

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU ȘI FENOMENUL ISTORIC ROMÂNESC
(1821—1944)

DAMIAN HUREZEANU

INDEPENDENȚA STATALĂ ÎN GÎNDIREA ȘI PRACTICA POLITICĂ A
ANILOR 1859—1877

STAN APOSTOL

CU PRIVIRE LA CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI
ȘTEFAN CEL MARE

LUCIAN CHITESCU

CONSULTAȚII ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR
LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE
DIN ROMÂNIA, DEZVOLTAREA RELAȚIILOR DE PRODUCȚIE
CAPITALISTE ÎN ROMÂNIA, CREAREA ÎN 1893 A PARTIDULUI
POLITIC AL CLASEI MUNCITORE

ION IACOȘ

PROCESUL FORMĂRII ȘI DESĂVÎRSIRII STATULUI NAȚIONAL
UNITAR ROMÂN, CONTRIBUȚIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI
SOCIALISTE LA ÎNFĂPTUIREA ACESTUI PROCES

CONSTANTIN NUȚU

VIATA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
ÎNSEMNĂRI

10

TOMUL 28

1975

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICALE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOI (*redactor responsabil-adjunct*); NICHIȚA ADĂNHOAIE; LUDOVIC DGMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVLANU; AUREL LOGIIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 240 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI. Călea Victoriei nr. 125, sector 1.

La revue „REVISTA DE ISTORIE” paraît 12 fois par an. Toutes les commandes extérieures pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie seront adressées à ILEXIM — Service Export-Import Presse, PO Box 2001, C. lea Criviței no. 64—66, Bucarest, Office postal 12; Roumanie.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1974, „STUDIUL REVISTEI DE ISTORIE” apare în continuare cu titlul de „REVISTA DE ISTORIE”.

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, Nr. 10

SUMAR

DAMIAN HUREZEANU, 'Lucrețiu Pătrășcanu și fenomenul istoric românesc (1821—1944) 1479

APOSTOL STAN, Independența statală în gândirea și practica politică a anilor 1859—1877. 1505

LUCIAN CHIȚESCU, Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare . . . 1533

RADU VULPE, Grigorie G. Tocilescu, arheolog și istoric (125 de ani de la naștere) . 1547

CONSULTAȚII ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

ION IACOȘ, Începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România. Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în România. Crearea în 1893 a partidului politic al clasei muncitoare 1563

CONSTANTIN NUȚU, Procesul formării și desăvârșirii statului național unitar român. Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la înfăptuirea acestui proces. 1573

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Muzeul Unirii din Alba Iulia, reflectare a luptei seculare a poporului român pentru unitate și independență (*Gheorghe Anghel, Stelian Popescu*); Sesiunea științifică de comunicări a Facultății de istorie și a Institutului de istorie „N. Iorga” consacrată celei de-a XXXI aniversări a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste (*Nicolae Dascălu*); Întâlnire între specialiștii români și sovietici, autori de manuale de istorie (*Gh. I. Ioniță*); Simpozionul „Relații anglo-române din secolul al XVI-lea până în 1919” (*Sergiu Columbeanu*) 1583

RECENZII

- MARIN IONESCU, MIHAI VECHILU, *Olenia în lupta pentru democratizarea aparatului de stat (23 August 1944—6 martie 1945)*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 161 p. (Traian Udrea) 1595
- * * * *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, Edit. Academiei R.S.România, 1974, 212 p. (Gelu Apostol) 1598
- GEORGES DUBY, *Hommes et structures du moyen âge. Recueil d'articles*, Paris, La Haye, 1973, 424 p. (Collection. Le Savoir historique, nr. 1 (Constantin Șerban)) 1600
- * * * *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970—1972*. Herausgegeben von Walter Schlesinger, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1975, 809 p. (Vorträge und Forschungen, Bd. XVIII) (Adolf Armbruster) 1603

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — * * * *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Edit. politică, 1975, 298 p. (Gelu Apostol); ELIZA CAMPUS, *Politica externă a României în perioada interbelică*, București, Edit. politică, 1975, 92 p. (Mihai Oprîșescu); NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, 1974, 985 p. (Paul Cernovodeanu); * * * *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, 150 p.+1 pl. (Dimitrie Gh. Ionescu); **Istoria universală**. — * * * *Velikiat prelom (Marea cotitură)*, Sofia, Partizdat, 1974, 286 p. (Ion Babici); H.G. KOENIGSBERGER, *The Habsburgs and Europe 1516—1660*, New York, 1971, 304 p. (Ștefana Simionescu); I. de RACHEWITZ, *Papal Envoys to the Great Khans*, Faber & Faber, London, 1971, (Victor Eskenasy); CAMIL MUREȘAN, ALEXANDRU VIANU, *Președinte la Casa Albă*, București, Edit. politică, 1974, 680 p. (Claudiu Cristescu). 1609

REVISTA DE ISTORIE

TOME 28, 1975, N° 10

SOMMAIRE

DAMIAN HUREZEANU, Lucrăţiu Fătrăşcanu et le phénomène historique roumain 147
(1821—1944)

STAN APOSTOL, L'indépendance étatique dans la pensée et la pratique' politique des
années 1859—1877 1505

LUCIAN CHIŢESCU, A propos des forteresses de la Moldavie à l'époque d'Etienne le
Grand 1533

RADU VULPE, Grigore Tocilescu, archéologue et historien (125 ans depuis sa naissance) 1547

CONSULTATIONS À L'APUI DES PARTICIPANTS A L'ENSEIGNEMENT POLITIQUE ET IDEOLOGIQUE DE PARTI

ION IACOŞ, Les débuts du mouvement ouvrier et socialiste de Roumanie. Le
développement des rapports de productions capitalistes en Roumanie. La
création en 1893 du parti politique de la classe ouvrière. 1563

CONSTANTIN NUŢU, Le processus de la formation et du parachèvement de
l'Etat national unitaire roumain. L'apport de mouvement ouvrier et soci-
aliste à l'accomplissement de ce processus 1573

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le Musée de l'Union Alba Iulia, illustration de la lutte séculaire du peuple roumain pour
l'unité et l'indépendance (*Gheorghe Anghel, Stelian Popescu*); La session scientifi-
que de communications de la Faculté d'histoire et de l'Institut d'Histoire
„N. Iorga” consacrée au XXXIe anniversaire de l'Insurrection nationale armée
antifasciste et antiimpérialiste (*Nicolae Dascălu*); Rencontre des spécialiste
roumains et soviétiques, auteurs de manuels d'histoire (*Gh. I. Ioniţă*); Le sym-
posium „Relations anglo-roumaines pendant la période comprise entre le XVIe
siècle et l'année 1919” (*Sergiu Columbeanu*) 1583

COMPTE RENDUS

- MARIN IONESCU, MIHAI VECHILU, *Olténia în lupta pentru democratizarea aparatului de stat (23 august 1944—6 martie 1945)* (L'Olténie dans la lutte pour la démocratisation de l'appareil d'Etat (23 août 1944—6 mars 1945), Craiova, Editions Scrisul românesc, 1974, 161 p. (Traian Udrea) 1595
- * * * *Studii istorice sud-est europene* (Etudes historiques sud-est européennes), vol. I, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1974, 212 p. (Gelu Apostol) 1598
- GEORGES DUBY, *Hommes et structures du moyen âge. Recueil d'articles*, Paris, La Haye, 1973, 424 p. (Collection. Le Savoir historique, no.1 (Constantin Șerban) 1600
- * * * *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Reichenau-Vorträge 1970—1972*. Herausgeben von Walter Schlesinger, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1975, 809 p. (Vorträge und Forschungen, Bd. XVIII (Adolf Armbruster) 1603

NOTES

- Histoire de la Roumanie** — * * * *Apărarea patriei, independenței și suveranității naționale* (La défense de la patrie, de l'indépendance et de la souveraineté nationale), Bucarest, Editions politiques, 1975, 298 p. (Gelu Apostol); ELIZA CAMPUS, *Politica externă a României în perioada interbelică* (La politique extérieure de la Roumanie pendant la période de l'entredeux-guerres), Bucarest, Editions politiques, 1975, 92 p. (Mihai Oprișescu); NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* (Le répertoire bibliographique des localités et des monuments médiévaux de Moldavie), Bucarest, Direction du Patrimoine Culturel National, 985 p., 1974 (Paul Cernovodeanu); * * * *Studii și cercetări de istorie buzoiană* (Etudes et recherches du domaine de l'histoire de Buzău), Buzău, 1973 150 p. + 1 pl. (Dimitrie Ionescu); **Histoire universelle**. — * * * *Velikiiat prelom* (Le grand tournant), Sofia, Partizdat, 1974, 286 p. (Ion Babici); H. G. KOENIGSBERGER, *The Habsburgs and Europe 1516—1660*, New York, 1971, 304 p. (Ștefana Simionescu); I. de RACHEWILTZ, *Papal Envoys to the Great Khans*, Faber & Faber, London 1971, (Victor Eskenasy); CAMIL MUREȘAN, ALEXANDRU VIANU *Președinte la Casa Albă* (Président à la Maison Blanche), Bucarest, Editions politiques, 1974, 668 p. (Claudiu Cristescu) 1609

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU ȘI FENOMENUL ISTORIC ROMÂNESC (1821—1944)

DE

DAMIAN HUREZEANU

Personalitate proeminentă a acțiunii și gândirii comuniste din România, „om de mare valoare intelectuală... de vastă erudiție și cultură marxist-leninistă”¹, Lucrețiu Pătrășcanu a lăsat o operă care se cere încă analizată și descifrată pentru a-i defini caracteristicile și a stabili elementele prin care a contribuit la progresul cunoașterii în domeniile abordate. Fiindcă opera sa vizează chestiuni fundamentale ale acestor domenii și orice meditație asupra lor trebuie să se raporteze, într-un fel sau altul, la modul în care Pătrășcanu a căutat să le asimileze teoretic. Preocuparea sa de căpetenie a fost analiza fenomenului românesc în epoca modernă și contemporană (1821—1944). Resorturile intime care l-au călăuzit spre acest domeniu le întâlnim într-o mărturisire de-a lui făcută în 1945. „Trebuie să subliniez că de câțiva ani — arăta într-un interviu luat de Ion Biberi — înainte de a intra în domiciliul obligatoriu, am început să studiez cu pasiune fenomenul românesc sub toate aspectele sale... În lipsa unor studii pregătitoare asupra structurii vieții societății românești în spirit marxist, am simțit nevoia de limpezire sufletească, de a cerceta personal viața românească... Din această nevoie și desigur din aderența intelectuală și sufletească la fenomenele studiate, au ieșit cele trei lucrări ale mele, toate consacrate problemei românești”² (e vorba de *Un veac de frământări sociale, Problemele de bază ale României și Sub trei dictaturi*. Ulterior L. Pătrășcanu a publicat *Curenți și tendințe în filozofia românească* — D.H.).

Economist și filozof prin formație intelectuală, analist pătrunzător al fenomenului politic, Lucrețiu Pătrășcanu a probat, în același timp, o mare vocație pentru studierea vieții istorice a poporului român. Am putea spune mai mult : calitățile sale de economist și de gânditor teoretic și marea sa acuitate pentru fenomenul politic le găsim armonios îmbinate tocmai în studiile cu caracter istoric.

Lucrări propriu-zis istorice Lucrețiu Pătrășcanu nu a lăsat decît *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*. Dar celelalte două mari scrieri ale sale : *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României* nu sînt ele opere care întregesc imaginea unei epoci (dintre cele două războaie mondiale) deși au un mai pronunțat ascuțiș politic ?

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, București, Edit. politică, 1969, p. 196.

² Ion Biberi, *Lumea de mîine*, Edit. „Forum”, 1945, p. 80.

În fond diferă doar problematica dezbătută; maniera de a o privi și modalitățile de abordare sînt aceleași. Ceea ce îl interesa pe Lucrețiu Pătrășcanu era descifrarea liniilor de forță ale unui proces, caracteristicile de ansamblu ale dezvoltării, elaborarea unei viziuni unitare și a unei perspective teoretice asupra chestiunilor examinate. În lecția inaugurală la cursul de economie politică ținut în anul 1947 la Facultatea de drept din București, Pătrășcanu spunea: „Ceea ce doresc să subliniez este importanța teoriei pentru orice cercetare științifică, a teoriei născute din contactul nemijlocit cu faptele, întărită și controlată de observația directă și de experiență, bazată pe datele certe pe care ni le oferă un control riguros . . . Nu poate fi înțeles, nu poate fi cuprins în esența lui un fenomen, un fapt sau un proces, decît dacă pornim de la legile care îl guvernează. El trebuie privit nu izolat, ci în raport cu fenomenele inconjurătoare, nu rupt, ci în complexitatea care îi dă viață.

Înarmarea teoretică a cercetătorului cere în primul rînd fixarea unor criterii de judecată, care pleacă de la concepția unitară și consecventă plasată obiectiv în însăși materialitatea lucrurilor. Apoi ridicarea la un punct de vedere general, reflex a ceea ce este esențial și de o accepțiune cît mai totală”³. Acest deziderat metodologic îl găsim prezent în toate lucrările lui Pătrășcanu și el configurează caracteristicile scrisului său.

Luete separat, multe din afirmațiile sale parțiale necesită astăzi revizuirii sau amendării. Pătrășcanu însuși era conștient de golurile de informare sau de relativitatea unor explicații și analize⁴.

Dincolo de acestea rămîne însă aspirația sa spre totalitate, spre încheierea unui tablou unitar al realității românești în epoca modernă, rămîn observații și remarci de o surprinzătoare prospețime și rămîne efortul de a cuprinde și examina, într-o deplină consecvență de principii, problemele României moderne. Pătrășcanu s-a aplecat asupra acestor probleme dorind să explice determinările lor cauzale și legăturile lor interne. El a avut ca preocupare centrală găsirea structurii logice a fenomenelor și proceselor cercetate.

Studierea fenomenului istoric modern românesc dintr-o perspectivă teoretică de ansamblu a reprezentat una dintre temele de predilecție ale gândirii social-politice din România. Am putea spune chiar că însuși conținutul și dezvoltarea gândirii social-politice din țara noastră sînt legate de abordarea acestei problematice. A înțelege o realitate în ceea ce are ea propriu și caracteristic, a explica structura și funcționarea unui sistem cu vădite trăsături individualizatoare constituie, în sinteză, elementul care dă conținut curentelor principale de gândire socială și politică.

³ „Forum”, an XI, nr. 5 (1969) p. 74. Lecția, împreună cu date succinte privind activitatea lui Lucrețiu Pătrășcanu și o bibliografie a opere sale sînt prezentate de Simion I. Pop.

⁴ Următoarea precizare pe care o face în octombrie 1914 în *Cuînt înainte* la *Problemele de bază ale României* este edificatoare pentru spiritul de probitate al lui Pătrășcanu. „Datorită imposibilității frecventării unei biblioteci publice nu a putut fi consultat întregul material publicat, privitor la problemele tratate. Aceleași împrejurări explică și lipsa, aproape totală, a bibliografiei străine, deci a unui material comparativ. În sfîrșit, în ce privește literatura marxistă, procurarea ei a întîmpinat greutăți și mai mari, dată fiind campania de distrugere sistematică a acestei literaturi, tocmai în acea vreme. Lipsa izvoarelor directe, în acest domeniu, aici își găsește explicația. Întreaga lucrare ar fi avut deci nevoie, și din acest punct de vedere, cel puțin de ample completări. Ceea ce ar îndemna însă la răscoliri de biblioteci și ample cercetări bibliografice. Momentele pe care le trăim sînt — fără putință de tăgadă — foarte puțin propice unor asemenea îndîletniciri. . .” (*Op. cit.*, p. 6).

Desigur, optica lor este diferită în funcție de orientarea ideologică, de interesele de clasă pe care le reprezintă, de aria problematică pe care o investighează și de capacitatea de a descrie liniile evolutive ale procesului istoric și direcțiile sale de dezvoltare. Dar în cadrul unei mari diversități de orientări ideologice și politice regăsim ca obiect central de dezbateră problematica realității românești, a căilor sale de dezvoltare și a forțelor chemate să o realizeze. Mărturie stau în acest sens concepțiile junimiste de esență conservatoare, având ca pivot teoria „formelor fără fond” sau, pentru a ne păstra în cadrul curentelor filoagrariene, ideile poporaniste de factură mic-burgheză și corpul de doctrină țărănist. Același lucru îl vădese, de asemenea, teoriile de extracție liberal-burgheză ale lui Ștefan Zeletin expuse în studiile sale *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul* (1927), precum și ampla sinteză a lui Eugen Lovinescu *Istoria civilizației române moderne* (1925—1926). Și ce este principala operă a lui Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, dacă nu o încercare de a surprinde din perspectiva gândirii social-democrate a vremii caracteristicile evoluției României, văzute prin prisma problemei agrare? Aceeași tentativă o va întreprinde mai târziu, în linia de gândire a lui Dobrogeanu-Gherea, dar în condiții istorice schimbate, Lothar Rădăceanu în studiul său *Oligarhia română* publicat în „Arhiva pentru știința și reforma socială” (1924).

La exemplele amintite mai sus s-ar mai putea adăuga și altele; ele sînt însă ilustrative pentru filonul de preocupări al gândirii social-politice românești. În acest cadru se situează și opera lui Lucrețiu Pătrășcanu. Dintre toate demersurile întreprinse în epocă, cel mai apropiat de modalitatea istorică de investigație, vădind un acut simț al istoriei și o mare aplecare spre documentul de factură istorică este neîndoios cel realizat de Lucrețiu Pătrășcanu în *Un veac de frământări sociale*, apoi în *Problemele de bază ale României și Sub trei dictaturi*.

Pătrășcanu aduce în scrierile sale o consecventă poziție de clasă, un spirit revoluționar angajat și o adîncă convingere în justetea cauzei pe care o susține. Obiectivitatea științifică la Pătrășcanu se constituie nu în afara punctului de vedere de clasă, ci apărînd acele poziții care se află în consens cu dezvoltarea socială. Valoarea operii sale este din acest punct de vedere exemplară; actul de cunoaștere pe care-l profesează poartă pecetea unei conștiințe vii, pătrunse de înțelegerea menirii sale. Scrisul lui Pătrășcanu degajă o mare sinceritate; el crede adînc în ceea ce spune și în ideile pe care le ia drept călăuză. În același timp, el înțelege, ca orice autentic om de știință, că numai în contact cu realitatea concretă și cu problemele proprii ale acesteia se realizează un veritabil act de cunoaștere.

De aceea, în ciuda multor capcane pe care i le-au întins schemele teoretice, atunci în vigoare, gândirea lui Lucrețiu Pătrășcanu ne pare totuși atît de vie, de amplă și de sesizantă față de procesul istoric real, în ceea ce are el esențial. La Pătrășcanu aderența la faptele trecutului și la spiritul epocii înfrînge schema; aceasta nu în sensul că nu am întîlni destule procedee schematice, ci în acela că și acolo unde apar asemenea schematizări ele nu înăbușe o serie de observații fecunde și nu anulează fertile căi de rezolvare pe care textul său le sugerează. Dacă la cele amintite adăugăm remarcabile calități stilistice, caracterul antrenant și viu al expu-

nerii, claritatea și simplitatea în înfățișarea celor mai aride sau complicate fenomene sau procese economice și social-politice, adevărea ritmului și a tonalității prezentării la natura temei, atunci înțelegem forța de atracție și puterea de influențare a operei lui Pătrășcanu.

Pentru specialiști lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu se recomandă ca obiect de meditație nu numai fiindcă ele ne propun o concepție unitară asupra procesului istoric românesc, în epoca modernă, și o serie de concluzii și idei verificate de progresele cunoașterii ulterioare; ele trebuie considerate și în acele susțineri, astăzi depășite, dar care conțin un simț rațional, apt să fertilizeze cercetarea actuală. În plus trebuie avut în vedere că procedind ca un veritabil om de știință, Lucrețiu Pătrășcanu nu a căutat să ocolească chestiunile delicate, problemele abia puse în fața cercetării, ci a încercat să le explice. De aci senzația de suplețe a gândirii sale, marea ei elasticitate dialectică, mai ales când analizează fenomenul politic contemporan lui și mulțimea problemelor pe care le ridică și care se constituie ca probleme autentice ale cercetării, indiferent de soluțiile oferite de el. Se pare că acesta este semnul distinctiv al deschizătorilor de drumuri; or, în gândirea istorică și social-politică românească, Pătrășcanu aparține neîndoios acestei serii de cugetători.

Lucrarea *Un veac de frământări sociale* aducea în istoriografia română studiul social al istoriei, conceput într-o perspectivă marxistă. Necesitatea unei istorii sociale era mai de mult resimțită, iar Ștefan Zeletin formulase, într-un articol al său de mare interes, sarcina renovării istoriografiei prin trecerea de la tipul tradițional, evenimential și cronologic de studiere a istoriei, la istoria socială⁵. Dar cel care a realizat efectiv acest tip de cercetare cu mijloacele furnizate de teoria și metodologia marxistă a fost Lucrețiu Pătrășcanu⁶.

Urmărind mai ales aspectul social al istoriei moderne a României (excepțind problemele Transilvaniei care n-au intrat în cîmpul de analiză al autorului) Lucrețiu Pătrășcanu acordă atenția cuvenită dezvăluirii rădăcinilor economice ale relațiilor de clasă și ale ciocnirilor sociale, după care arată cum s-au reflectat fenomenele sociale pe planul vieții politice. Nu este însă o analiză a economicului, în sine, sau a fenomenului politic, în sine, ci ambele fenomene sînt subsumate examinării relațiilor sociale și a mișcărilor sociale.

Evenimentele care domină istoria socială a României în această perioadă sînt considerate de Lucrețiu Pătrășcanu revoluția pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu, revoluția de la 1848 și răscoalele țără-

⁵ Lucrarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, ca toate scrierile sale, au trezit un mare ecou în epocă, fiind reeditate în mai multe rînduri și marcînd efectiv viața intelectuală a țării. Despre *Un veac de frământări sociale*, vezi și Z. Ornea, *Lucrețiu Pătrășcanu și geneza României moderne*, în „Lupta de clasă”, seria a V-a, anul I, (1970) nr. 1, p. 51 — 63; Augustin Deac, *Lucrețiu Pătrășcanu, Un veac de frământări sociale 1821—1907*, în „Anale de istorie”, anul XVI, (1970), nr. 1, p. 21 — 35.

Diferite în ceea ce privește nivelul comentariului, ambele prezentări conțin elemente utile de informare.

⁶ Ștefan Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității*, București, 1925; vezi și G. I. Brătianu, *Teoria nouă în învățămîntul istoriei. Cu prilejul unui studiu al domnului Șt. Zeletin*, Iași, 1926.

nești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În jurul lor se axează problematica lucrării, spre ele converg momentele explicative ale analizei întreprinse de autor. Luată separat, sînt evenimente cu fizionomie și caracteristici distincte. Lucrețiu Pătrășcanu propune însă înțelegerea lor în continuitatea și progresivitatea istorică, le privește ca momente care dau expresie, în faze și forme concrete de manifestare, pe trepte diferite, unor cerințe izvorite din procesul evoluției moderne a României. Raportate la acest proces, evenimentele amintite se înlanțuie într-o strînsă unitate, reprezintă părți constitutive ale aceleiași deveniri. Iar întrucît la data elaborării lucrării își păstrau încă acuitatea și actualitatea sarcini ce decurgeau din același proces de dezvoltare modernă a României, ele se transmiteau spre rezolvare forțelor purtătoare ale progresului social, în noile condiții și împrejurări . „Revoluția pandurilor sub Tudor Vladimirescu — scria Lucrețiu Pătrășcanu — anul 1848 sau răscoalele țărănești, după 1888, nu sînt manifestări izolate, în timp și în loc, fenomene dispartate în mijlocul împrejurărilor în care au apărut ; după cum nu sînt nici simple izbucniri spontane, datorite unor întîmplări sau circumstanțe vremelnice și trecătoare.

Există o legătură, am putea spune organică, între toate aceste ridicări de masă. După cum există o continuitate și, în același timp, o progresivitate în scopurile urmărite, în întrebuițarea mijloacelor, în căile și drumurile pe care le-au urmat masele populare și mișcările organizate . . . Ceea ce nu poate surprinde. Pentru că, așa după cum vom dovedi, este unul și același proces social care începe la 1821 și a cărui ultimă fază stă încă și astăzi în fața poporului român, ca o sarcină de îndeplinit”⁷.

După Pătrășcanu sensul dezvoltării istorice a poporului român este dat de aceste mari ridicări sociale; anume ele dezvoltă cerințele epocii moderne, ele se înscriu în linia de mișcare a procesului istoric, în logica profundă a acestuia. Un asemenea punct de vedere îl pune în mod inevitabil pe Pătrășcanu în dezacord cu istoriografia oficială a vremii și cu cele mai multe opinii din gîndirea politică și socială care propuneau o cu totul altă articulare a procesului istoric românesc, avînd ca punct central negarea legitimității și rațiunii revoluției din 1821, dar mai ales a revoluției de la 1848. În același timp, Pătrășcanu avea o viziune profund diferită chiar față de exponenții teoriilor care susțineau caracterul organic al evoluției României în epoca modernă, așa cum era Ștefan Zeletin, deoarece forțele motrice, direcția și rezultatele desfășurării procesului istoric erau în mod cu totul diferit apreciate. De aci caracterul polemic al cercetării lui Pătrășcanu, am spune construirea ei în plan polemic. Fiindcă nu e vorba aci de rectificarea unor date concrete sau a unor aprecieri parțiale; polemizînd, autorul propune un nou mod de înțelegere a fenomenului istoric românesc și în aceasta constă semnificația și importanța actului polemic în scrierile sale.

Pătrășcanu considera realitatea românească modernă ca pe un organism social în cadrul căruia trebuie observate acumulările și deplasările de ordin economic și social-politic ce vor constitui premisele obiective ale mișcărilor sociale din epoca modernă. De aci necesitatea de a pune în

⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale, 1821 — 1907*, București, Edit. politică, 1969, p. 5 — 6.

lumină factorii interni ai evoluției, interacțiunea și conexiunea lor. „Importanța și rolul jucat de capitalismul apusean asupra așezărilor și evoluției poporului român — serie Pătrășcanu — au fost, fără îndoială, în semnate. Vom avea ocazia nu o singură dată să subliniem acest lucru. Cu toate acestea, pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor sociale care s-au desfășurat în secolul trecut în Principate, este necesar, în primul rînd, să fie puse în lumină forțele interne — economice și sociale — care ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani”⁸. Plecînd de la acest principiu, Pătrășcanu își fixează și cadrul cronologic al lucrării sale, socotînd că încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales la începutul secolului al XIX-lea sînt perceptibile o serie de fenomene în economia țării care anunță disoluția vechilor rînduiri și apariția germinilor capitalismului. El urmărește deplasările survenite în formele și raporturile de producție atît în sfera agriculturii, cît și a industriei. În special datele despre dezvoltarea primelor manufacturi, despre caracteristicile producției manufacturiere, la începuturile ei, continuă să-și păstreze și astăzi interesul științific.

Dar atenția lui Pătrășcanu se îndreaptă în primul rînd spre aspectele care vizează *economia de schimb în Principatele române* (acesta este de altfel titlul capitolului I al lucrării) dezvoltarea legăturilor comerciale și a relațiilor marfă-bani. El a pus temeliile cercetării marxiste a acestei probleme și direcțiile jalonate în lucrarea sa fac să se resimtă și mai imperios cît de necesară este rezolvarea științifică a acestei probleme. Cu toate inadvertențele care se întîlnesc în textul lui Pătrășcanu, caracteristicile epocii fanariote și imaginea începuturilor economiei de schimb în Principate sînt pe cît de sugestive, pe atît de veridice, în liniile lor generale. Nu este mai puțin adevărat că există destule inadvertențe. Cea mai frapantă constă în distincția pe care Pătrășcanu o face între feudalism și iobăgie, socotînd iobăgia ca un stadiu distinct de dezvoltare socială, situat cronologic între feudalism și capitalism⁹. Nu lansăm aici o discuție asupra provenienței acestei idei; fapt este că iobăgia (șerbă) fusese desființată încă de pe vremea lui Constantin Mavrocordat (1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova) după cum la 1785 ea a fost desființată în Transilvania. Lăsînd însă la o parte improprietățile terminologice, trebuie să recunoaștem că o serie de procese social-economice care caracterizează perioada, subsumată de Pătrășcanu așa-zisei iobăgii, sînt surprinse de el cu multă acuitate. Așa este tendința de creștere a clăcii, fără ca ea să devină forina dominantă a rentei¹⁰, de extindere a rezervei feudale, de includere a economiei rurale, în sfera circuitului comercial. De altfel, oricît de manifestă ar fi tendința de supralicitare a clăcii în lucrarea lui Pătrășcanu, el admite că dările și fiscalitatea erau principalele căi de exploatare a țaranilor sub regimul fanariot. „Dar cel mai sîngeros și mai sălbatic mijloc de acumulare primitivă, în acea vreme, au fost dările impuse țărănimii . . . Dările impuse

⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹ Despre aceasta vezi Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1969, p. 11 — 60; 77 — 108.

¹⁰ Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 10—17. Unele considerații privind semnificația regimului iobăgii în concepția lui Pătrășcanu vezi la Aneta Spiridon, *Geneza capitalismului românesc în lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu*, în „Memoria economică”, nr. XXVIII, p. 65—80.

cu ajutorul forței politice despotice aveau rolul de a canaliza în lăzile de fier ale reprezentanților vechii societăți, noul factor al puterii : banul”¹⁰.

Pătrășcanu profilează cu vigoare și relief societatea românească în perioada apariției germeilor noii orînduiri ; el ne face să vedem în mișcare, să simțim pulsația, să percepem acumulările realizate în sinul societății, ca și întreaga forță de dăinuire a vechilor structuri.

Paralel cu transformările petrecute în organismul economic al țării, el încheagă tabloul mișcărilor sociale premergătoare anului 1821. Datele fragmentare despre ridicările spontane și izolate care punctează atât viața satului românesc, în această perioadă, cât și mișcările de la orașe (fie că erau mișcări ale negustorilor sau meseriașilor, fie că erau pornite din rîndurile opoziției boierești) sînt puse foarte reușit în valoare de Pătrășcanu, creînd impresia de totalitate.

Contradicțiile societății românești aflată în pragul epocii moderne aveau să-și găsească expresia în evenimentele revoluționare ale anului 1821 pe care Lucrețiu Pătrășcanu le analizează într-un mod remarcabil. Ceea ce îl interesează nu este manifestarea exterioară a evenimentelor, ci logica internă a mișcării. El face de fapt o radiografie în structura interioară a acestei revoluții, urmărind demonstrarea ideii că între gradul de maturizare a condițiilor obiective și subiective ale societății românești, la acea dată, și între formele de manifestare ale mișcării, între programul și incoerențele aparente ale acesteia, există o corespondență. În plus, revoluția s-a înscris într-un complicat context internațional care a accentuat și mai mult dificultățile și incongruențele ei.

De aceea Pătrășcanu ține să sublinieze necesitatea studierii evenimentelor în funcție de datele lor concrete, repudiînd recursul la șablon, la schemele abstracte care sărăcesc conținutul viu al actului cognitiv. Pornind de la un exemplu concret el formulează de fapt un principiu metodologic de mare valoare și de permanentă actualitate. „Aplicarea unor criterii, obiectiv juste, dar împrumutate mișcărilor revoluționare din apusul Europei, precum și încercarea de a găsi o asemănare a revoluției pandurilor cu ceea ce s-a petrecut acolo, atunci cînd burghezia a deschis lupta ei pentru putere, ar duce la o falsificare a realităților românești. Între mișcarea din 1821, ca început al revoluției burghezo-democratice în România și între mișcările similare, din țările Apusului, există fără îndoială puncte comune. Totuși, în judecarea acestei prime încercări revoluționare din Principate, trebuie avut permanent înaintea ochilor nivelul real al forțelor de producție și cadrul în care activau ele, lipsa unei diferențieri sociale în sinul maselor angajate în luptă, caracterul embrionar al unor așezări care, în vestul Europei, ajunseseră de mai înainte la maturitate, în momentul în care acolo burghezia își revendicase zgomotos drepturile”¹¹.

Dincolo de lipsa de cristalizare a fenomenului, dacă-l comparăm cu o revoluție burgheză matură, Pătrășcanu cheamă la decelarea sensurilor lui majore, înfățișîndu-l ca pe un moment de răscruce al societății românești, ca pe un punct de pornire spre o nouă epocă în istoria țării — epoca modernă. „Primul capitol din istoria modernă a poporului român — serie

¹⁰ *Op. cit.*, p. 46.

¹¹ *Op. cit.*, p. 62.

Pătrășcanu — va fi scris cu litere de sînge și de foc în anul 1821¹². În lumina aprecierilor din Programul Partidului Comunist Român care consacră revoluția din 1821 ca început al epocii moderne a României¹³ cuvintele lui Pătrășcanu capătă deplina lor semnificație.

El relevă rolul maselor țărănești în cuprinsul mișcării, modalitățile în care interesele diferitelor pături, și clase sociale s-au reflectat în cadrul revoluției. De asemenea, Pătrășcanu pune în evidență felul în care se împletesc și se îmbină momentul social și național în cursul evenimentelor revoluționare din 1821. Capacitatea de a surprinde liniile de forță ale mișcării revoluționare conduse de Tudor, în manifestarea lor concretă, suplețea demersului explicativ, fidel punerii în evidență a logicii lăuntrice a fenomenului, precum și justetea cu care se fixează locul acestuia în procesul istoric al țării, fac din capitolul consacrat revoluției din 1821 un text clasic al istoriografiei pe această temă.

Din perspectiva pe care a adoptat-o în abordarea fenomenului istoric românesc Lucrețiu Pătrășcanu privește și perioada cuprinsă între anul revoluționar 1821 și revoluția de la 1848. El examinează fenomenele economice și sociale ale acestei perioade atît pentru ceea ce au însemnat ele, ca atare, cît și sub aspectul pregătirii premiselor obiective și subiective ale revoluției de la 1848. Cercetarea lui Pătrășcanu învederează o justă optică în aprecierea Regulamentului organic, a efectelor profund contradictorii decurgînd din prevederile sale, în funcție de domeniul pe care-l vizau — administrativ — instituțional, al exercitării puterii, sau social-agrar. Dar ceea ce reține în special atenția lui Lucrețiu Pătrășcanu sînt mișcările opoziționiste care se afirmă după revoluția din 1821, deplasările survenite în starea de spirit a unor pături și categorii sociale ale societății românești, multitudinea proiectelor de renovare socială și politică, prezente în epocă, și mai ales activitatea unor societăți secrete al căror program și plan de acțiune sînt nemijlocit legate de revoluția de la 1848, așa cum a fost „Frăția”.

Capitolul consacrat anului 1848 ocupă un loc central în cuprinsul lucrării lui Pătrășcanu în concordanță cu concepția însăși a autorului despre locul evenimentului în realitatea obiectivă a procesului istoric românesc. Autorul intitulează capitolul *Adevăratul 1848*. Este un titlu polemic, vroid să sugereze că numai în lumina materialismului istoric se poate examina veridic acest moment fundamental al istoriei noastre naționale. Și este o polemică a cărei semnificație depășește controversalele în jurul unor aspecte cu caracter parțial; ea vizează incapacitatea funciară a curenților de dreapta din gîndirea social-politică românească de a percepe dimensiunea adevăratelor valori ale istoriei poporului român. Fenomen de o mare complexitate și bogăție lăuntrică, anul 1848 îl atrage pe Pătrășcanu tocmai prin faptul că el permite o radiografie a problemelor societății românești, a forțelor sociale care se confruntau și a exponenților acestora, a curenților și programelor elaborate în cursul evenimentelor, a tendințelor care s-au manifestat și a implicațiilor lor ideologice.

Creația istorică a anului 1848 este legată de acțiunea directă și viguroasă a maselor; cum principiul călăuzitor al întregii sale scrieri exprimă

¹² *Op. cit.*, p. 60.

¹³ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 31.

credința în puterea de creație a maselor, ca factor generator al istoriei, se înțelege că Pătrășcanu insistă în mod special asupra momentelor care pun în valoare rolul maselor populare. În lucrarea lui Pătrășcanu frează multimile maselor de țărani, țigoveți, muncitori, eroi anonimi ai actelor care dau conținut istoriei moderne a României. În această privință revoluția de la 1848 oferă un exemplu grăitor. Este semnificativă intervenția maselor tocmai în momentele tensionale, în evenimentele care au pus la încercare revoluția și în care întâlnim delimitări de atitudini și confruntări de poziții la nivelul vîrfurilor conducătoare ale acesteia. Prețuind revoluția de la 1848, Pătrășcanu acordă aprecierea cuvenită *acțiunii în istorie*; meritul studierii evenimentului în filele *Unui veac de frământări sociale* constă tocmai în descifrarea, sensibilă la nuanțe și complexitatea conexiunilor, a raportului dintre necesitate și acțiune în istorie. Cu cât dialectica acestui raport este mai puțin grevată de tarele determinismului mecanic, cu cât interconexiunile fenomenelor sînt văzute într-o perspectivă mai suplă, cu atît imaginea fenomenului devine mai autentică iar individualizarea lui mai convingătoare.

Preocupat de repunerea evenimentelor de la 1848 în dimensiunile lor reale, Pătrășcanu nu abdică de la cerința analizei critice a momentelor slabe din cuprinsul acestor evenimente, a lipsei de hotărîre și inițiativă din partea exponenților moderați ai revoluției, în situații de mare răspundere, cum au fost formarea guvernului provizoriu, rezolvarea problemei agrare, sau stabilirea criteriilor eligibilității în adunarea reprezentativă a țării.

După Pătrășcanu inconsecvențele și atitudinile de conciliere în judecarea raporturilor de clasă se datoresc, în primul rînd, nu unor erori doctrinare, ci slăbiciunilor de fapt ale burgheziei ca clasă. Mai curînd idei centrale vehiculate în timpul revoluției cum ar fi „solidaritatea socială”, „națiunea — familie” etc., reflectă această slăbiciune obiectivă. „În adevăr, în structura și în rolul economic al evenimentelor care o compuneau — scrie Pătrășcanu — rezidă cauzele slăbiciunii pe care a arătat-o burghezia, neputința ei să conducă efectiv revoluția și să distrugă vechiul regim . . . Lipsa unui conflict fundamental, de natură economică, între burghezia română — în structura și forma pe care o avea la 1848 — și marea proprietate feudală, se manifestă la suprafață în lipsa de consecvență, de curaj și inițiativă revoluționară, în slăbiciunea ideologică și politică a purtătorilor ei de cuvînt”¹⁴.

Revoluția a exprimat, cu toate inconsecvențele ei, acumularea unor elemente de criză în societatea românească la jumătatea veacului trecut. Rezolvarea pe cale revoluționară a sarcinilor ridicate în timpul evenimentelor din 1848 ar fi imprimat un alt curs de dezvoltare decît cel urmat de societatea românească după înfrîngerea revoluției. Aceasta este de fapt ideea cheie a concepției lui Pătrășcanu asupra locului revoluției în cadrul istoriei moderne a țării și asupra procesului istoric românesc. „. . . Procesul transformărilor sociale, întrerupt în 1848, a fost reluat . . . transformările pe care forțele revoluționare n-au reușit să le impună de jos în sus, prin mijloace adecvate și, mai ales radicale, — sublinia Lucrețiu Pătrășcanu — și-au găsit începuturile de realizare de sus în jos, pe calea

¹⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale 1821–1907*, p. 200.

domoală a reformelor și în atmosfera călduță și blajină a compromisului, intervenit între oamenii vechiului și noului regim. Dar asemenea mijloace și asemenea căi în a rezolva problema socială la un moment dat, chiar dacă se urmărește un obiectiv identic, nu produc același rezultat¹⁵. Structura regimului social-economic ieșit după înfrângerea revoluției, consideră Pătrășcanu, este esențial diferită de cea care s-ar fi impus prin victoria acesteia. Tocmai împrejurarea dată ne arată semnificația revoluției și felul în care ea se integrează în linia de mișcare a procesului istoric al țării.

Dezvoltarea ulterioară a României, sub aspect social-politic, se află, după Pătrășcanu, sub semnul regimului burghezo-moșieresc. Autorul nu analizează pe larg conceptul și nu se oprește la ansamblul caracteristicilor lui, dar problema ca atare este pusă în *Un veac de frământări sociale*. Indiferent de valabilitatea fixării cronologice a tipului dat de dezvoltare, de exactitatea caracterizării lui, ideea regimului burghezo-moșieresc se înscrie în marea problematică vizînd definirea specificului dezvoltării istorice a țării, cu atît mai mult cu cît discuțiile de pînă acum nu au adus lămuriri hotărîtoare în această chestiune. În ce privește concepția lui Pătrășcanu, el și-a fixat-o în felul următor : „Ceea ce voim însă să subliniem de la început este că regimul creat tocmai din frământările anilor 1848—66, regim care în bună parte este cel în ființă pînă la izbucnirea războiului, poartă pecetea unui amestec hibrid de resturi feudale și instituții burghezo-capitaliste. Greșit s-a numit acest organism «formă fără fond», pentru că este tocmai născut din împletirea unor forme și fonduri deosebite, tocmai pentru că n-a fost creația anului 1848 și a forțelor populare revoluționare de atunci. Făgașul pe care ulterior s-a mișcat România, frământările care au zguduit-o nu o singură dată — de la mijlocul secolului trecut și pînă în actualitate — tot aci își au originea.

Falimentul [în sens de eșec—D.H.] revoluției de la 1848 apasă destinele României pînă în ziua de astăzi. Iar lupta pentru dezideratele ei . . . a fost lăsată în sarcina generațiilor viitoare¹⁶.

Concentrat asupra aspectelor sociale ale revoluției de la 1848 și a istoriei moderne a țării, în general, Lucrețiu Pătrășcanu acordă o mai mică atenție momentului național în revoluție. El menționează că în cursul mișcărilor revoluționare din secolul al XIX-lea „naționalul se suprapune socialului și invers¹⁷. De asemenea, amintește că „momentul național a apărut și la 1848, așa cum l-am găsit și în 1821, deși în altă formă și cu un alt conținut¹⁸. Este însă incontestabil că la Pătrășcanu nu întîlnim înțelegerea cuvenită luptei naționale ca o coordonată majoră a procesului istoric românesc în perioada pe care o analizează. Desigur, planul preocupărilor sale era altul, dar schițarea problemei devine indispensabilă pentru integritatea imaginii dezvoltării României în epoca modernă. În aceste condiții nici analiza unirii Principatelor române la 1859 nu este edificatoare : punînd accentul pe premisele și pe necesitățile economice ale unirii, Pătrășcanu neglijează oarecum formarea conștiinței naționale ca factor propulsiv al unirii și ca expresie a edificării națiunii române. O mențiune

¹⁵ *Op. cit.*, p. 214.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 217 — 218.

¹⁷ *Ibidem*, p. 130.

¹⁸ *Ibidem*, p. 140 — 141.

specială se cuvine făcută pentru reliefaarea rolului maselor în realizarea unirii.

În schimb fenomenul social din perioada de după Unire, pasionează în aceeași măsură, ca cel din epoca precedentă, pe autorul lucrării *Un veac de frământări sociale*. Problema care a stat în centrul vieții economice și sociale românești, în această perioadă, a fost problema agrară. Pătrășcanu o urmărește în datele ei esențiale, în multitudinea manifestărilor sub care o regăsim pe scena istoriei noastre sociale de la reforma agrară din 1864 la marile ridicări ale țărănimii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Poziția luată în problema agrară este socotită de Pătrășcanu definitivă pentru aprecierea forțelor sociale, a curentelor de idei și a oamenilor politici ai vremii. Remarca sa își păstrează valabilitatea în sensul că ea previne asupra folosirii unor criterii periferice, neesențiale în stabilirea orientărilor pe care le întâlnim în peisajul politic și social al țării. „Pentru sau împotriva țărănimii — scria Pătrășcanu — pentru sau împotriva eliberării ei din jugul marii proprietăți, pentru sau împotriva transformării a 90 la sută din populația țării dintr-o clasă iobagă într-una de cetățeni liberi — cu drept deplin asupra pământului — aceasta era problema centrală. Și în adevăr, numai împrejurul acestei probleme vor gravita toate frământările, după cum atitudinea luată în fața soluționării ei va da adevărata culoare tuturor părtașilor la viața publică, din acea vreme, a Principatelor”¹⁹.

Socotind de la sine înțeles conținutul economic și implicațiile reformei agrare din 1864 Pătrășcanu insistă asupra atitudinii liberalilor și liberalismului român față de problema agrară. În relația problema agrară-liberalism Pătrășcanu socotește că aflăm răspunsul la structura liberalismului român, la neputința lui de a renova viața social-economică a țării. Chestiunea este urmărită cu perseverență mai ales între anii 1857—1864. Datele pe care le aduce în discuție Pătrășcanu încheagă cea mai amplă dezbateră din câte există pe această temă în literatura noastră. Fixarea problemei convine de altfel metodei polemice adoptate de autor fiindcă în jurul acestei probleme s-au adunat destule inexactități și răstălmăciri ale datelor reale a situației, astfel încât disecarea lor se impunea cu necesitate. Trăsăturile burgheziei și ale liberalismului român nu apar în viziunea lui Pătrășcanu ca însemne de ordin subiectiv-volitiv, ci se înscriu în logica procesului istoric. Ne întâmpină, deci, un mod de abordare vizînd dezvăluirea relațiilor sistemului, a rădăcinilor profunde ale fenomenului.

Demersul său este ghidat de fapt de preocuparea de a explica regimul burghezo-moșieresc și caracteristicile lui. Și de astă dată el se oprește la ideea împletirii de interese a marii proprietăți funciare cu cele ale burgheziei liberale — reprezentînd cu precădere capitalul comercial, forma dominantă atunci a capitalului în România²⁰. Pătrășcanu sesisează anumite

¹⁹ *Op. cit.*, p. 246.

²⁰ Iată ce scrie Pătrășcanu în această privință: „Dar împotriva țărănimii — adversar real al marii proprietăți — frontul celor uniți prin interese economice comune s-a putut încheia cu ușurință. În comunitatea de interese economice a marii proprietăți feudale și a burgheziei liberale, ultima reprezentînd capitalul comercial și cămătorese, trebuie călătată explicația coaliției monstruoase (formată împotriva domnitorului Al. I. Cuza—D.H.) precum și a îndirjirii cu care liberalii au sprijinit pe marii proprietari împotriva țărănimii” (*op. cit.*, p. 271).

elemente specifice ale regimului burghezo-moșieresc, dar nici acum nu-l tratează ca pe un *tip specific* de dezvoltare a capitalismului.

Activitatea luptei de clasă la sate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este un fenomen de excepțională importanță a istoriei moderne a României și Pătrășcanu are o justă percepție a însemnătății lui. El îl plasează într-un larg context istoric, discutând, în legătură cu răscoalele, întreaga problematică a vieții social-economice românești din epoca considerată, de la sistemul de învoieli agricole la structura industriei românești, și de la dispunerea forțelor de clasă în jurul luptei și revendicărilor țărănimii la situația mișcării muncitorești și socialiste.

Dacă aspectele anterioare analizate de Pătrășcanu au figurat, într-un fel sau altul, în literatura de specialitate, problematica țărănească și muncitorească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea impuneau un efort special de documentare, fiind vorba de deschiderea unor căi noi în chiar domeniul documentării. Pătrășcanu a îmbogățit informația vizînd tema cercetată, a făcut apel la numeroase surse de presă, nefolosite în acest scop pînă atunci.

Orice cercetare a mișcărilor țărănești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea ridică, pe bună dreptate, întrebarea cardinală: ce împrejurări speciale au determinat declanșarea unor astfel de evenimente în plină epocă de dezvoltare a relațiilor capitaliste. Pătrășcanu găsește că răspunsul se află anume în procesul dezvoltării capitaliste și conține răscoalele ca produs al acestei dezvoltări²¹. Este, desigur, un răspuns neconvingător; determinările social-economice ale răscoalelor țin în primul rînd de perpetuarea vechilor structuri în agricultură: marea proprietate moșierească și formele de exploatare semif feudale. Împotriva lor era îndreptat și ascuțișul luptei țărănimii.

Fenomenul răscoalelor particularizează oarecum istoria modernă a României și el e pus în legătură cu gradul de persistență a rămășițelor feudale din agricultură. Dar sistemul agrar pe terenul căruia au apărut răscoalele țărănești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea nu este propriu formației feudale; contradicțiile lui sînt contradicțiile unui sistem de tranziție, ale unui regim în care se împleteau relațiile capitaliste, în dezvoltare, ca cele semif feudale. Tocmai pentru că cerințele dezvoltării capitaliste erau înăbușite de crusta rămășițelor feudale și tocmai pentru că necesitatea înlăturării acestei cruste devenise atît de imperioasă, contradicțiile sistemului agrar erau atît de puternice și de adînci.

În aceasta vedem sensul rațional al afirmației lui Pătrășcanu, inacceptabilă în forma ei directă. În fapt este vorba de explicarea energiei revoluționare a țărănimii ca produs al contradicțiilor izvorite din persistența relațiilor semif feudale, în condițiile transformării capitaliste a agriculturii. Unele străluminări în această privință întîlnim în chiar textului Pătrășcanu. Ele sînt extrem de interesante pentru că ne conduc spre înțele-

²¹ „Latifundiul ca și neoiobăgia — scrie el — nu explică izbucnirea gravelor turburări agrare care, timp de două decenii, au pus în primejdie existența României mici... De fazele și etapele dezvoltării capitalismului sînt legate, nemijlocit, și la noi, mișcările țărănești. În efectele pătrunderii din ce în ce mai adînci a acestui regim, a formelor pe care le îmbracă, a puterilor pe care le pune în mișcare, a procesului de descompunere pe care îl grăbește în cadrul vechilor relații agrare, în sfîrșit, prin nașterea în jurul său a forțelor menite să-l înlătore — trebuie căutată și originea răscoalelor țărănești din România”. (*Op. cit.*, p. 282 — 286)

gerea ideii esențiale, anume pentru ce răscoalele din perioada amintită constituie un tip distinct de mișcări țărănești. (Problema ca atare și examinarea ei reprezintă o sarcină a istoriografiei actuale). Iată ce scrie Pătrășcanu despre izbucnirea răscoalelor, rectificând de fapt ideea sa inițială : „*Această împletire între forme noi și vechi de exploatare, între relații de producție diferite, nu fac decât să adâncească conflictele sociale, să le alimenteze în cursul anilor ca puternic material explozibil și, în același timp, să le dea forma cea mai violentă*”²². (subl. în textul lucrării). Prezența țărănimii ca totalitate în timpul evenimentelor din 1907 ridică de asemenea necesitatea de a defini caracterul conflictului fundamental din România în lumea rurală. Pătrășcanu observă cu justețe că numai sarcina înlăturării rămășițelor feudale putea să dea întregii țărănime un obiectiv comun de luptă și să inspire o acțiune unitară. „Dar într-o societate în care capitalismul în domeniul agrar numai a pătruns, dar nu a modificat raporturile existente, rămase sub povara atitor rămășițe iobăgiste, în lupta pentru înlăturarea acestora — și, în primul rînd, a marii proprietăți, ca prototipul lor — țărănimea în întregimea ei... are interese comune... Căci satul românesc nu stă numai sub semnul pătrunderii și dezvoltării unor relații de muncă și producție capitaliste, ci el înfățișează totodată și un amalgam de relații iobăgiste și semiobăgiste”²³.

Așadar, Pătrășcanu vede just structura relațiilor agrare din România la începutul secolului nostru chiar dacă în explicarea factorilor generatori ai contradicțiilor la sate deplasează centrul de greutate spre fenomenul capitalist.

Ajuns la capătul investigației sale, Pătrășcanu pune, în mod firesc, problema dispunerii forțelor sociale și a relațiilor de clasă în raport cu necesitățile obiective ale dezvoltării societății românești. Ea străbate, de fapt, ca un leitmotiv întreaga operă a lui Pătrășcanu, fie că e vorba de studiul propriu-zis istoric al societății românești, fie de fenomenul social-politic contemporan lui. O întîlnim în *Un veac de frămîntări sociale* după cum o găsim amplu analizată în *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României*. Această problemă este de fapt cheia de boltă a operei lui Pătrășcanu. Spre elucidarea ei converg preocupările militantului comunist. Interesantă sub raport științific, problema are o deosebită semnificație politică. Într-adevăr, ea s-a aflat în centrul activității teoretice a Partidului Comunist Român, fiind legată direct de elaborarea strategiei și tacticii politice a partidului. Iar lucrările lui Pătrășcanu constituie un suport științific la elucidarea datelor pe care le comportă această chestiune.

Un veac de frămîntări sociale ne dezvăluie rădăcinile istorice ale raporturilor de clasă constituite în societatea românească. Ea vrea să urmărească genetic procesul cristalizării lor, să proiecteze dimensiunea istorică a acestor raporturi. Finalul cronologic al lucrării găsește societatea românească

²² *Op. cit.*, p. 287 — 288. Ambianța social-economică specifică în care au germinat răscoalele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este surprinsă cu mare acuitate și profunzime în următoarea formulă : „Insuficiențele reformei agrare, defectuoasa reparație a pămîntului, contrazicerea între raporturile de proprietate și cele de muncă, abuzurile și vexațiunile aparatului administrativ — toate acestea au devenit eficiente, au creat împrejurările favorabile izbucnirii răscoalelor numai atunci cînd s-au angrenat, s-au împletit și au însoțit procesul de dezvoltare a aceluia factor generator de noi forme economice și sociale — în economia generală a României — anume *capitalismul* (*op. cit.*, p. 286).

²³ *Op. cit.*, p. 302; vezi despre aceasta și considerațiile din *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec, 1944, p. 289 — 295.

demarcată sub raportul dispunerii forțelor de clasă, între coaliția burgheziei și moșierimii, pe de o parte, și a forțelor sociale care se afirmă ca autentice purtătoare ale necesității de înnoire a țării: proletariatul și țărănimia, pe de altă parte.

Desigur, tabloul concret al ansamblului de relații sociale prezintă o mare complexitate dacă le urmărim în manifestarea lor directă, în tendințele pe care le prezintă, în acțiunea și în natura intereselor care le exprimă. Cu alte cuvinte, dacă le considerăm în dinamica lor și ținem seama de întreaga gamă de nuanțe pe care o capătă angrenarea forțelor sociale în rețeaua relațiilor de clasă, fără a pierde din vedere liniamentele definitorii.

O prezență semnificativă în cadrul dat o avea clasa muncitoare. Pătrășcanu se oprește îndelung asupra problemelor mișcării muncitorești, dar el nu face o analiză în sine a acestor probleme, ci le abordează în legătură cu aspectele de ansamblu ale confruntărilor sociale. De aceea prezentarea pare oarecum fragmentară. Direcțiile principale spre care-și îndreaptă atenția vizează lupta și acțiunile proletariatului, bine puse în evidență, și bazele teoretice ale socialismului român. Aci el adoptă o atitudine critică față de anumite limite și puncte slabe ale concepțiilor promovate de socialiști — în special cele care duceau la minimalizarea rolului acțiunii practice revoluționare a proletariatului. Judecățile sale sînt însă excesive atunci cînd se referă fie la caracteristicile de ansamblu ale mișcării, fie cînd apreciază activitatea unor militanți — ca de exemplu Cristian Racovski — pornind de la situații particulare. Pătrășcanu era preocupat de elaborarea unei linii politice a mișcării proletare capabilă să asigure îndeplinirea misiunii sale istorice. Reținem exigența sa critică, dar nu și notele ei negatoare.

Om de doctrină, Pătrășcanu gîndește în mare; el este o minte constructivă și de aceea e preocupat să fixeze cadrul de ansamblu și liniile de forță ale procesului istoric. Dar aderența la subiect îl ferește nu o dată de primejdia schematizării. Pătrășcanu este încredințat de valoarea metodologică a determinismului; întreaga sa operă pledează pentru explicarea cauzală a fenomenelor istorice. El repudiază relativismul subiectivist care se retransează înapoia diversității faptelor pentru a nega, în fond, caracterul legic și necesitatea internă a dezvoltării. Judecățile lui Pătrășcanu sînt limpezi și nu lasă loc ambiguității sub cuvînt că însăși „complexitatea fenomenului” impune o atitudine indecisă sau un comentariu în care expresia de genul „pe de o parte” și „pe de altă parte”, sînt formele acoperitoare ale relativizării. Că determinismul, în felul în care-l aplică Pătrășcanu, învederează o anumită notă de automatism, este perfect adevărat. Din fenomenul economic se deduc procese sau acțiuni care cer o înțelegere mediată. Este suficient să amintim în acest sens că adeziunea lui Mihail Kogălniceanu la ideea reformei agrare și lupta lui pentru înfăptuirea acesteia, în 1864, se explică prin împrejurarea că cunoscutul om de stat era și proprietar de stabilimente industriale, apărînd deci, nemijlocit, ca exponent al intereselor burgheziei industriale. Explicații similare, deși mai nuanțate, găsim și pentru anumite acțiuni ale lui Tudor Vladimirescu C. A. Rosetti, I. C. Brătianu etc. Putem, desigur, semna multe asemenea excese, dar cu condiția de a recunoaște că impresia de soliditate și temeinicia pe care o degajă opera lui Pătrășcanu se datorește fundamentului ei determinist și siguranței cu care, în mare, sînt articulate fenomenele.

Despre aceasta ne încredințează nu numai *Un veac de frământări sociale*, ci și *Problemele de bază ale României* sau *Sub trei dictaturi*.

Consacrate analizei fenomenului românesc, de la primul război mondial pînă în pragul lui 23 August 1944, ambele lucrări continuă de fapt, cronologic și tematic, *Un veac de frământări sociale*. Considerate laolaltă, ele ne dau viziunea lui Pătrășcanu asupra evoluției României de la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu la Insurecția națională armată, antifascistă și antiimperialistă din August 1944. După primul război mondial procesul istoric românesc a dobîndit trăsături noi în numeroase domenii, mai ales în cel al vieții politice. Dar condițiile noi de dezvoltare nu au șters de loc, pentru alte numeroase domenii, legăturile cu trecutul. Or această unitate istorică a unor probleme fundamentale cu care era confruntată România, acest traiect al continuității este surprins cu măiestrie în opera lui Pătrășcanu, după cum ea denotă o mare acuitate pentru noile fenomene și situații istorice. De fapt marile studii ale lui Pătrășcanu consacrate perioadei de după primul război mondial examinează fenomenele și procesele social-economice și politice ca manifestări contemporane ale realității românești. Multe dintre ele trimitau însă și la stările anterioare, aveau o dimensiune istorică. Tocmai aci se realizează unitatea tematică a operei lui Pătrășcanu, pe lângă cea de concepție și tipul de abordare unitar. Exemplul cel mai viu îl oferă, evident, problema agrară și situația din agricultură între cele două războaie mondiale care a preocupat pe Pătrășcanu nu numai în *Problemele de bază ale României*, dar și în lucrarea sa de doctorat susținut la Leipzig în anul 1926 cu tema *Reforma agrară în România Mare și urmările sale*²⁴, precum și în *Sub trei dictaturi* (din punct de vedere al implicațiilor ei politice). Titlul capitolului consacrat agriculturii în lucrarea *Problemele de bază ale României* este intitulat grăitor : *Aspecte vechi și noi ale problemei agrare*. El redă viziunea lui Pătrășcanu asupra caracteristicilor agriculturii noastre în perioada interbelică.

Aproape toate curente de idei din epocă, cu excepția celui comunist, supralicitau transformările petrecute în agricultură după primul război mondial și în urma reformei din 1918—1921. În ciuda evidențelor, se acredita imaginea unei structuri agrare cu totul diferite de cea antebelică în ce privește caracterul relațiilor de proprietate, formele de exploatare și nivelul tehnic-productiv al agriculturii. Situația pe care o ilustrau datele faptice tempera prea puțin zelul unor exponenți de tendințe sociale foarte diverse, de la țărăniști la conservatori. O replică la aceste supralicitări a venit din partea Partidului Comunist Român. Multe dintre documentele sale sînt însă restrictive și unilaterale în sens invers ; ele minimalizează impulsurile pornite ca rezultat al înlăptuirii reformei agrare.

Deși intransigent în actul critic, Lucrețiu Pătrășcanu dă o imagine echilibrată a caracteristicilor problemei agrare după primul război mondial. El a avut o înțelegere clară a dimensiunilor transformărilor petrecute în agricultură și, în același timp, a incapacității acestora de a renova radical

²⁴ Despre lucrarea de doctorat a lui Lucrețiu Pătrășcanu vezi Constantin Dropu, *O lucrare inedită a lui Lucrețiu Pătrășcanu privind reforma agrară în România din 1921 și urmările ei*, în „Anale de istorie” anul XIX (1973) nr.6, p. 64.70. Ținuta serioasă a articolului distonează cu lipsa de atenție pentru citirea unor texte pe care le folosește.

relațiile agrare. „Este neîndoios că problema agrară actuală, în elementele ei componente, nu este identică cu cea anterioară primului război — scria Lucrețiu Pătrășcanu. Totuși, — menționa el — reforma agrară nu desparte două epoci, structural deosebite”²⁵.

Analiza pe care o realizează în *Problemele de bază ale României* pune în evidență modificările produse în raporturile de proprietate agrară și consecințele pe care le-a antrenat : restrângerea sferei relațiilor de producție semif feudale, intensificarea pătrunderii relațiilor capitaliste la sate, accelerarea procesului de diferențiere economică a țărănimii, extinderea pieței interne etc. Datele la care apelează Pătrășcanu prezintă interes nu numai pentru evaluarea fenomenului agrar, într-un anumit moment, ci și pentru că permit să refacem serii evolutive mai largi, prin înlănțuirea lor cu date din alte perioade. Dealtfel lucrările sale îndeamnă la asociații, sugerează căi fertile de explicare științifică și stimulează, în general, gândirea în direcția unor reprezentări mai ample a fenomenelor dezbătute. În lipsa unor cercetări aprofundate asupra problemei agrare în perioada interbelică²⁶, studiile lui Pătrășcanu își sporesc încă actualitatea. Ele conturează cu suplețe fizionomia de ansamblu a reformei agrare din 1921²⁷, și a regimului agrar interbelic. Și nu este vorba numai de constatarea coexistenței relațiilor capitaliste cu forme de producție semif feudale, ci și de o justă percepție a specificului împletirii lor și a dinamicii și sensului dezvoltării. „Caracteristica agriculturii în România ? — se interoga Lucrețiu Pătrășcanu. Ea constă din împletirea relațiilor de producție capitaliste cu relații de producție aparținând trecutului precapitalist și care, la rîndul lor, își găsesc expresia în dijmă, în clacă, în învoielile de cu iarna, în contractele de muncă pentru pămînt etc.

Coexistența în sectorul agricol a două forme de producție, aparținînd la două epoci istorice deosebite, aceasta dă trăsătura specifică care deosebește economia românească de economia țărilor capitaliste apusene. (subl. lui L.P.)

Persistența rămășițelor feudalo-iobăgiste — continua Pătrășcanu — nu scoate totuși agricultura românească din cadrul evoluției generale a țării, evoluție care poartă pecetea capitalismului. . . Capitalismul a pătruns — și a pătruns adînc — în sectorul agricol al economiei românești”²⁸.

Pe lângă preocuparea pentru caracterizarea trăsăturilor de ansamblu ale sistemului agrar interbelic, Pătrășcanu abordează într-un spirit pătrunzător aspecte parțiale, dar nu mai puțin interesante, ale relațiilor agrare. Am putea menționa, astfel, condiția micii proprietăți și gospodării țărănești, dificultățile pe care ea le întâmpina pentru a se dezvolta prosper, cauzele lipsei de dinamism în redresarea interbelică a sectorului țărănesc al agriculturii etc. De asemenea, un mare interes suscită modul în care Pătrășcanu pledează pentru necesitatea abordării „integrate” a problemei agrare în cuprinsul fenomenului economic-social de ansamblu. Felul în care agricultura se înscrie în peisajul economic al țării avea o mare importanță pentru caracterizarea economiei naționale în general. Prin ponderea

²⁵ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec, 1944, p. 76.

²⁶ Dintre studiile mai ample menționăm : O. Parpală, *Extensivitatea și unilateralitatea agriculturii României burghezo-moșierești în perioada dintre cele două războaie mondiale*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1966 ; *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, Edit. politică, 1967.

²⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*. Edit. Socec, 1944, p. 81.

²⁸ *Ibidem*, p. 97 ; 96.

și locul care-i revenea în cadrul proceselor social-economice ea își punea puternic pecetea pe configurația acestor procese. În același timp, nu mai puțin importante erau înrîmurile altor sectoare ale vieții economice asupra agriculturii. „Dacă România ar fi o țară « eminatement agrară », — nota Pătrășcanu — ne-am putea opri aci. Dar sectorul agricol nu este decît o parte din economia generală a țării, o fracțiune dintr-un tot. Această situație, cu totul normală, dă naștere însă la o serie de noi cauze și împrejurări, exterioare agriculturii, dar cu directă și hotărîtoare influență asupra ei. Agricultura — ca proces de producție, iar țărănimea din punct de vedere economic și social — sufăr deopotrivă urmările acestei influențe”²⁹.

În mod special autorul se arată preocupat de problema subordonării agriculturii capitalului financiar prin pîrghiile creditului și circulației. Este o chestiune de loc periferică a situației agriculturii românești între cele două războaie mondiale. E suficient să amintim că dominația pieții de către capitalul financiar a contribuit la decalajul prețurilor de pe urma căruia agricultura s-a resimțit puternic nu numai în anii crizei economice din 1929—1933, dar și în etapa următoare. Un alt aspect semnificativ al condițiilor agriculturii românești privește politica economică a statului. Pătrășcanu o pune în lumina crudă a realității, relevînd legătura dintre natura regimului politic și politica sa agrară.

Deplasările survenite în economia agrară nu au modificat structura ei în asemenea măsură încît să pună în alți termeni sarcina obiectivă care se afla spre rezolvare. O netă tendință evolutivă, fără să ducă la o ruptură deplină cu trecutul era semnul caracteristic al sistemului agrar. Lichidarea însemnelor trecutului căpăta caracterul unui obiectiv istoric central. Era vorba de o transformare radicală pe care erau chemate s-o realizeze forțele de progres autentice ale țării: proletariatul și țărănimea. Iată sensul demersului explicativ al preconizărilor lui Lucrețiu Pătrășcanu în domeniul economiei agrare din perioada interbelică.

Cu cel mai mare interes a urmărit Lucrețiu Pătrășcanu aspectele economiei industriale. În fond ele ilustrau cel mai elocvent tendințele și trăsăturile dezvoltării economice a țării și aveau, de asemenea, implicații adînci asupra vieții politice și sociale.

După Pătrășcanu etapele dezvoltării capitalismului în România nu indică treceri succesive bine delimitate în formele producției industriale, iar apariția industriei mari e prea puțin legată genetic de crearea unei platforme industriale rezultate dintr-o lungă evoluție a industriei meșteșugărești și manufacturiere., Apariția, relativ tîrzie, a capitalismului în România — arăta el — a avut printre altele urmări și pe aceea că asistăm aici la o condensare, am putea spune chiar la eludarea unora din formele intermediare ale evoluției regimului, astfel cum a cunoscut-o Apusul.

La noi, apariția marilor întreprinderi industriale a fost numai în mică parte rezultatul unui proces de concentrare capitalistă, plecînd de la mica și mijlocia întreprindere. Cele mai multe și mai importante mari întreprinderi, au fost creații noi, avînd caracterul acesta de la început”³⁰.

²⁹ *Ibidem*, p. 102.

³⁰ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 37. O contribuție valoroasă la studierea premiselor social-economice ale platformei pentru dezvoltarea mării industrii aduce G. Zane în lucrarea sa *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1970.

Perioada interbelică a înregistrat creșteri sensibile ale potențialului industrial al țării. Pătrășcanu pune în legătură acest proces cu condițiile generale de dezvoltare a României întregite, cu extinderea pieței interne și cu transformările petrecute în celelalte sectoare economice. „Potențialul industrial al întreprinderilor de tip capitalist — seria el — a crescut neconținut după 1918. Fenomenul s-a accelerat după 1932. Creșterea se manifestă în toate direcțiile : în volumul și valoarea bunurilor produse, în forța motrice și mina de lucru salariată întrebuințată”³¹. Datele de care dispunea autorul nu înlesneau elucidarea tuturor componentelor tabloului industrial al țării, dar unele dintre ele sînt relevante. Volumul producției transformatoare a crescut cu 56 % între 1929—1938 ; producția de oțel s-a dublat în aceeași perioadă, ajungînd la 266.000 tone, iar extracția cărbunelui și țiteiului a urmat, în mare, același curs, în ciuda oscilațiilor înregistrate³². Investițiile de capital în industria metalurgică au crescut de la 2,1 miliarde lei, în 1927, la 5,7 miliarde, în 1938³³.

Pătrășcanu socotea însă că fenomenele cele mai caracteristice ale dezvoltării industriei interbelice erau concentrarea și centralizarea producției și a capitalurilor și rolul crescînd al statului în marea industrie. Potrivit datelor cu care operează, în *Problemele de bază ale României*, statul consuma în ajunul războiului 70 % din întreaga producție a industriei metalurgice din România și 80 % din cea a cărbunelui³⁴. Demonstrația acestei chestiuni este reluată și chiar amplificată în lucrarea *Sub trei dictaturi*³⁵. Ideea pe care Pătrășcanu ține s-o pună în valoare este că statul nu apare doar în ipostaza de cumpărător de fabricate, ci și de finanțator al mării industrii, iar ramurile finanțate de stat au crescut cu prioritate mai ales după 1933.

Anii imediat următori primului război mondial au fost ani de mare extensiune a capitalului bancar. Pătrășcanu, observator atent al fenomenului, l-a surprins cu acuitate în studiul său *Băncile și beneficiile lor* publicat în „Independența economică”, nr. 1—2 din ianuarie-iunie 1928. Studiu de serioasă factură teoretică, *Băncile și beneficiile lor* analizează funcționarea sistemului bancar și locul pe care-l ocupă capitalul băncilor în ansamblul economiei. Caracterul antagonic al contradicțiilor și al contrastelor sociale iese puternic în evidență prin examinarea paralelă a mișcării capitalurilor și a ratei profitului, cît și a condițiilor de existență a muncitorilor. O utilă incursiune în evoluția capitalului bancar dă imaginea dinamicii fenomenului pe aproximativ o jumătate de secol (punctele de reper la care se fixează sînt : 1880 — anul premergător înființării Băncii Naționale, 1900—1913, ani de puternică dezvoltare a rețelei bancare ; perioada postbelică, cea mai semnificativă pentru avansul capitalului bancar)³⁶. O continuare a preocupărilor pentru studiul sistemului bancar și a evoluției sale în anii crizei economice o întîlnim în *Sub trei dictaturi*. Se insistă în special asupra con-

³¹ *Op. cit.*, p. 27 — 28.

³² *Ibidem*.

³³ Lucretiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Edit. politică, 1970, p. 16.

³⁴ *Ibidem*, *Problemele de bază*, p. 34.

³⁵ Vezi *op. cit.*, p. 18 — 26.

³⁶ Vezi „Independența economică”, nr. 1 — 2 (1928), ianuarie-iunie, p. 24—32.

dițiilor de finanțare a industriei și a deplasărilor survenite în raporturile de forțe în cadrul capitalului bancar activ în România³⁷.

Concentrarea producției și centralizarea capitalurilor, precum și intervenția statului în economie, au antrenat și în România interbelică un proces de monopolizare. Pătrășcanu vede industria României din deceniul al IV-lea intens monopolizată. „În anul 1938 — scrie el — existau 94 de carteluri, născute din asocierea a 1600 de întreprinderi, din cele 3767 existente atunci. Majoritatea cartelurilor o întâlneam în metalurgie, în industria chimică, în cea alimentară — cea mai slabă cartelare fiind în industria textilă.

Privind totalitatea capitalurilor industriei transformatoare mari, 46 % revenea industriilor cartelate; 23 % din valoarea producției industriale era livrată de către acestea din urmă. Aceste cifre capătă o cu totul altă semnificație dacă considerăm ramurile din industrie, individual. *Din totalul industriilor principale ale țării — metalurgică, chimică, alimentară, etc. — capitalul cartelat reprezenta un procent de 61%, controlând 34% din producție*”³⁸ (subl. lui L. P.). Baza de calcul a datelor folosite de Lucrețiu Pătrășcanu este susceptibilă de unele obiecții. Studii relativ recente operează cu date care prezintă mai restrâns fenomenul monopolizării³⁹. În discuție nu intră, în cazul de față, analiza fenomenului în sine, ci viziunea lui Lucrețiu Pătrășcanu asupra lui, viziune care pornește de la ideea unei intense monopolizări a economiei. Trebuie reținut însă faptul că Pătrășcanu plasează începutul fazei monopoliste a capitalismului în România după primul război mondial. Implică el scoate din cauză perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În *Problemele de bază ale României* el scrie: „În decursul ultimilor decenii întâlnim și toate fenomenele care caracterizează stadiul actual atins de capitalism în apus, stadiul monopolist”⁴⁰. În altă parte, el este și mai explicit: „Apariția capitalismului monopolist, ca rezultat al rolului important pe care îl joacă formațiunile cu acest caracter, este fără îndoială una din trăsăturile principale ale evoluției economiei românești, în *ultimile două decade, premergătoare începerii războiului*”⁴¹ (subl. ns. — D.H.). Așadar, apreciind caracterul monopolist al economiei industrial-bancare, Pătrășcanu situează fenomenul în perioada interbelică și, fapt de asemenea semnificativ, ține să sublinieze că între economia românească, considerată în totalitatea ei, și „*economia țărilor imperialiste propriu-zise... nu poate fi vorba de identitate*”⁴² (subl. lui L. P.). Este o viziune care exagerează, probabil, momentul monopolist al economiei românești, dar cu două prețioase amendamente. Pătrășcanu era departe de a se iluziona în privința potențialului economiei industriale românești. El a dezvăluit slăbiciunile sale de structură, pre-

³⁷ Vezi *Sub trei dictaturi*, p. 18 — 20.

³⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 40.

³⁹ O cercetare bazată pe analiza critică a izvoarelor folosite și pe cunoașterea surselor de arhive este realizată de Victor Axenciuc în *Les monopoles dans l'industrie de la Roumanie*, vezi „Revue roumaine d'histoire”, tome IX (1965), no. 1, p. 55 — 79. Ea ne oferă cea mai documentată și mai completă imagine asupra fenomenului monopolizării industriei, mai ales în deceniul premergător celui de al doilea război mondial. Vezi și Marcela Felicia Jovanelli, *Industria românească, 1934—1938*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, p. 201 — 208.

⁴⁰ *Op. cit.*, p. 27.

⁴¹ *Ibidem*, p. 42.

⁴² *Ibidem*, p. 60.

zența și rolul însemnat al industriei de tip meșteșugăresc, baza tehnică înapoiată a industriei, incapacitatea ei de a pune „în valoare toate bogățiile reale ale țării”⁴³. Pătrășcanu s-a oprit la problemele pe care le comportă insuficiența capitalurilor, ritmul lent al acumulărilor, ca și dificultățile de aprovizionare cu materii prime a industriei. El a examinat relațiile industriei cu piața și modul în care industria se articulează cu celelalte domenii ale vieții economice⁴⁴. În același timp, el a prezentat în culori vii formele de exploatare și nestinsa goană după supramuncă a unui capitalism închistat și lipsit de vlagă, dar nu mai puțin rapace.

O industrie capitalistă cu insuficiențe organice provenite din acumularea unor împrejurări de ordin istoric, social-economic și tehnic-productiv, dar încorporînd forme de organizare și fenomene noi în structura sa pe ramuri, ca și însemnate creșteri cantitative, pornind de la o scară redusă a potențialului economic, — acesta era, în esență, unghiul sub care Lucrețiu Pătrășcanu aborda industria românească dintre cele două războaie mondiale.

Analiza deplasărilor survenite în economia industrială l-a interesat pe Lucrețiu Pătrășcanu și pentru că el vedea în aceasta o poartă spre înțelegerea vieții politice din România în perioada interbelică. Or, punctul de convergență al preocupărilor sale l-a constituit fenomenul politic. O probază bogată sa publicistică, în care recunoaștem un militant atent și sensibil la pulsul vieții politice, surprinzînd cu mare acuitate fenomene caracteristice ale acesteia. O probază lucrarea sa *Problemele de bază ale României* și, poate într-o măsură și mai mare, *Sub trei dictaturi*.

Principalele aspecte ale fenomenului politic dezbătute de Pătrășcanu în publicistica sa privesc tematic (fără să epuizeze, bineînțeles, preocupările sale) confruntările dintre liberali și țărăniști în cursa pentru guvernare (pusă foarte bine în evidență în anul 1928) și lupta pentru crearea Frontului popular și a Frontului unic muncitoresc, în anii 1935—1938. Încă acum observăm acea notă specifică formației intelectuale a lui Pătrășcanu de a descifra resorturile mai adînci ale fenomenelor examinate, de a găsi semnificații mai generale, acolo unde se pare că intervine doar jocul întîmplării și fața schimbătoare a faptului cotidian. Pătrășcanu a luat în discuție asemenea probleme ca bază socială a partidelor politice din țara noastră, dimensiunea obiectivă a luptei pentru democrație în cazul unor partide de factură burgheză ca cel național țărănesc, raportul dintre nucleul conducător al unor partide și baza lor de masă etc.

Examinarea sistematică și aprofundată a fenomenului politic românesc interbelic a fost însă întreprinsă de Pătrășcanu în cele două lucrări amintite mai sus.

În studierea vieții politice din România Lucrețiu Pătrășcanu a adus o metodă științifică de cercetare, o cunoaștere minuțioasă a faptelor și observația atentă a evenimentelor. El a ridicat studiiu evenimentelor politice contemporane la dimensiunea unei judecăți istorice. În prefața la ediția a IV-a a lucrării *Sub trei dictaturi*, Pătrășcanu scrie de altfel, că „faptele și evenimentele politice analizate în paginile acestei lucrări sînt,

⁴³ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁴ Vezi *Sub trei dictaturi*... p. 26.

de pe acum (februarie 1946—D.H.) încorporate sbuciumatei istorii a poporului român”⁴⁵.

Pătrășcanu disecă fenomenul politic în cele mai fine nervuri ale sale și surprinde pulsația lui ca o putere de reliefare în adevăr remarcabilă. În paginile cărții *Sub trei dictaturi* se întrupează un tablou extrem de viu, de bine individualizat al forțelor care se înfruntau pe scena politică a vremii. Dinamismul tabloului pe care-l înfățișează Pătrășcanu nu este însă realizat prin procedeele pamfletului; dimpotrivă, pentru el problemele politice abordate se constituie drept capitole importante și pline de dramatism ale vieții istorice a poporului nostru. Ele solicită de aceea o explicație bazată pe analiza atentă a resorturilor lor economice și sociale. Tocmai logica și consecvența pe care o degajă demersul explicativ al lui Pătrășcanu conferă temeinicie studiilor sale consacrate fenomenului politic.

Pătrășcanu știe (și cit de bine!) că cele trei dictaturi care s-au succedat la conducerea politică a României între 1938—1944 (cea regală, legionară și militaro-fascistă antonesciană) nu răspundeau sensului și cerințelor obiective ale dezvoltării procesului istoric în țara noastră; ele nu s-au înscris în logica profundă a acestui proces. Cu toate acestea, ele nu au fost nici simple accidente datorate hazardului. De aceea, fidel metodei sale de cercetare, Pătrășcanu procedează la analiza fenomenului politic în strânsă legătură cu forțele sociale care i-au dat naștere și cu interesele economice pe care le reprezentau.

Cel puțin în cazul dictaturii regale, instaurată în februarie 1938, era limpede că ea exprima și anumite interese economice ale capitalului investit în industria metalurgică și de armament, ca și ale unor centre bancare aflate în dispută cu marea finanță liberală. „Căci această dictatură — scrie Pătrășcanu — cu tot numele ei regesc, nu era altceva decât expresia, exponentul politic al virfurilor burgheziei românești, interesate direct și nemijlocit în industria grea, în industria metalurgică, în cea de armament”⁴⁶.

Instaurarea dictaturii regale este privită de Pătrășcanu ca o schimbare de regim politic în România, un punct de cotitură în evoluția politică a țării⁴⁷. Considerată în cuprinsul întregii desfășurări a vieții politice românești, de la primul război mondial și pînă în august 1944, cei doi ani și jumătate de dictatură regală formează o verigă spre trecerea la dictatura fascistă. Pătrășcanu abordează nu aspectele exterioare ale dictaturii, ținînd de modalitățile de funcționare ale organismului noului regim — Frontul Renașterii naționale, Partidul națiunii, gărzile naționale, Consiliul de Coroană etc., ci esența regimului ca atare. Nu este vorba însă de o abordare a chestiunii în categorii ale științei politice, ci de analiza unui organism viu, surprins în ipostazele sale cele mai caracteristice, în actele și în aspectele sale cele mai revelatoare. Deși despre perioada dictaturii regale au apărut ulterior lucrări prețioase⁴⁸, cercetarea lui Pătrășcanu își păstrează tot interesul.

El pornește de la considerentul principal că tendințele predictatoriale și mișcărilor de extremă dreaptă „s-au dezvoltat în toate țările în

⁴⁵ *Op. cit.*, p. 11.

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 32.

⁴⁷ *Op. cit.*, p. 13.

⁴⁸ De aleasă ținută este lucrarea lui Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, Edit. politică, 1970.

cadrul unei politici guvernamentale reacționare”⁴⁹, într-o ambianță ostilă afirmării spiritului public democratic. De aci nevoia de a examina trăsăturile vieții politice din România în perioada premergătoare instaurării regimurilor de dictatură. Analizînd în special situația politică după 1935, lucrarea *Sub trei dictaturi* îmbrățișează întreg fenomenul politic românesc interbelic. Aceasta nu numai pentru a urmări firul evolutiv al mișcărilor de extremă dreaptă, ci și pentru a descifra angrenajul de relații și raporturi în care se mișca viața politică. Lupta între forțele fasciste, pe de o parte, și cele anti-fasciste și nefasciste, pe de alta, ca moment central al vieții publice (după 1933) a dezvăluit adevăratele intenții și interese, ca și sensul real al acțiunilor tuturor partidelor și grupărilor politice. În lumina sarcinilor pe care le ridica lupta împotriva forțelor extremei drepte, Pătrășcanu examinează pătrunzător structura acțiunii politice a partidelor democrației burgheze române. Un loc aparte se rezervă, în acest cadru, Partidului național-țărănesc. Analiza pe care o întreprinde este pe cit de minuțioasă, pe atît de cuprinzătoare și sesizantă. Ea proiectează lumină asupra actelor de guvernămînt și a schimbărilor survenite în linia politică promovată de țărăniști, asupra raportului dintre nucleul conducător și baza de masă a partidului, asupra programelor politice și a ideologiei țărăniste.

Ansamblul aspectelor pe care Pătrășcanu le supune analizei și în primul rînd acțiunea politică a țărăniștilor, relevă incapacitatea democrației burgheze române de a se ridica la înțelegerea imperativelor luptei împotriva forțelor de extremă dreaptă. În măsura în care Partidul național-țărănesc dădea expresie forțelor politice ale democrației burgheze române ea nu a găsit resursele necesare pentru a opri ascensiunea mișcărilor de extremă dreaptă. Nu a reușit să facă aceasta tocmai pentru că ea însăși era marcată de tarele neputinței de a imprima un curs autentic democratic vieții politice românești, judecat în însuși cadrul democrației burgheze. „Nemulțumirea și agitația generală provocate de ultima guvernare liberală (se are în vedere guvernarea din 1934—1937 —D.H.) — scrie Lucrețiu Pătrășcanu — creaseră însă o atmosferă pe care democrația cu partidele ei ar fi putut-o folosi, și încă din plin pentru propriile ei scopuri politice... Tocmai în asemenea împrejurări se cerea acestei democrații — recte partidului național-țărănesc — consecvență și fermitate. Dar aceasta putea fi făcută numai afirmînd un hotărît și activ program democratic. După cum numai plecînd de la poziții larg democratice, masele puteau fi mobilizate, iar gardismul și cuzismul dezarmate. Căci ceea ce făcuse posibilă guvernarea liberală și creșterea influenței extremei drepte erau nu insuficiențele unei adevărate democrații populare, ci tocmai abandonările succesive, compromisurile, politica antidemocratică și antipopulară a așa-zisei democrații țărănești”⁵⁰ (subl. lui L. P.). Aceasta nu a făcut mai puțin opresive regimurile de dictatură și nu a atenuat agresivitatea reacționară a forțelor de extremă dreaptă. Dimpotrivă. Ultimele au luat slăbiciunile manifestate în sînul democrației burgheze drept semn al propriei țării. Deslănțuirea reacționară a acestor forțe a împins viața politică a României și destinele țării înseși în cea mai întunecată perioadă din existența lor.

⁴⁹ *Sub trei dictaturi*, p. 75.

⁵⁰ *Op. cit.*, p. 94. Pentru raționamentul lui Pătrășcanu vezi și p. 87 — 90; 95 — 97; 100 — 107 etc.

Elementul de șoc al forțelor reacționare a fost mișcarea legionară. Organizație teroristă, fascistă, creată de cercurile oligarhiei române și agentură a hitlerismului în România, Garda de fier a dus, așa cum se subliniază în *Programul Partidului Comunist Român*, o politică profund antinațională, prejudiciind grav interesele poporului nostru⁵¹.

Lucrețiu Pătrășcanu a socotit o datorie imperioasă de militant comunist și de om de știință atașat slujirii adevărului să supună examenului critic activitatea acestei organizații. Părțile din *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României*, consacrate acestei teme, sînt, poate, cea mai elocventă mărturie a resurselor sale creatoare. Se pot, desigur, formula obiecții în legătură cu anumite aspecte particulare sau cu cele care se referă la baza de masă a mișcării, supradimensionată, probabil, în opera lui Pătrășcanu, se pot întreprinde noi studii susceptibile de a lărgi aria documentară a temei⁵² sau de a sugera noi unghiuri de abordare, dar nu i se poate refuza investigației întreprinse acum trei decenii și jumătate caracterul de piatră unghiulară în abordarea critică a fenomenului amintit.

Pătrășcanu disecă mișcarea legionară în ceea ce a reprezentat ea sub raport programatic și ideologic, urmărește obiectivele ei sociale și politice, prezintă metodele ei de acțiune și de luptă⁵³. El ține să închege într-un tablou dens, plin de culoare și de relief, extrem de bogat în nuanțe, atît formele pe care le-au îmbrăcat manifestările celui mai nefast organism politic din istoria țării, cît și fizionomia lăuntrică a Gărzii de fier. Prezența Gărzii de fier pe arena politică a țării reflectă profunde fenomene de criză. În ultimă instanță ea servea ca instrument forțelor economice și politice interesate în cursul reacționar pe care aceasta urmărea să-l instaureze. Dar legăturile sînt foarte mediate și nu odată manifestările Gărzii de fier se află dincolo de granița determinării și explicației logice. În plus, între finalitatea mișcării și proveniența socială a celor care o compuneau există o discrepanță. Pătrășcanu a înțeles, cum puțini au făcut-o, acest aspect. „Mișcarea legionară — precizează el — a fost creată de la început, apoi ani de-a rîndul sprijinită de toate guvernele de dreapta românești, pentru ca să servească ca instrument reacționar intereselor marelui capital și a marii proprietăți împotriva muncitorimii, împotriva țărănimii, împotriva democrației burgheze. Datorită compoziției sociale a cadrelor mișcării, celor de sus, mijlocii și chiar de jos, legionarismul s-a pretat foarte bine — ca și nazismul, ca și fascismul de altfel — la îndeplinirea unui asemenea rol. Predominarea elementului mic burghez și intelectual, importanța elementelor declasate erau deopotrivă de favorabile jocului reacțiunii românești”⁵⁴.

În ediție legionară valorile moral-politice se transformau în opusul lor : conducerea politică însemna ridicarea la rang de sistem a terorii

⁵¹ Vezi *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 44.

⁵² În ultima vreme a apărut lucrarea lui Fătu Mihai și Ion Spălățelu, *Garda de fier, organizație teroristă de tip fascist*, București, Edit. politică, 1971.

⁵³ Vezi și Gh. I. Ioniță, *Demascarea fascismului în scrierile social-politice ale lui Lucrețiu Pătrășcanu*, în „Anale de istorie”, anul XVI, (1970), nr. 6, p. 145 — 164.

⁵⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 255. Despre împrejurările de ordin social-economic, politic și cultural-moral care au configurat structura Gărzii de fier și compoziția partizanilor ei, vezi *Sub trei dictaturi*, p. 139 — 142; 209 — 236.

și bunului plac; ideea de acțiune și de activism era de fapt, cum se pronunță Pătrășcanu „un amestec de anarhism primar și de misticism medieval”;⁵⁵ noțiunea de patrie și de națiune se transforma într-un naționalism deșănțat și în orbire xenofobă, mai ales antisemită, apelul la „reinnoirea legionară” era în realitate conservator și incapabil de orice impuls creator. În schimb, obscurantismul, misticismul și iraționalismul pe care și-l revendicau ca atare, ca și cultul morții, se regăsesc din plin și nealterate în arsenalul gândirii și al propagandei legionare, configurând orizontul lor intelectual și starea lor de spirit mentală⁵⁶. Garda de fier — arată Pătrășcanu — personifica pe cei „mai hotărâți dușmani ai democrației și ai ideii naționale”⁵⁷. Dintre formațiunile extremei drepte — subliniază el în altă parte — ea reprezenta din punct de vedere ideologic, programatic și structural-organizatoric, tipul partidului fascist. În ce privește platforma politică, Garda de fier cerea, în interior, crearea statului totalitar prin distrugerea regimului parlamentar și desființarea tuturor drepturilor și libertăților publice. În politica externă cerea imediata intrare a României în Axa Roma-Berlin. Garda de fier urmărea în primul rînd obiective anticomuniste și apoi antisemite și xenofobe⁵⁸. Activitatea pe care a desfășurat-o în timpul celor cinci luni de guvernare a avut ca mobil dominant... jaful. „Indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, de compartimentul în care s-a exercitat, de direcția pe care a luat-o sau de metodele folosite — citim în această privință în *Sub trei dictaturi* — ea poate fi sintetizată într-un singur cuvînt: jaful. Folosim cuvîntul jaf în înțelesul lui etimologic și penal, adică furt în proporții prin întrebuințarea violenței. Acest jaf, practicat fie în mod organizat și sistematic, fie anarhic, deci lăsat la inițiativa individuală a partizanilor, a fost comis pe o scară vastă și deopotrivă în dauna particularilor și în cea a statului”⁵⁹.

În considerarea ascensiunii Gărzii de fier în România și a venirii sale la putere, Lucrețiu Pătrășcanu subliniază necesitatea de a se ține seama de sprijinul activ pe care l-a primit din partea Germaniei hitleriste. Începînd cu o serie de surse de inspirație ideologică⁶⁰ și terminînd cu masive subsidii financiare⁶¹ și de armament, acest sprijin a îmbrăcat cele mai variate forme posibile, iar în septembrie 1940 el a fost decisiv în instituirea „statului național legionar”⁶². „Nu masele deschid drumul Legiunii spre guvernare — precizează Pătrășcanu — ci preluarea guvernului este rezultatul unui simulacru de agitație populară, creație, în realitate, a presiunii directe și a mașinațiilor hitleriste. Această guvernare este impusă

⁵⁵ *Sub trei dictaturi*, p. 178.

⁵⁶ În lucrarea *Curenți și tendințe în filozofia românească* (1946) Pătrășcanu dezvoltă ample semnificația unor concepții filozofice ca suport teoretic-ideologic al mișcării fasciste. Articolul de față nu-și propune să trateze aceste chestiuni care depășesc cadrul propriu-zis al preocupărilor noastre. O apreciere analitică a lor vezi la Ovidiu Bădina, *Însemnări pe marginea operei lui Lucrețiu Pătrășcanu. Probleme filozofice*, în „Cronica”, an IV, nr. 44 (195) și 45 (196) din 1 și 8 noiembrie 1969.

⁵⁷ *Sub trei dictaturi*, p. 191.

⁵⁸ Vezi *op. cit.*, p. 49.

⁵⁹ *Op. cit.*, p. 205.

⁶⁰ *Op. cit.*, p. 47 — 48.

⁶¹ *Op. cit.*, p. 71, 157.

⁶² *Op. cit.*, p. 196 — 197.

din afară și nu crescută organic, dinăuntru”⁶³. Ideea pe care o promovează Lucrețiu Pătrășcanu în opera sa este că mișcările de dreapta care afixau un naționalism atât de violent, erau în realitate, prin întreaga lor activitate, forțe antinaționale, în raport cu interesele profunde ale poporului român și ale țării. Logica însăși a politicii celor trei dictaturi, atât internă cât și externă, purta însemnele trădării acestor interese⁶⁴. Politica dictaturii militare fasciste a lui Antonescu nu s-a deosebit, în această privință, de cea legionară.

La data când Pătrășcanu scria lucrările sale, regimul antonescian devenise de foarte scurt timp o realitate a zilei. Totuși el lasă despre acest regim suficiente elemente analitice care i-au surprins exact fizionomia și structura. Pătrășcanu a analizat conținutul și caracteristicile politicii dictaturii militaro-fasciste antonesciene⁶⁵, a căutat să arate ce forțe sociale se aflau înapoia ei, a prezentat resorturile antisemitismului guvernării sale. În *Problemele de bază ale României*, el a înfățișat înrăutățirea condițiilor de existență a maselor ca un aspect caracteristic al situației României în timpul dictaturii antonesciene și a antrenării țării în războiul anti-sovietic și a surprins procesul de agravare a tuturor contradicțiilor regimului și de ascuțire a conflictelor social-politice pe care le pregătea existența acestui regim.

Fragmentul de istorie a țării dinaintea și în timpul celui de al doilea război mondial asupra căruia Pătrășcanu și-a concentrat atenția în unele scrieri ale sale are un caracter dramatic. Opera sa stă mărturie a efortului de a dezvălui întregul dramatism al situației, de a prezenta veridic și convingător încercările prin care treceau destinele istorice ale poporului nostru și de a forma o conștiință vie și lucidă asupra dimensiunilor lor.

Dar opera lui Pătrășcanu respiră un fond optimist. Toate scrierile sale lasă să se întrevadă o deschidere spre alte zări, de lumină, ale istoriei noastre naționale. Autorul crede în puterea de regenerare a procesului istoric românesc și în forțele sociale și politice capabile să asigure această regenerare. El arată că regimurile dictatoriale n-au atins vital elementele propulsive ale dezvoltării istorice a țării. Despre lupta antifascistă a clasei muncitoare întîlnim remarci substanțiale în *Sub trei dictaturi*, ca și în *Problemele de bază ale României*. „Inițiativa luată pe teren politic de către Comitetul Central al partidului Comunist în lupta contra primejdiei pe care o reprezenta extrema dreaptă a deschis o campanie dusă zi cu zi și ani întregi. Eforturile în această direcție au fost continuate și după înscăunarea dictaturii. Prin această campanie... muncitorimea a trecut — în anii premergători dictaturii — pe primul plan ca forță dinamică, organizată, conștientă de sarcinile care-i stăteau înaintea...”⁶⁶. Problematika luptei antifasciste, schițată în lucrările sale principale, este amplu dezvoltată în publicistica anilor 1935—1938 unde Pătrășcanu a adus o contribuție însemnată la conturarea viziunii P.C.R. asupra Frontului Unic

⁶³ *Op. cit.*, p. 210.

⁶⁴ Vezi *op. cit.*, p. 59 — 60.

⁶⁵ „Dictatura militară din România — scria Pătrășcanu — reprezentînd virfurile burgheziei reacționare, a încercat să-și creeze o platformă din apărarea intereselor comune întregii pături stăpînitoare din țară, interese care nu constituiau nici obiect de dispută, nici de concurență între diferitele ei fracțiuni” (*op. cit.*, p. 277).

⁶⁶ *Sub trei dictaturi*, p. 109.

Muncitorese și a Frontului Popular Antifascist. Pornind de la structura societății românești, de la conținutul contradicțiilor sale, de la locul și rolul claselor sociale în ansamblul relațiilor sociale și de la sarcinile obiective care se ridicau spre rezolvare, Pătrășcanu prefigurează dialectica procesului revoluționar în România. Scenariul acestui proces este conturat, amplu și cuprinzător în *Problemele de bază ale României*. Desfășurarea concretă a procesului revoluționar a validat, în esență, din plin susținerile lui Pătrășcanu. Poate fi, astfel, o mai mare satisfacție pentru un militant și om de știință decît aceea de a vedea confirmate previziunile sale de mersul real al istoriei?

Lucrețiu Pătrășcanu a lăsat o operă în care-și găsesc răspunsuri temeinic fundamentate probleme esențiale ale istoriei moderne a României. El a slujit politicii militante comuniste cu puterea adevărului științific investigat cu pasiune și dăruire. Studiile sale se remarcă prin amploarea viziunii și capacitatea de a selecta esențialul. Pentru cercetarea istorică ele înseamnă nu numai o contribuție remarcabilă de ordin științific la înțelegerea fenomenelor examinate, ci și afirmarea unui tip de abordare novator, țintind spre esență și repudiind factologia plată.

Constituirea marxistă a istoriografiei noastre revendică în mod legitim unele elemente și căi de investigare prezente în scrierile lui Lucrețiu Pătrășcanu și în aceasta constă sensul activ, viu al operei sale.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU ET LE PHÉNOMÈNE HISTORIQUE ROUMAIN (1821—1944)

RÉSUMÉ

Personnalité marquante de l'action et de la pensée communiste en Roumanie, Lucrețiu Pătrășcanu (1900—1954) a laissé une œuvre intéressante consacrée à l'étude du phénomène roumain. Il a abordé également différents aspects de l'histoire sociale du pays (de l'époque moderne) ainsi que les problèmes socio-politiques roumains de la période de l'entre-deux-guerres.

L'article présente les principales caractéristiques de l'œuvre de Pătrășcanu. Y sont relevés aussi bien les aspects méthodologiques et théoriques de la pensée historique de Pătrășcanu, qu'implique son œuvre, que la manière dont celui-ci a conçu certains problèmes fondamentaux du processus historique roumain.

L'auteur fait ressortir la conception déterministe de Lucrețiu Pătrășcanu, l'idée de l'histoire sociale qui se fait jour dans ses écrits, ses opinions sur le rôle des masses dans l'histoire etc.

La principale partie de l'article met en discussion la manière dont Pătrășcanu a abordé une série de processus et phénomènes de l'histoire moderne de la Roumanie et relève également la contribution de son œuvre au progrès de la connaissance historique en Roumanie.

INDEPENDENȚA STATALĂ ÎN GÎNDIREA ȘI PRACTICA POLITICĂ A ANILOR 1859—1877

DE

APOSTOL STAN

Independența statală, înfăptuită prin participarea României la războiul antiotoman, a constituit principala coordonată a gândirii și practicii politice românești în răstimpul menționat. Ea a devenit un imperativ politic urgent datorită unor necesități acut resimțite. Într-adevăr, accelerarea dezvoltării economice a statului național și, pe această bază, lichidarea înapoierii generată îndeosebi de vicisitudinile externe, stabilirea de raporturi directe cu alte state și plasarea națiunii române în concertul popoarelor libere ale lumii erau obiective politice primordiale. Necesitatea transpunerii lor în viață a generat o puternică tendință vizînd descătușarea de suzeranitatea otomană. Confruntarea politică asupra oportunității și modalității de dobîndire a independenței a contribuit nu numai la cristalizarea concepțiilor exprimate, ci și la pregătirea opiniei publice, a întregului popor în vederea luptei efective pentru împlinirea acestui mare ideal național.

Idealul Independenței în timpul domniei lui Cuza. Formarea statului național român inaugura o epocă de substanțiale prefaceri în însăși sfera raporturilor lui politice, atît cu puterea suzerană cît și cu marile puteri garante. Domnia lui Cuza, caracterizată pe planul politicii externe printr-un șir de acte succesive de afirmare și consolidare a autonomiei naționale, se remarcă și prin apariția unei tendințe de pregătire sau chiar de înfăptuire a idealului de neatîrnare statală. Această aspirație profundă preocupa nu numai mintea unor cărturari și publiciști, ci devenea o coordonată a gândirii politice¹.

Unul dintre exponenții cei mai fervenți ai acestei tendințe era însuși domnitorul Unirii. Din primele momente de după înscăunare — cum constata consulul Belgiei la 16/28 februarie 1859 — declarase că printre obiectivele politicii sale externe, mai presus de orice era realizarea independenței politice². În viziunea lui Cuza, modalitatea de înfăptuire a acesteia ar fi constat în instalarea pe tronul statului național a unui principe străin, concomitent cu transformarea statutului internațional al țării prin abolirea suzeranității turcești și întemeierea unui „magnific regat de 5 milioane de locuitori ce poate cuprinde 20 milioane”. Domnitorul român spera să găsească audiență pe lângă puterile occidentale, deoarece dorința lor de con-

¹ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies: Le problème de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859—1861)*, în „Nouvelles études d'Histoire”, București, Edit. Academiei, 1960, p. 394 — 396.

² Arhivele Statului, București Microfilm Belgia, rola 69/3, cadru 182.

solidare a păcii în sud-estul continentului european nu se putea realiza decât prin crearea pentru statul român a unei poziții similare cu aceea a Belgiei. România ar fi devenit un stat tampon între cele trei imperii limitrofe, împiedicînd prin neutralitatea ei garantată aprinderea unor conflații militare în această zonă a Europei.

Deși în primii ani de după Unire societatea românească era confruntată cu un șir de probleme de strictă acuitate, printre care recunoașterea dublei alegeri, integrarea administrativă și realizarea reformelor social-politice³, preocupările în domeniul pregătirii condițiilor pentru cucerirea independenței statale nu erau pe ultimul plan. Reactivarea acestui ideal a fost favorizată și de conjunctura externă favorabilă, creată de pregătirea și desfășurarea războiului franco-sardo-austriac, cînd mișcarea românească de emancipare națională, alături de aceea central și sud-est europeană, spera că, în sfîrșit, se va putea inaugura o eră nu numai de reorganizare a statelor în temeiul principiului național, ci și de reintegrare a popoarelor în drepturile lor suverane.

Printre grupările politice, cea care se lansează cu tot elanul în activitatea de pregătire a condițiilor de cucerire a Independenței, în conjunctura internă și externă menționată, este aceea a liberalilor radicali. Ei dovedeau în această privință o conduită constantă, afirmată încă în timpul luptei pentru formarea statului național, cînd solicitaseră caimacamului A. D. Ghica să devină exponentul acestui ideal și să acționeze pentru lichidarea suzeranității otomane⁴. După realizarea Unirii, în primăvara și vara anului 1859, radicalii considerau că se puteau folosi acordurile marilor puteri referitoare la români spre a deschide „drumul legal d-a-ne constitui într-un singur stat supt un principe dintr-o dinastie domnitoare în Europa occidentală, adică a dobîndi independența absolută”⁵. Susținînd domnia lui Cuza, radicalii inițiau o intensă activitate propagandistică mai ales prin intermediul „Românului”, intenționînd să dezvolte sentimentul de demnitate națională în mijlocul maselor populare. Prin articole publicate în presă, precum și prin alocuțiuni parlamentare evocau tradițiile unui trecut plin de glorie, mai ales epoca marilor voievozi, cînd românii erau pe deplin stăpîni asupra destinelor lor politice⁶. Voibind în numele radicalilor, I. C. Brătianu afirma că gruparea în fruntea căreia se afla își propusese a reinvia „tradiția din timpii de independență și de eroism”, popularizînd numele lui Cantemir, Horea, Petru Maior, Gheorghe Lazăr, Tudor Vladimirescu, Dimitrie Filipescu, Nicolae Bălcescu, străluciți exponenți ai idealului de independență politică, oameni care „în tot acest lung timp d-adormire națională își trecură din mîină în mîină stindardul lui Mihai Viteazul”⁷.

Grație activității politice și publicistice a liberalilor radicali îndeosebi, idealul independenței statale — după mărturia consulului belgian de la

³ Ibidem, c. 158; „Românul”, an. III, 1859, nr. 66, p. 262.

⁴ *Desbaterile Adresei în sesiunea din 1862—63 a Adunării Elective a României*, Iași, 1863, p. 225; V. Maciu, *Les prémisses de la proclamation de l'indépendance de la Roumanie, in Mouvements nationaux et sociaux roumaine au XIX-e siècle*, p. 182 — 183.

⁵ „Românul”, an. III, 1859, nr. 57, p. 225.

⁶ „Ibidem”, nr. 63, p. 249; nr. 66, p. 262; nr. 79, p. 313.

⁷ Ibidem, nr. 79, p. 313.

București, — stăpînea mințile a numeroși oameni politici. El făcuse progrese simțitoare, devenind chiar o aspirație arzătoare⁸. De aceea, același diplomat belgian, în conjunctura războiului franco-sardo-austriac își exprima uimirea că autoritățile politice din Principatele Unite nu profitau de starea de spirit din țară spre a încerca, printr-un efort suprem, să ajungă atît la unirea deplină — prin eliberarea Transilvaniei — cît și la independența absolută.

Neputîndu-se totuși proclama independența în 1859, liberalii în-deosebi acționau pentru lărgirea cadrului autonomiei statale⁹. În concepția radicalilor, statul național român era în drept să acționeze energic pentru respingerea oricărei ingerințe externe¹⁰. Atenți la cele mai mărunte gesturi prin care era afectată suveranitatea națională, aceeași grupare politică solicita măsuri guvernamentale în direcția afirmării voinței statului național¹¹. O asemenea conduită era blamată însă de marile puteri, inclusiv de Franța¹².

În concepția radicalilor, una din condițiile esențiale pentru proclamarea neatîrnării statale o reprezenta făurirea unei armate naționale bine instruită, echipată și înarmată¹³. Misiunea ei consta în a așeza „drepturile țării supt paza baionetelor române”. Poziția menționată era identică cu aceea susținută de M. Kogălniceanu care devenind șef de guvern, atît în 1860 cît și în 1864, încerca să ia măsuri în acest sens¹⁴. Concepînd lupta pentru împlinirea idealului de independență stataală ca o acțiune cu profundă aderență populară, tot radicalii militau pentru formarea unei gărzi naționale. Pe lîngă atribuțiile interne, aceasta era menită a antrena masele largi populare în lupta pentru abolirea suzeranității otomane¹⁵.

O altă conduită politică, aceea conservatoare, urmărind mai ales sub domnia lui Cuza domolirea celor mai înaintate elanuri reformatoare, considera independența politică un obiectiv îndepărtat și deci neavenit în acel moment istoric¹⁶. Statutul politic bazat pe autonomia internă era pentru ei mulțumitor. De aici recunoștința exagerată față de marile puteri garante¹⁷. În dorința excesivă de menajare a acestora, A. Arsachi, în calitate de ministru de externe, nu admisesese înscrierea în actele publice interne a numelui de România¹⁸.

Cei mai mulți dintre conservatori priveau cu suspiciune proiectele liberale de pregătire a independenței. Făurite în colaborare cu cercuri revoluționare europene¹⁹, cunoscute prin aversiunea lor față de privilegiile și structuri social-economice retrograde, ele erau blamate. Propaganda și,

⁸ Arh. St. Buc. Micro Belgia, r. 69/3, c. 203.

⁹ „Monitorul” nr. 32, 1862, p. 7; „Monitorul Oficial” („M.O.”), nr. 129, 1875, p. 2883.

¹⁰ „Românul”, an. IV, 1860, nr. 339, p. 1042—1043; an. VI, 1862, nr. 168, p. 522.

¹¹ Biblioteca Academiei (B.A.), Secția de corespondență (S.C.), Fond C.A. Rosetti,

7(3)

S LXII

¹² *Ibidem*, Arh. A. Arsachi, I, Acte 7 — 23, act. 17.

¹³ „Românul”, an. III, 1859, p. 190; nr. 63, p. 249

¹⁴ M. Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, București, Edit. Politică, 1972, p. 79; „M.O.”, nr. 99, 1864, p. 784

¹⁵ „Românul”, an. V, 1861, nr. 196, p. 622

¹⁶ „Ibidem.”, an. III, 1859, nr. 63, p. 249

¹⁷ B. A., Arh. A. Arsachi, I, Acte 7 — 23, act. 18

¹⁸ *Desbaterile Adresei...*, p. 215 — 216

¹⁹ B.A., S.C., fond Cuza, S ⁴⁽⁶⁾
LXXIV

în general, activitatea liberală în direcția cultivării sentimentului de demnitate și independență națională stăruiau pe opoziția conservatorilor, întrucât erau însoțite și de critica anacronismelor social-politice. Tot astfel, ideile acelorași oameni politici cu privire la organizarea, echiparea și înzestrarea unei puternice armate naționale se izbeau de o înveșnată opoziție conservatoare²⁰. O armată constituită în decesebi din țărani în scopul apărării autonomiei statale și chiar antrenării ei în lupta pentru cucerirea independenței era temută de conservatori, ea putând deveni un mijloc de presiune internă folosit de liberali în lichidarea privilegiilor social-politice și abolirea apăsării „de clasă”. Preocupați în deosebi de perpetuarea unor privilegii, conservatorii priveau cu teamă încercările liberale de a procura arme²¹, destinate luptei pentru deplina emancipare națională.

Pe fondul unui puternic curent de opinie care viza transformarea idealului independenței statale într-un obiectiv nemijlocit al practicii politice, epoca lui Cuza a deschis lupta pentru lichidarea suzeranității otomane printr-un șir de acte energice de consolidare a autonomiei statale²². Presa de nuanță liberală a transformat idealul independenței într-o aspirație populară, dezvoltând sentimentul de demnitate națională cu concursul unor argumente istorice și politice, în temeiul căruia lupta pentru abolirea suzeranității turcești apărea pe deplin legitimă. Se crea astfel o puternică bază pentru declanșarea unei acțiuni multiple de integrare a popoului român în drepturile sale suverane. Exceptând primăvara și vara anului 1859, problema Independenței nu devenea un obiectiv la ordinea zilei decât după 1866. Însuși actul de instalare în fruntea României a unui principe străin reprezenta o extindere a atributelor de suveranitate statale și o consolidare a forțelor social-politice interne care se angajaseră printr-o acțiune deschisă pentru scurtarea suzeranității turcești. Este caracteristic faptul că, încă de la înscăunare, liberalii vedeau în principele străin viitorul șef al statului național român independent²³.

Pregătirea emancipării politice în condițiile unei insurecții în Imperiul otoman. Deceniul premergător războiului de neatarnare transformă idealul deplinei emancipări statale în principalul obiectiv al activității de politică externă. Dacă acesta era, în general, o aspirație împărtășită de cei mai mulți oameni politici, momentul și căile de concretizare a lui erau concepute în mod diferit.

Și de această dată, elementele cele mai active erau liberalii, în deosebi radicalii, care făceau evidentă o asemenea atitudine îndată chiar după instalarea lui Carol pe tronul României²⁴. Ei considerau că trebuie folosite toate împrejurările externe, agitațiile și insurecțiile revoluționare din imperiile limitrofe, precum și contradicțiile și ciocnirile dintre marile puteri, spre a facilita lupta pentru emancipare de sub tutela otomană. O asemenea

²⁰ „Românul”, an. III, 1859, nr. 63, p. 249.

²¹ B.A., S.C., Fond C. Negri, S $\frac{1(2)}{LXV}$

²² Ibidem, Fond Cuza, S $\frac{2(2)}{LXXIV}$, S $\frac{4(2)}{LXXIV}$, S $\frac{4(14)}{LXXIV}$, S $\frac{4(19)}{LXXIV}$, Fond. V. Alecs-

andri, S $\frac{53}{LVII}$; Arh. St. Buc. Micro Franța, r.44, c. 260.

²³ Biblioteca Centrală de Stat (B.C.S.), Fond Brătianu, P.LI, D.11.

²⁴ B. A., Arh. D.A. Sturdza, I, ms. 41, f. 12.

atitudine se explică prin faptul că, reprezentând cele mai profunde idealuri ale burgheziei în ascensiune, liberalii erau mai interesați în dezvoltarea forțelor productive ale țării, în promovarea unei politici economice de stimulare a dezvoltării capitalismului și în asigurarea, pentru acesta, a unei depline posesiuni a pieței interne.

Devenite în deceniul menționat mai sensibile față de această aspirație națională, elementele moderate credeau că cea mai adecvată cale de împlinire a ei o constituia diplomația²⁵. Apreciau că trebuia întreprinse susținute eforturi diplomatice și numeroase demersuri pe lângă puterile garantate îndeosebi spre a slăbi treptat suzeranitatea otomană, a cucerii noi atribute ale suveranității statale și, în final, a face din România un stat pe deplin independent. O condiție indispensabilă pentru atingerea obiectivului menționat era, în gândirea conservatoare, promovarea de către România a unei conduite ireproșabile față de marile puteri garante, a unei neutralități efective²⁶, prin care să se împiedice orice încercare de folosire a teritoriului ei ca bază de inițiere a unor insurecții în imperiile limitrofe²⁷, precum și de pregătire a unui război antiotoman îndeosebi de Rusia. În momentele de acalmie politică, de potolire a elanurilor revoluționare din centrul și sud-estul continentului european, atunci când Germania, Austro-Ungaria și Rusia prin preponderența lor militară imprimau evenimentelor internaționale un curs conservator, înșiși liberalii încurajau activitatea diplomatică în scopul extinderii atributelor de suveranitate statală.

Exceptând câteva împrejurări favorabile, când cucerirea independenței statale devenea obiectivul primordial al practicii guvernamentale, anii premergători războiului de neatîrnare s-au remarcat printr-o serie de acțiuni diplomatice menite a face din România un subiect de drept internațional. Abolirea jurisdicției consulare — una din problemele importante și în epoca lui Cuza — reușea în centrul preocupării unor oameni politici de diferite nuanțe²⁸. Tot astfel, redobîndirea unor drepturi, printre care acelea de reprezentare diplomatică, de a încheia tratate, de a institui decorații, de a bate monedă, de a consacra pe plan interstatal numele de România²⁹ și a recunoaște individualitatea politică a acesteia în cadrul diverselor reuniuni internaționale³⁰ erau imperative majore ale politicii externe românești, indiferent de nuanța guvernelor care au condus țara în răstimpul menționat.

Inițiativa de extindere a atributelor de suveranitate statală era întreprinsă însă tot de liberalii radicali. După instalarea lor în fruntea guvernului, în martie 1867, acționează pentru asigurarea independenței economice, considerînd prima măsură în această direcție baterea unei monede naționale³¹. Dezideratele acestea erau însușite și de conservatori, care în timp ce se aflau la putere, fac din ele obiective ale activității diplo-

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „Ordinea”, an. I, 1866, nr. 10, p. 37.

²⁷ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 103, 1869, f. 1.

²⁸ *Ibidem*, dos. 4, 1868, f. 1 — 22; dos. 36, 1868, f. 1; dos. 54, f. 1 — 2.

²⁹ B.A., Arh. D. A. Sturdza, VII, Acte 43; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 31, 1870, f. 3; dos. 19, 1871, f. 5; R. Rosetti, *Amințiri*... , p. 44 — 45.

³⁰ „Presa”, an. V, 1872, nr. 137, p. 1; nr. 176, p. 1; „Românul”, an. XVI, 1872, p. 537, 681; „M.O.”, nr. 43, 1875, p. 1072

³¹ V. Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, București, 1941, p. 9, 13, 15.

matice ³². Este semnificativ că conservatorul moderat D. Ghica și liberalul moderat M. Kogălniceanu, începînd din noiembrie 1868, desăvîrșesc inițiativa radicală de batere a monedei naționale ³³.

O monedă națională cu chipul șefului statului pe avers, simbolul suveranității statale — după Kogălniceanu ³⁴ — se izbea de opoziția nu numai a Porții, ci și a Austro-Ungariei. Liberalii radicali credeau că era adecvat ca sub chipul lui Carol să fie gravată inscripția domn al românilor, ceea ce făcea din monedă și un mijloc de luptă pentru împlinirea idealului dacoromân. De data aceasta, Austro-Ungaria a fost aceea care a reacționat, considerînd că se adresa astfel românilor de peste Carpați o invitație de a acționa pentru emanciparea lor de sub dominația străină. Sensibili la bunele raporturi cu statul dualist, atît conservatorii cît și liberalii moderați fac concesii ³⁵.

Numele țării înscris pe monedă și în actele oficiale trezea suspiciuni și opoziții atît la Constantinopol cît și în unele capitale ale puterilor garante. Poarta și Austro-Ungaria îndeosebi vedeau în tendința de impunere a numelui de România o încercare deghizată de extindere a sferei suveranității statale. ³⁶

Deceniul anterior Independenței s-a remarcat chiar prin momente în care unele grupări politice au inițiat acțiuni efective antiotomane. Liberalii radicali apreciau favorabilă conjunctura externă creată de conflictul austro-prusian din vara anului 1866, dar mai ales de apariția unor simptome revoluționare în imperiile habsburgic și otoman, concomitent cu o tendință țaristă de expansiune spre sud-estul continentului ³⁷.

Noua conjunctură politică permitea popoarelor asuprite din Imperiul otoman o intensificare a luptei de eliberare. Intenția Rusiei de a slăbi puterea Turciei era, desigur, un factor stimulator al mișcării naționale din Balcani, dar planurile ei expansioniste stîrneau totodată îngrijorare. De aceea, în sînul mișcării de emancipare a popoarelor din Imperiul otoman apărea ideea promovării unei acțiuni comune a românilor, grecilor, sîrbilor și bulgarilor în vederea abolirii suzeranității turcești. Prin încercarea de cooperare, se urmărea excluderea amestecului marilor puteri în conflictul cu turcii, redobîndirea deci a independenței naționale prin însăși lupta popoarelor asuprite. Numai într-o asemenea situație descompunerea Imperiului otoman ar fi fost un factor de progres.

Fruntașii radicali, mai ales I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, apreciau că în acea conjunctură o acțiune menită a descătușa România de suzeranitatea otomană era la ordinea zilei ³⁸. Prin intermediul „Românului” mai ales, dar și al comitetelor secrete s-a acționat în vederea pregătirii

³² Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 19, 1871, f. 1 — 2

³³ „M.O.”, 24 nov. 1870, p. 2133; „Pressa”, an. III, 1870, nr. 258, p. 1029.

³⁴ „M.O.”, 24 nov. 1870, p. 2133

³⁵ „Pressa” an. III 1870, nr. 258, p. 1029.

³⁶ Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 21, 1870, f. 12.

³⁷ Ibidem, dos. 67, 1867, f. 2.

³⁸ V. Slăvescu, *Corespondența lui I. Ghica cu D. A. Sturdza (1860—1880)*, București, 1943, p. 63 — 64.

opinie publice³⁹. Totodată, aceeași presă de inspirație liberal radicală desfășura o intensă campanie în favoarea popoarelor balcanice⁴⁰. Apelurile guvernului liberal la colaborare cu popoarele asuprite de turci erau un indiciu — după consulul francez — al hotărârii de a se acționa în înțelegere cu acestea pentru dobândirea neatfirnării statale⁴¹. Proiectele de stimulare a mișcării de emancipare națională din Imperiul otoman au în radicalul Eugeniu Caradă un partizan dintre cei mai convingși, luînd în acest sens chiar inițiative concrete⁴². C.A. Rosetti însuși, prin „fraze frumoase și cuvinte mari” surescita în gradul cel mai înalt orgoliul național⁴³, pregătind opinia publică pentru independență. Desfășurînd o intensă propagandă în favoarea luptei de emancipare a grecilor, bulgarilor și, în general, a creștinilor din Orient, liberalii radicali dobîndiseră în opinia publică o mare popularitate⁴⁴.

Starea aceasta de spirit din rîndul opiniei publice și a unor cercuri politice liberale este folosită de conducători ai unor state din Balcani, care se grăbesc să ofere acorduri de colaborare prin care intenționau să angajeze astfel România într-un război antiotoman. Grecia, Serbia, Muntenegru și România erau cele patru entități statale care în răstimpul 1866—1868 păreau, în concepția unor oameni politici din țările menționate, predestinate a încheia o alianță menită să le consacre deplina emancipare de sub tutela otomană⁴⁵.

Tendințele de cooperare rămîn în stadiu de proiect, datorită mai ales lui Carol care socotea că nu venise momentul declanșării unui război antiotoman⁴⁶. Șeful statului român, după cum declarase Ion Bălăceanu lui Napoleon al III-lea, uza de toată influența spre a determina vecinii României din Balcani în a-și reexamina poziția, întrucît, în condițiile unui imperiu otoman în agonie, sortit a dispărea treptat prin pierderea suflului său vital, un război de emancipare ar fi fost inoportun. Declanșat de statele, balcanice împotriva suzeranului lor, în concepția șefului statului română războiul ar fi implicat mai multe pericole decît avantaje. Era temută intervenția Rusiei îndeosebi, care ar fi putut folosi noile schimbări politice în extindere influenței și dominației unor state insuficient pregătite pentru a respinge ingerințele externe⁴⁷.

Deși nu se realizase un acord de cooperare cu fruntașii luptei popoarelor din Balcani, se acționa, în schimb, pentru stimularea focarelor de agitații și tulburări din Imperiul otoman. Veniți la cîma guvernului, în martie 1867, în vederea pregătirii condițiilor de proclamare a independenței statale, radicalii își orientau activitatea în două direcții. Mai întîi, încurajau izbucnirea unei insurecții în Imperiul otoman, apreciînd că în condițiile unor tulburări în cuprinsul acestuia România ar putea să-și proclame independența. În acest scop, permiteau bulgarilor îndeosebi de a se organiza și înarma în România pentru a trece apoi Dunărea și a provoca focare de

³⁹ „Românul” an. XI, 1867, p. 201, 734 ; „Pressa”, an. V, 1872, nr. 90, p.1.

⁴⁰ Arh. St. Buc. Micro Franța, r. 44, c. 155

⁴¹ *Ibidem*, c. 157

⁴² M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada 1836—1910*, București, 1922, p. 68.

⁴³ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 12, 1871, f. 15

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 35, 1869, f. 6

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 64, 1867, f. 1 — 5 ; dos. 41, 1866, f. 41, 47 — 48, 53 ; dos. 57, 1869, f. 1—3.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 41, 1866, f. 47 — 48.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 74 — 76

agitație antiotomană⁴⁸. Cu consimțământul guvernului condus de radicali, fruntași ai mișcării de eliberare bulgară constituiseră în multe orașe din România comitete secrete⁴⁹, depozite de arme și chiar centre de echipare a formațiunilor de luptă⁵⁰. Totodată, teritoriul României devenea zona de tranzit a armelor destinate aceleiași mișcări de eliberare⁵¹.

Organizate, echipe și înarmate pe teritoriul românesc, cu concursul tacit al guvernului dominat de radicali, formațiuni de luptă bulgare treceau Dunărea⁵² provocând tulburări în Imperiul otoman și întretinând speranța într-un iminent război de eliberare. În două rinduri, atât în februarie cât și în august 1868⁵³, ministrul de externe român, N. Golescu, era constrins — spre a potoli nemulțumirea puterilor garante — să dea asigurări agenților acestora că nu se va îngădui transformarea teritoriului românesc într-un focar de pregătire a tulburărilor antiotomane, mai ales că în unele puncte de frontieră ciocnirile dintre grănicerii turci și formațiuni de luptă bulgare deveniseră de notorietate europeană⁵⁴. În ciuda presiunilor externe, în iulie 1868, guvernul liberal anunța doar interdicția trecerii „în masă”⁵⁵ a bulgarilor, ceea ce se înțelege că aceiași răsculați se puteau strecura peste Dunăre, prin diferite puncte, în grupuri răzlețe.

Dar proiectele radicale de cucerire a independenței în acea conjunctură se bazau nu numai pe stimularea mișcării insurecționale în cuprinsul Imperiului otoman, ci și pe o reorientare a însăși politicii externe românești. Devenind una din puterile cele mai intransigente în apărarea așa-zisei integrități a Imperiului otoman, Franța imperială nu mai putea deci constitui o forță de sprijin a planurilor radicale. Într-o asemenea situație, în anii 1866—1868, aceștia își fixau drept punct exterior de sprijin Prusia victorioasă⁵⁶. Aceasta lăsa impresia unei conivențe cu Rusia⁵⁷, a cărei conduită — după manifestările ambasadurului ei de la Constantinopol⁵⁸ — părea să anunțe ridicarea steagului unei mari agitații politice în numele națiunilor creștine din Imperiul otoman. În acel moment, Prusia și Rusia erau considerate de radicali două dintre marile puteri influente, al căror concurs ar fi putut favoriza acțiunea de emancipare politică. Liberalii radicali credeau că s-ar putea folosi de tendința celor două puteri de modificare a statu-quo-ului european⁵⁹. Păreau astfel convinși că, în situația încordată în care se aflau marile puteri, ar fi putut realiza „visurile independenței și poate viitorul regat”⁶⁰.

Opțiunea aceasta politică, după consulul Franței de la Iași, era conjuncturală. Conștient de pericolul pe care-l reprezenta Rusia, I.C. Brătianu plănuia ca, după cucerirea independenței, să se întoarcă spre puterile

⁴⁸ *Ibidem*, Min. Int. Div. Adm. dos. 257, 1868, f. 2 5

⁴⁹ *Ibidem*, Micro Franța, r. 45, c. 102.

⁵⁰ *Ibidem*, c. 64 — 65.

⁵¹ *Ibidem*, c. 177 — 178.

⁵² *Ibidem*, Casa Regală, dos. 67, 1866, f. 3.

⁵³ *Ibidem*, dos. 34, 1868, f. 1 — 2; dos. 54, 1868, f. 16

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 16, 1868, f. 1 — 4.

⁵⁵ *Ibidem*, M.I.D.A., dos. 157, 1868, f. 2 — 5.

⁵⁶ I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1843—1903*, p. 143, mss. B.A.

⁵⁷ Arh. St. Buc. Micro Franța, r. 45, c. 137

⁵⁸ *Ibidem*, Casa Regală, dos. 56, 1867, f— 1.

⁵⁹ *Ibidem*, Micro Franța, r. 45, c. 98 — 99.

⁶⁰ *Ibidem*, c. 178.

occidentale, cerindu-le să consacre printr-un act solemn noul statut politic al României⁶¹.

Dar radicalii nu erau numai oamenii proiectelor vizionare, ci și al acțiunilor concrete. Pregătindu-se pentru cucerirea independenței, ei vedeau preocupare constantă pentru înarmarea țării. La 6 februarie 1868, același consul francez semnala că fuseseră procurate 50 mii de puști prusiene⁶². În țară erau lansate apeluri pentru organizarea de subscripții destinate înarmării, creîndu-se de către prefectii județelor numeroase comitete speciale⁶³. „Partidul roșu” — consemna la 6 septembrie 1868 același diplomat francez — intenționa să organizeze și să înarmeze 80 de mii de oameni, care trebuiau folosiți fie împotriva Turciei, fie împotriva Austriei⁶⁴.

Decizia guvernului dirijat de radicali de a proclama independența statală rezulta și din febrilitatea și hotărîrea cu care se acționa pentru abolirea unor vestigii ale suzeranității turcești. În acea conjunctură politică, I.C. Brătianu, înainte de 10 ianuarie 1868, expusese consulului francez hotărîrea de a aboli capitulațiile și jurisdicția consulară⁶⁵, unele dintre atributele suzeranității otomane. Aceeași poziție o expusese și într-un memoriu către consulul rus, în care prezentase doleanțele României sub o formă, după consulul francez de la Iași, arogantă și lipsită de deferență.⁶⁶

La începutul anului 1868 se vorbea în cercurile diplomatice chiar de intenția guvernului condus de radicali de a proclama independența. La 22 februarie, același consul al Franței consemna zvonul potrivit căruia guvernul român ar putea proclama independența țării⁶⁷. De câteva zile — menționa același diplomat francez — nu se vorbea decît de o posibilă proclamare a prințului Carol ca rege. Vestea aceasta s-a răspîdit în toată Moldova subit, fără o pregătire prealabilă⁶⁸. Ea părea a fi confirmată de faptul că în țară se bucura de o largă publicitate o poezie, un fel de apel la arme, prin care românii, sîrbii, bulgarii și grecii erau îndemnați la lupta antiotomană.

E posibil ca zvonul privind o iminentă proclamare a independenței să fi fost lansat spre a vedea felul cum reacționează nu atît opinia publică internă, cît mai ales cercurile politice externe, puterile occidentale.

Planurile acestea de proclamarea independenței politice erau apreciate negativ de moderați care le considerau lipsite de realism, generate de „imaginație și iluziune”⁶⁹. Oameni politici din Moldova, cunoscuți în general prin prudența manifestată, considerau intenția radicalilor de a transforma România într-un stat independent o „nebie periculoasă”⁷⁰. N. Blaremberg, opozant al liberalilor radicali, aprecia că „chiar dacă acea neatîrnare la idea căreia orice inimă patriotică trebuie să bată s-ar putea dobîndi astăzi fără greutate și fără vreun pericol”, prin poziția sa geografică, precum și

⁶¹ *Ibidem*, r. 44, c. 169 — 170.

⁶² *Ibidem*, r. 45, c. 92 — 93.

⁶³ *Ibidem*, c. 129.

⁶⁴ *Ibidem*, c. 99.

⁶⁵ *Ibidem*, r. 44, c. 135.

⁶⁶ *Ibidem*, c. 170.

⁶⁷ *Ibidem*, c. 158 — 159.

⁶⁸ *Ibidem*, c. 154.

⁶⁹ „Pressa”, an. V, 1872, nr. 94, p. 1.

⁷⁰ Arh. St. Buc. Micro Fronta — 41, c. 150.

prin insuficienta sa consolidare internă, România n-ar putea scăpa „de lăcomia unora dintre puteri”, fiind deci expusă la o cotropire din partea acestora⁷¹.

Franța și Anglia mai ales erau profund nemulțumite de o asemenea conduită politică. Napoleon al III-lea însuși⁷², dar și ambasadorii celor două puteri de la Constantinopol au căutat să domolească elanurile radicale spre independență, dar mai ales spre o alianță cu Rusia împotriva Imperiului otoman⁷³. Dezaprobată de diplomația franceză, activitatea aceasta era considerată periculoasă deoarece o independență politică realizată în acea conjunctură ar fi fost preludiul dispariției României ca stat⁷⁴. Ioachim Napoleon Pepoli, unchiul lui Carol, în noiembrie 1868, îi cerea măsuri pentru abandonarea politicii de sprijinire a mișcării insurecționale din Balcani, deoarece era în contradicție cu intențiile și interesele puterilor occidentale⁷⁵.

Îndepărtați de la conducerea țării datorită unei presiuni externe, radicalii nu au avut mijloacele de a acționa direct în scopul deplinei emancipări a României. Ei au fost constrinși să-și domolească o asemenea activitate și din cauza unor regrupări în raportul de forțe, dar mai ales în relațiile dintre marile puteri. Prusia nu era dispusă să încurajeze proiecte insurecționale. Mai mult, după organizarea Austriei pe baze dualiste, între cele două forțe politice din centrul Europei și Rusia se producea o apropiere, favorizând pe plan european o politică conservatoare, ostilă luptei popoarelor de descătușare de sub dominația străină.

Ostile proiectelor liberale de proclamare a independenței statale cu concursul eventual al Rusiei sau al mișcărilor insurecționale din Balcani⁷⁶, cercurile conservatoare, preocupate și ele de menținerea existenței statale a României, considerau că independența nu era un imperativ la ordinea zilei. Ele apreciau că în acel moment se impuneau doar dezvoltarea și consolidarea individualității statului național sub scutul protector al uneia dintre marile puteri care, în concepția lor, ar fi fost interesată în viabilitatea României.

Încă din februarie 1867, cercurile conservatoare din anturajul lui Carol apreciau că în vederea consolidării existenței sale statale, România trebuia să se orienteze spre Austria⁷⁷. Analizându-se situația țării din perspectiva mișcării insurecționale din Balcani și a unei iminente destrămări a Imperiului otoman, se întvedea apariția unor puternice state sud-slave, care ar fi transformat întreaga Peninsula Balcanică într-o zonă în care influența Rusiei țariste ar fi devenit preponderantă.

Ce trebuie să facă România într-o asemenea situație? Deoarece aceasta constituia singurul obstacol natural în calea proiectelor sub-est europene ale țarismului, se impunea orientarea spre Austria, puterea ce

⁷¹ „Terra”, an. II, 1868, nr. 32, p. 147.

⁷² Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 41, 1867, f. 74 — 76.

⁷³ *Ibidem*, f. 39 — 41.

⁷⁴ *Ibidem* dos. 37, 1870, f. 2 — 3.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 43, 1868, f. 3.

⁷⁶ *Ibidem*, Micro Franța, r. 44, c. 159.

⁷⁷ *Ibidem*, Casa Regală, www.dacoromanica.ro

domina cursul superior al Dunării și de care România era legată printr-o comunitate de interese economice. O asemenea orientare politică se impunea cu atât mai mult cu cât, după înfrângerea de la Sadova, Austria renunțase la rolul de putere germană. În concepția unor elemente conservatoare, monarhia habsburgică părea destinată să devină centrul și punctul de sprijin al popoarelor creștine aflate sub dominația otomană. Întărirea relațiilor cu Austria era și o condiție dictată de necesitatea stabilirii de legături mai strânse cu românii din Transilvania.

Această tendință de politică externă preconiza, printre altele, o înțelegere comună și o apropiere de Austria, pentru conservarea existenței statale a României. Trebuia chiar să se meargă mai departe în politica de colaborare cu monarhia habsburgică, anume să se sondeze posibilitatea dacă nu s-ar putea organiza în jurul Austriei o confederație dunăreană, apreciindu-se pînă la ce punct participarea eventuală a României la această legătură federativă ar putea „să ne dea garanția completei noastre independențe, combinată cu aceea a siguranței noastre externe”. O orientare spre Austria mai presupunea încheierea unei alianțe ofensive și defensive.

În lumina proiectului menționat, rezultă că unele spirite conservatoare, preocupate și ele de menținerea existenței statale a României în condițiile descompunerii Imperiului otoman, întrevădeau drept soluție confederarea cu Austria. Această soluție, în viziunea acelorași oameni politici, ar fi pus țara la adăpost față de tendințele expansioniste ale țarismului și ar fi permis contactul și poate chiar unirea cu românii transilvăneni. Era însă anacronică chiar din momentul elaborării, întrucît tratativele Austriei cu cercurile conducătoare maghiare în vederea organizării ei pe baze dualiste erau în stadiu avansat. Din acel moment, o legătură confederativă cu monarhia habsburgică era inadmisibilă pentru cercurile conducătoare maghiare, deoarece ar fi împiedicat încorporarea Transilvaniei la Ungaria.

Un plan de cucerire a independenței în timpul războiului franco-prusian. O tendință moderat conservatoare de cucerire a independenței se afirmă în viața politică în preajma, dar mai ales în timpul războiului franco-prusian. Încă din ianuarie 1869, se inițiază o acțiune diplomatică de apropiere a României de Austro-Ungaria, cu scopul de a dobîndi concursul acestei puteri în lupta pentru cucerirea suveranității statale⁷⁸. O asemenea politică era condiționată de renunțarea de către cercurile oficiale la sprijinul acordat românilor din monarhia dualistă în lupta lor de emancipare. Este demn de menționat că în încercarea de a convinge unele dintre marile puteri în vederea susținerii dezideratului românesc de deplină emancipare politică, elementele moderat conservatoare foloseau printre argumente teama Austro-Ungariei de radicali, dar mai ales de ideologia și scopurile social-politice urmărite de aceștia⁷⁹. Interesată în stăvilirea mișcărilor insurecționale care prin propaganda desfășurată și prin însăși activitatea practică militau pentru năruirea imperiilor reacționare, monarhia habsburgică îndeosebi vădea o aversiune deosebită față de liberalismul radical⁸⁰, considerînd că era de datoria ei să contribuie la consolidarea forțelor moderat—conservatoare în state limitrofe.

⁷⁸ Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 23, 1869, f. 4 ; dos. 30, 1869, f. 4 ; dos. 41, 1870, 1.

⁷⁹ *Ibidem.* dos. 42, 1870, f. 7 — 8.

⁸⁰ *Ibidem.* dos. 36, 1870, f. 2.

Conduita aceasta politică era îmbrățișată de aproape toate elementele moderat conservatoare. Dar izbucnind războiul franco-prusian, în concepția unora dintre oamenii politici din această categorie apărură ideea unei posibile dobândiri a independenței cu concursul Prusiei, în care se întrevădea încă de la începutul ostilităților marea putere cu rol decisiv în Europa. Era, în fond, o reconsiderare a unei linii de politică externă promovată de radicali în timpul războiului austro-prusian, de pe poziții conservatoare.

Izbucnind războiul dintre Franța și Prusia, elementele moderate din jurul lui V. Boerescu și D. Ghica, bazându-se pe concursul „Presei”, încep o campanie de orientare a opiniei publice românești spre o luptă diplomatică în vederea cuceririi independenței. Prin intermediul „Presei” se încerca să se imprime în opinia publică o notă de moderație și prudență, mai ales că parlamentul român fusese teatrul unor dezbateri tumultuoase cauzate de înverșunarea cu care o parte dintre membrii lui somă guvernul M.C. Epureanu să joace un rol alături de Franța în conflictul cu Prusia⁸¹. Se pleda insistent pentru plasarea țării pe o linie de neutralitate efectivă, punând la baza acestei conduite principiul că națiunile trebuiau să se călăuzească nu „după inspirațiunile de inimă”, ci după interese autentice. Neutralitatea presupunea însă o activitate intensă de pregătire a națiunii pentru apărare, în caz de atac din afară sau de forțare a deschiderii frontierelor pentru tranzitarea de trupe străine. Aluzia viza îndeosebi Rusia.

Teama de o ocupație țaristă constituia preocuparea tuturor fracțiunilor politice mai ales după aflarea intenției Rusiei de a anula clauza de neutralizare a Mării Negre și de a diminua însemnătatea statului național român. Îngrijorare provoca și Austro-Ungaria pentru atitudinea ei față de România, considerată „un focar de revoluțiuni și un arsenal de arme” care trebuia distrus.

Gruparea moderat conservatoare din jurul lui Boerescu preconiza neutralitatea și în privința atitudinii față de cele două puteri beligerante. Întrucât o parte a opiniei publice continua să exprime sentimente de simpatie față de Franța, impresionată și de insuccesele ei militare, „Pressa” recomanda insistent românilor prudență, cerându-le să nu uite poziția lor politică și interesele statului național⁸². Simpatiile și fireasca recunoștință față de Franța nu trebuia să genereze atitudini antiprusiene, tocmai în momentul când victoria Prusiei devenea neîndoielnică. România și-ar fi făcut un adversar redutabil dintr-o mare putere care-și făurise o poziție decisivă în politica europeană.

Deznodământul războiului defavorabil pentru Franța și modificarea raportului de forțe europene erau fenomene politice ce se întrevădeau cu certitudine în ultimele luni ale anului 1870. Gruparea Boerescu aprecia că conflictul dintre Franța și Prusia ar putea fi încheiat de un congres de pace, în genul aceluia de la Paris din 1856, unde problemele de interes european, inclusiv acelea privind România, urmau a fi discutate și reglementate. În consecință, România trebuia să-și clarifice și să-și precizeze din timp atitudinea, pentru ca atunci când puterile europene se vor întruni

⁸¹ *Ibidem*, dos. 12, 1871, f. 7 — 8.

⁸² Vezi în continuare pe larg pentru acest paragraf Apostol Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)*, în „Studii”, tom. 26, nr. 4, 1973, p. 749 — 765.

în congres spre a stabili noi condiții de echilibru, românii să fie gata să revendice independența.

La 2 noiembrie 1870, „Pressa” publica un articol, care reprezenta proiectul de evoluție politică externă conceput de Boerescu. De la început se aprecia că România trebuia să-și propună, în acea conjunctură externă, cucerirea independenței de stat. În prezentarea acestei revendicări se pornea de la o serie de considerente diplomatice cu caracter european demonstrându-se că statutul politic al României era o problemă de mare interes pentru marile puteri, îndeosebi pentru cele occidentale. Se menționa, că, încă din 1856, unele din acestea au intenționat să facă din statul național român „un bulevard la porțile orientului”, o zonă neutră între imperiile înconjurătoare. Dar opera Congresului de la Paris a fost incompletă din cauza contradicțiilor dintre state. Ea a fost un compromis între tendințe divergente, reflectate în însuși statutul politic extern creat Principatelor Unite. Raporturile de suzeranitate nu concordau cu intențiile puterilor occidentale de a face din România o zonă neutră și nici cu aspirațiile acesteia de a se dezvolta ca un stat pe deplin suveran. Dintr-o astfel de perspectivă, statutul internațional al României era înfățișat ca imperfect.

România era deci obligată să acționeze în vederea determinării puterilor garante să desăvârșească opera începută în 1856, creind la porțile orientului o situație de o mai mare stabilitate, care să împiedice conflictele militare din această zonă și să pună poporul român într-o poziție mai favorabilă pe calea dezvoltării sale. Această schimbare devenise acută mai ales după denunțul de către Prusia a clauzei referitoare la interdicția vaselor ei de război de a naviga în apele Mării Negre. Se preconiza înlocuirea neutralității Mării Negre cu neutralitatea României.

Mijlocul de realizare a obiectivelor menționate era pentru gruparea Boerescu crearea pentru statul național român a unei situații asemănătoare cu aceea a Belgiei. Obiectivul politic la ordinea zilei urma să fie o acțiune menită a face din România în Orient ceea ce era Belgia în Occident, anume un regat independent sub garanția marilor puteri. Prin transformarea României într-un regat suveran, se satisfăceau nu numai năzuințele românilor de independență statală, ci și interesele de echilibru politic al marilor puteri. De aceea, proiectele de independență formulate de români trebuiau puse de acord cu tendințele și aspirațiile marilor puteri occidentale.

Consulii puterilor garante par a fi surprinși de această inițiativă de politică externă, mai ales de ecoul ei în opinia publică românească. Apreciind diferite tendințe politice care se confruntau, remarcă campania inițiată de „Pressa” în vederea impulsivării activității diplomatice în direcția luptei pentru deplina emancipare politică a țării. Se remarcă, de asemenea, perseverența, dar mai ales convingerea cu care se milita pentru pregătirea opiniei publice românești și a celei străine.

Planul de independență politică difuzat prin „Pressa” a produs în opinia publică o mare însuflețire. Aducea în dezbaterea publică a revendicării independenței „a electrizat toate inimile române”. Reactivat de Boerescu, idealul acesta era „reproducțiunea fidelă a simțămintelor oricărui bun român”.

Opiniile de politică externă formulate și difuzate de gruparea Boerescu găseau însă adversari hotărâți îndeosebi în rîndul liberalilor radicali.

Aceștia apreciau că a proclama independența în acea conjunctură externă era cea mai sigură garanție de piere pentru România. În concepția lor, rupându-se echilibrul european, prin slăbirea Franței vor profita Rusia și Austro-Ungaria⁸³, ambele puteri cu structuri politice conservatoare și animate de tendințe de expansiune spre sud-estul continentului european⁸⁴. Prusia însăși, în viziunea aceluiași oameni politici, promova o conduită ostilă unei Români independente, fiind nevoită în concretizarea politicii de reunire a tuturor germanilor sub sceptrul ei să acorde atât Rusiei cât și Austro-Ungariei compensații în sud-estul Europei⁸⁵.

Proiectul de regat român independent stârnea adversitate și printre liberalii moderați. Pantazi Ghica îl considera, dacă nu de inspirație țaristă, cel puțin în consens cu intențiile Rusiei de a desprinde România de sub protecția marilor puteri occidentale, spre a o putea „înghiți⁸⁶”. Ion Ghica socotea că România nu trebuia să-și schimbe în acel moment statutul internațional, deoarece ar fi pierdut garanția puterilor occidentale⁸⁷. O independență autentică nu s-ar fi putut realiza — după N. Blaremburg — decît cînd Occidentul, mai ales Franța, va avea o mare influență europeană sau cînd însăși Turcia ar înțelege că o alianță defensivă cu România ar fi mai bună decît legăturile de suzeranitate⁸⁸. Șeful liberalilor fracționiști, N. Ionescu, considera că în acele împrejurări, o coroană regală pe fruntea lui Carol ar fi fost o povară pentru statul național român. România trebuia să se descătușeze de suzeranitatea turcească numai atunci cînd prin forțele sale proprii era capabilă să-și apere identitatea politică⁸⁹.

Obiecțiile și criticile grupărilor politice adverse obligă pe Boerescu la explicații suplimentare asupra condițiilor în care concepea existența regatului român independent. Acuzat că proclamînd independența România ar pierde protecția marilor puteri, declara că țara trebuia să se bucure în continuare de garanția europeană. Nu era vorba deci de aruncarea ei în incertitudinile viitorului, intrucît noul statut internațional se înfăptuia prin diplomatie, nu prin revoluție. Deși teoretic posibilă, soluția Boerescu avea defectul că era subordonată în prea mare măsură atitudinii marilor puteri. Ea era mai mult o dorință a unor oameni politici moderați decît o formulă năzuită de marile puteri și deci neviabilă. Interesele divergente ale acestora în sud-estul Europei nu făceau posibilă o înțelegere internațională prin care României să i se asigure un statut de independență cu o neutralitate absolută, care să fie consimțită mai ales de imperiile limitrofe. Din aceste motive, războiul franco-prusian nu s-a încheiat cu un congres de pace în genul celui de la Paris din 1856. S-a reunit, în schimb, o conferință a marilor puteri la Londra, în ianuarie-martie 1871, care n-a luat în dezbatere revizuirea statutului internațional al României. Totuși, evenimentele politice de aici din vara și toamna anului 1870, printre care și acțiunea de deplină emancipare națională, provocaseră o serioasă îngrijorare în rîndul puterilor garante. La 21 ianuarie/2 februarie 1871, Ion

⁸³ „Românul”, an. XIV, 1870, p. 789.

⁸⁴ Ibidem, p. 14.

⁸⁵ Ibidem, p. 827, 969.

⁸⁶ Ibidem, p. 1015.

⁸⁷ Ibidem, p. 442; Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 24, 1870, f. 1 — 2.

⁸⁸ „M.O.” nr. 274, 1870, p. 2250.

⁸⁹ Apostol Stan, op. cit., p. 759 și urm.

Bălăceanu comunica din Constantinopol că reprezentanții marilor puteri dezaprobau tendința de emancipare politică, în ciuda mijloacelor legale și a spiritului moderat în care era desfășurată. Puterile garante avertizaseră chiar că, în caz de schimbare unilaterală a statutului politic, erau decise să folosească forța și să pună sub semnul întrebării chiar unitatea statală a României.

Urmărind cu atenție și, uneori, cu încordare lucrările conferinței de la Londra, guvernul și opinia publică din țară se temeau de un eventual compromis în detrimentul autonomiei noastre statale. Deși nu s-a pus în discuție statutul internațional al țării, dezbaterile referitoare la Dunăre vădeau încercarea Austro-Ungariei de a știrbi drepturile suverane ale statului național român. Dar pretenția monarhiei habsburgice de a obține un drept exclusiv asupra Dunării în zona statelor riverane era respinsă de Conferința de la Londra.

În lumina rezultatelor acestei reuniuni, statutul internațional al României n-a fost afectat, deși s-a încercat să se recunoască numele oficial al țării. N-a fost proclamată independența statală, nici chiar neutralitatea absolută. A fost reafirmat, în schimb, principiul neintervenției în afacerile interne ale statului național român. În acest chip, acțiunea de descătușare totală de sub suzeranitatea turcească și de proclamare a unui regat român independent se limita, pe planul efectelor imediate, doar la reactivarea acestui ideal în conștiința publică românească.

O acțiune diplomatică pentru proclamarea independenței în 1873. Instalarea conservatorilor la cîrma statului, începînd din martie 1871, deși punea pe planul al doilea politica de deplină emancipare statală⁹⁰, crea totuși în sinul aceluiași curent politic ocazia experimentării unei mai vechi direcții de politică externă, aceea de dobîndire treptată a deplinei suveranități statale pe calea unei intense activități diplomatice. „Pressa” iniția o campanie de propagandă prin care demonstra dreptul inalienabil al guvernului român de a-și călăuzi nu numai politica internă, ci și cea externă în concordanță cu interesele statului național⁹¹. Ingerințele otomane erau respinse cu toată energia⁹², demonstrîndu-se că statul român trebuia să-și reglementeze singur raporturile cu lumea exterioară, întrucît era „absolut distinct și separat de acela al Turciei”⁹³. „România este un stat, este o putere liberă și independentă, avînd în drept cea mai perfectă suveranitate”⁹⁴.

Concomitent cu această atitudine de afirmare publică a drepturilor statului național, în sinul aceluiași curent conservator reapărea aceeași tendință mai veche de orientare a politicii externe spre Germania și Austro-Ungaria⁹⁵, urmărindu-se transformarea lor în forțe de sprijin a politicii de abolire treptată a suzeranității otomane. Conduita aceasta este mai evidentă după 27 aprilie 1873, cînd principalul ei exponent, V. Boerescu, prelua portofoliul afacerilor externe, încercînd înfăptuirea unor proiecte

⁹⁰ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 6, 1871 f. 1.

⁹¹ „Pressa”, an. IV, 1871, nr. 192, p. 774; nr. 205, p. 825.

⁹² Ibidem, an. V., 1872, nr. 220, p. 1.

⁹³ Ibidem, an. VI, 1873, nr. 111, p. 1.

⁹⁴ Ibidem, nr. 222, p. 1; nr. 266, p. 1.

⁹⁵ Ibidem, an. V, 1872, nr. 88, p. 1; nr. 94, p. 1.

elaborate cu mai mult timp în urmă. Este de remarcat că, de această dată, planul său se bucura nu numai de concursul lui Carol, ci și de cel al fracțiunilor conservatoare raliat în jurul lui L. Catargiu.

Planul acțiunii de proclamare a independenței statale prevedea ca, după o prealabilă pregătire diplomatică, corpurile legiuitoare să voteze o invitație către guvern, dându-i mandatul de a începe negocieri cu Turcia în vederea consacrării României ca stat suveran prin capitalizarea tributului, considerat singurul vestigiu de dependență rămas în vigoare⁹⁶. Soluția părea în acele momente posibilă, dată fiind criza economico-financiară din Imperiul otoman și zvonului conform căruia Egiptul începuse deja o asemenea tranzacție cu puterea suzerană⁹⁷.

Urma deci ca, după hotărîrea corpurilor legiuitoare, România să trimită la Constantinopol un reprezentant care să negocieze cu guvernul otoman consacrarea suveranității statului român⁹⁸. Trebuia, mai întâi, să se obțină recunoașterea individualității statale și a numelui istoric de România, precum și admiterea trimisului român la Constantinopol în corpul diplomatic. Să se precizeze, totodată, situația românilor stabiliți sau în tranzit în Turcia, recunoscîndu-se agentului român dreptul de a-i proteja. Problema violării teritoriului român și necesitatea unor noi delimitări a insulelor Dunării urmau să constituie un alt obiect al negocierilor cu Poarta. Nu se neglija nici reglementarea altor raporturi, ca între două state suverane, mai ales de natură economică. Turcia trebuia să renunțe la violarea libertății comerțului și să consimtă la încheierea unor convenții comerciale, de extrădare, poștale și telegrafice. Pașaportul român urma să fie, de asemenea, recunoscut. Posesiunea Deltei Dunării să fie conformă cu actele internaționale care trasau frontiera dintre România și Turcia. Rezolvîndu-se favorabil aceste chestiuni, țara s-ar fi transformat într-un stat pe deplin suveran.

Dar aplicarea proiectului menționat era condiționată de asentimentul prealabil al unora dintre puterile garante. În condițiile unui Imperiu otoman în descompunere, apărât de disoluțiune de puterile occidentale îndeosebi, România trebuia să convingă pe acestea de posibilitatea viabilității ei ca stat independent, de capacitatea ei de a nu cădea pradă tendințelor expansioniste ale imperiilor limitrofe. Din aceste motive, forța exterioară care pondera tentativele românești de independență nu era alit Turcia, ci, mai ales, marile puteri garante, îndeosebi Anglia și Franța. Tocmai obținerea consimțămîntului acestora a generat o intensă activitate diplomatică⁹⁹. În acest scop însuși Boerescu, ministrul de externe, întreprindea o călătorie la Viena, în iunie 1873, spre a evalua poziția Austro-Ungariei¹⁰⁰. Solicitînd lui Gyula Andrássy colaborarea statului dualist la consolidarea politică a României, Boerescu expunea particularitățile statutului internațional al țării, accentuînd că, în dreptul public european, suzeranitatea otomană nu putea afecta caracterul statului național român de entitate politică independentă. Pretențiile turcilor de

⁹⁶ B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

⁹⁷ Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 14, 1873, f. 3.

⁹⁸ *Ibidem*, dos. 22, 1873, f. 1 — 8.

⁹⁹ Vezi Vasile Maciu, *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale (1873—1875)*, în *De la Iudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Edit. Serisul rom. 1973, p. 298 — 312.

¹⁰⁰ B.C.S., Fond St. Georges, P.CXXVII, D. 3.

a împiedica România să semneze tratate de comerț, să bată monedă cu efigia lui Carol, semnul suveranității statale, să instituie decorații și să numească agenți oficiali pe lângă marile puteri erau adevărate abuzuri. Austro-Ungaria era chemată astfel să sprijine România în eliminarea vestigiilor suveranității turcești. Cum singurul semn al dependenței era plata tributului, guvernul român se angaja să plătească „capitalul” care l-ar produce.

Prezentînd avantajele unei Românie independente chiar pentru marile puteri, Boerescu relansa ideea sa difuzată și în alte ocazii, anume aceea de a face din țară, printr-un statut internațional consimțit de puterile garante, o Belgie a sud-estului european, o garanție a echilibrului politic între cele trei imperii limitrofe¹⁰¹. În ciuda acestei pledoarii insistente, Andrassy a refuzat să încurajeze o asemenea politică.

Dorind să afle conduita Austro-Ungariei în cazul cînd guvernul român, în mod unilateral și-ar proclama independența, Boerescu constata că ceea ce preocupa în chip deosebit pe ministrul de externe al statului habsburgic era „demagogia” din țară, adică liberalii radicali, care prin activitatea lor politică reactivaseră idealul dacoromân și sprijineau lupta românilor de peste arcul carpatic la existență națională¹⁰². De aceea, în loc de încurajare, ministrul de externe român primea sfaturi de prudență, de așteptare.

Un sondaj similar, tot în capitala habsburgică, era făcut pe lângă contele Șuvalov, secretarul și confidențialul țarului, oprit un moment la Viena și întilnit de agentul român G. Costa-Foru¹⁰³. Rusia era invitată să îndemne Poarta să nu respingă revendicarea guvernului român. Dar diplomatul țarist manifesta reticență față de proiectul înfățișat. Argumenta că, în cazul unui stat român independent, ca german de origine, principele Carol ar putea deveni inamicul Rusiei. Deși demonstra că deplin suverană fiind România înțelegea să adopte o linie de conduită inspirată din necesitatea unei politici de neutralitate față de marile puteri vecine, diplomatului român i se refuza sprijinul solicitat.

Deși atît Austro-Ungaria cît și Rusia respinseseră tendința aceasta de emancipare politică, Boerescu spera încă în posibilitatea proclamării independenței și în toamna anului 1873. În septembrie redactase un proiect de „Carte mare”¹⁰⁴ și un proiect de Constituție, supuse atenției șefului statului la Sinaia. Actele acestea erau menite a reglementa din punct de vedere juridico-politic noua poziție internațională a României. Și în acest moment, Boerescu, ca exponent al tendinței moderat conservatoare, își propunea atingerea scopului printr-o acțiune prudentă și prin tact politic¹⁰⁵. Independența nu putea fi proclamată fără a se asigura înlăuntrul țării o stabilitate politică, iar în afară un sprijin din partea unora dintre marile puteri.

În timp ce la București se făureau asemenea planuri, la Constantinopol guvernul otoman discuta măsuri pentru contracararea lor. Prin gesturi și acte politice, Poarta se străduia să demonstreze lipsa de identi-

¹⁰¹ *Ibidem*. Vezi și Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 12, 1871, f. 25.

¹⁰² B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

tate a statului național român. În septembrie 1873, printr-o scrisoare vizirală către Carol se urmărea coborîrea rangului șefului statului român la nivelul unui pașă al Imperiului otoman. Conduita aceasta a Porții a generat o încordare deosebită a raporturilor dintre București și Constantinopol. Respingînd scrisoarea vizirală și considerînd-o o insultă adusă României — (vizirul se putea adresa unui ministru cu rang similar funcției deținute de el, dar nu șefului statului) — Boerescu reafirma principiul că statul român dispunea de o independență aproape completă și că singura legătură de subordonare față de Poartă, plata tributului, în vigoare încă, trebuia abolită. Totodată, ministrul de externe român, în octombrie 1873, înfățișa reprezentanților puterilor garante de la București un protest prin care reafirma atribuțiile suverane ale statului național, în concordanță cu ultimele reglementări internaționale¹⁰⁶. Invocînd diferite texte de tratate, inclusiv capitulațiile, Boerescu preciza că România era o entitate politică deosebită, nefăcînd parte integrantă din Imperiul otoman. Agenții puterilor garante de la București erau invitați să respecte aranjamentele încheiate de țările lor cu guvernul român, să negocieze tratate și înțelegeri cu acesta.

În ciuda amenințării cu intervenția otomană, îndeosebi de către diplomația țaristă, cu scopul de a descuraja guvernul român în a persevera pe calea independenței, conduita hotărîtă a lui Boerescu avusese un mare ecou în cercurile politico-diplomatice. Poarta era descumpănită și nu îndrăznea să aplice planul de intervenție militară. În schimb, Boerescu, formulînd într-o alocuțiune parlamentară „teoria politică externă care singură convine în viitor țării”¹⁰⁷, era felicitat de agenții români pentru energia, fermitatea și limbajul demn cu care combătuse veleitățile de suveranitate ale Porții¹⁰⁸. Deși guvernul otoman fusese înfruntat cu succes, diplomații marilor puteri sfătuiau pe români la prudență, la găsirea unui moment mai favorabil pentru aplicarea ingeniosului lor program de politică externă.

Concomitent cu această activitate politico-diplomatică pusă în slujba idealului independenței statale, s-a acționat și în vederea dobîndirii concursului opiniei publice europene. Boerescu urmărea ca cele mai influente ziare din occidentul Europei îndeosebi să înbrățișeze cauza românească, s-o popularizeze și să lupte chiar pentru înfăptuirea ei¹⁰⁹. Grație unei intense activități desfășurată de agenții guvernului român, presa din diferite capitale europene publica numeroase articole despre istoria noastră națională, despre statutul internațional al țării și, firește, despre dorința ardentă a românilor de independență. Efectul urmărit de guvernul român era astfel atins. După cum comunica Ion Strat din Paris, spre sfîrșitul anului 1873 opinia publică europeană se pronunța în favoarea idealului român de emancipare politică.

Dacă Turcia eșua în tentativele de restrîngere a autonomiei statului național român, nedobîndind concursul puterilor garante, reușea, în schimb, să evite modificările atît de mult solicitate de diplomația românească. Năzuința ardentă a României de a deveni un stat pe deplin suveran

¹⁰⁶ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 23, 1873, f. 1 — 2.

¹⁰⁷ B.C.S., Fond St. Georges, P. LXIX, D.11.

¹⁰⁸ *Ibidem*, P. CXXVII, D.3.

¹⁰⁹ *Ibidem*, vezi și P. LXIX, D. 11.

nu se bucura încă de audiența marilor puteri. Acestea manifestau cel mult bunăvoință, dar nu considerau România capabilă de o forță vitală proprie, „îndestulătoare pentru a ne da o însemnătate în mișcarea politică a statelor europene”¹¹⁰.

Dar planul de cucerire a independenței pe cale diplomatică, cu concursul marilor puteri, s-a izbit de ostilitatea tuturor fracțiunilor liberale. Radicalii mai ales repudiau o suveranitate statală obținută cu concursul unor mari puteri ale căror structuri instituțional-politice erau autoritare¹¹¹. Considerau că dobândind independența prin mijlocirea Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei, forțele conservatoare interne vor primi un puternic sprijin exterior¹¹², capabil să afecteze însăși natura regimului politic instaurat în țară în 1866. În situația când puterile occidentale — Franța, Anglia și Italia — dobândiseră un rol secundar în sud-estul continentului european, radicalii preconizau o politică externă bazată pe o deplină neutralitate, fără a se încheia raporturi speciale cu vreuna din puterile amintite, însoțită de o poziție fermă față de ingerințe și tentative de amestec străin în afacerile interne ale țării¹¹³.

În concepția liberalilor radicali, neatîrnarea absolută a României prin proclamarea „acelui faimos regat” — preconizat de gruparea moderat conservatoare V. Boerescu — ar fi fost determinată de împlinirea unor condiții prealabile. S-ar fi impus, mai întâi, transformarea României într-un stat puternic și prosper, capabil să rupă legăturile de vasalitate cu Poarta și, la nevoie, să se apere singură de veleitățile puterii suzerane, constringind, în final, marile puteri garante interesate în perpetuarea păcii generale la recunoașterea faptului împlinit¹¹⁴. Se invocau în acest sens exemplele Greciei, Belgiei și chiar Italiei, precum și modul cum sîrbii redobândiseră cetățile ocupate de garnizoane otomane. O a doua soluție preconizată de aceiași fruntași politici consta în proclamarea independenței statale în condițiile redeschiderii unui „mare conflict” în sud-estul continentului european, în care România trebuia să dovedească „o participare activă, o acțiune energetică”. Românii vor dobîndi astfel dreptul de a formula „cereri” și autoritatea de a le consacra în cadrul unei conferințe internaționale.

Dar o asemenea conjunctură se putea ivi odată cu redeschiderea chestiunii orientale, nu de marile puteri, ci de înseși popoarele subjugate din Imperiul otoman, succesorul legal al „omului bolnav”. În acel moment însă, mișcarea de emancipare a popoarelor balcanice dovedea slăbiciune, lipsă de organizare și de coeziune. Principiul egalității de drepturi între națiuni care trebuia să reprezinte baza „unei federațiuni moștenitoare a Turciei” nu devenise încă dominant în cadrul mișcării de emancipare¹¹⁵. Pînă la deplina consolidare organizatorică și politică a acesteia era prefe-

¹¹⁰ B.A., Arh. D. A. Sturdza, I. ms., 18, f. 36; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 3, 1874, f. 1; dos. 4, f. 1 — 2.

¹¹¹ „Românul”, an. XVIII. 1874, p. 1100.

¹¹² *Ibidem*, an. XVII, 1873, p. 455.

¹¹³ *Ibidem*, p. 815.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 451.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 835.

rabilă menținerea suzeranității otomane, căci o Turcie în agonie nu mai era un pericol pentru existența națională a statelor din sud-estul Europei. Protejate de marile puteri, îndeosebi occidentale, acestea nu puteau deveni pradă tendințelor expansioniste ale imperiilor limitrofe.

Condiția obligatorie pentru înfăptuirea independenței pe una din cele două căi menționate implica dezvoltarea puterilor materiale, morale și intelectuale ale țării, consolidarea statului și a structurilor sale instituțional-politice¹¹⁶. Pe planul dezvoltării materiale îndeosebi se impunea accelerarea creșterii economice, printr-o înțeleaptă politică financiară și de creare a unei industrii de armament care să ofere țării mijloacele indispensabile de apărare¹¹⁷. În viziunea radicală, proclamarea independenței presupunea și o intensă activitate de dezvoltare a sentimentului de naționalitate, de independență, de „fală română”, spre a se face din acest deziderat un obiectiv al luptei întregului popor. Se mai impunea, în concepția acelorași oameni politici, o politică internă în favoarea maselor populare, spre a se realiza unitatea de simțăminte și concordia „pe tărîmul național”. Numai astfel, la caz de nevoie, țara întregă ar putea fi „în picioare”, întregul popor devenind o „oștire gata a păși la fruntarii și-a respinge cu succes orice năvălire străină”.

Rezultă deci că radicalii considerau independența națională consecința eforturilor întregului popor român, și care nu trebuia condiționată exclusiv de atitudinea binevoitoare a marilor puteri. Realizându-se dezvoltarea materială, morală și intelectuală a statului național, se va putea apoi acționa „pe tărîmul legal creat de tratate, în contra încălcărilor străine” punându-se la „locul său” chiar Turcia, cînd și-ar manifesta „absurdele-i pretențiuni asupra statului nostru”, iar atunci cînd evenimentele vor fi favorabile, se va crea România, „prin propria noastră valoare aceea pozițiune pe care i-o desemnă situațiunea geografică, numărul fiilor săi, inteligența și gloriosul lor trecut”. Căci, în acel moment, nu mai era în puterea Porții de a diminua însemnătatea dobîndită de naționalitățile aflate sub suzeranitatea ei¹¹⁸.

Mai era, în fine, în concepția acelorași radicali, o altă modalitate de obținere a neatîrnării, anume aceea diplomatică, cu condiția însă ca una sau mai multe din marile puteri să fie interesate în fundarea unui solid stat național român la gurile Dunării¹¹⁹. Cazul acesta se ivise însă în 1856, cînd idealul românesc al unui stat național independent fusese susținut de Franța, care a încercat să-l consacre prin acorduri internaționale. Comparînd conjunctura externă din 1873 cu aceea din timpul războiului Crimeei, radicalii constatau o situație total diferită, care se schimbase mai ales după înfrîngerea Franței. Puterile occidentale clădite pe instituții liberale pierduseră poziția preponderentă în sud-estul continentului european. Germania, Austro-Ungaria și Rusia, fiecare din cele trei imperii, aștepta momentul favorabil „de-a înghiți România”¹²⁰, la început pe cale economică. Deși Austro-Ungaria și Rusia arătau veleități de a moșteni Imperiul otoman, principalul pericol pentru popoarele din cuprinsul acestuia

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 455.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 451, 455.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 815.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 455.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 835

era Germania. Privit în perspectivă, statul dualist părea efemer, incit, zguduit de mișcarea naționalităților oprimate, devenea inevitabil o unealtă a politicii de expansiune a Germaniei¹²¹. Scopul celor două puteri ale nordului era un protectorat exclusiv asupra micilor state din sud-estul Europei și transformarea Dunării într-un fluviu german. Într-o astfel de strategie, România reprezenta — după liberalii radicali — poarta spre Orient a „marei curți a Hohenzollernilor”.

În lumina considerațiilor menționate, radicalii apreciau că nu putea fi vorba de un concurs sincer al puterilor nordului în lupta pentru emanciparea politică a statului național. În acest sens evocau o serie de acte diplomatice și manifestări politice prin care Germania și Austro-Ungaria mai ales afectau autonomia României¹²². De aceea, după radicali, lansată în acea conjunctură externă ideea transformării statului național într-un regat independent pe cale diplomatică era „o sârmană licărire falsă, efectul unui miraj”¹²³. Până nu se vor găsi alte garanții „mai solide și mai pozitive” era inadmisibilă schimbarea statutului internațional al țării¹²⁴. O acțiune a României de consacrare a independenței politice ar înlocui protectoratul colectiv al puterilor garante cu acela exclusiv al Austro-Ungariei.

Conduita aceasta politică era îmbrățișată și de liberalii moderați din jurul lui M. Kogălniceanu. Acesta aprecia că în acel moment independența absolută ar fi expus țara la grave pericole externe, ba chiar la nimicire, întrucât dispăreau garanțiile marilor puteri¹²⁵. Tot astfel gândea și N. Ionescu atunci când declara că era periculos a se risca „o independență care ne este asigurată de puterile garante pentru o iluziune de independență”¹²⁶.

Și totuși, exceptând deosebirile de doctrină, fracțiunile liberale exagerau atunci când imputau adversarilor politici că acționând pentru proclamarea independenței ar expune țara la grave incertitudini. Gruparea moderat conservatoare, călăuzită de un om cu experiență diplomatică și cu o fire prudentă, concepea noul statut politic al țării numai în cadrul unor garanții europene, fie numai din partea puterilor nordului. Acestea însă erau pentru liberali insuficiente.

Lupta diplomatică pentru dobândirea dreptului de a încheia tratate. Insuccesul acțiunii de obținere a concursului Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei, precum și puternica opoziție liberală internă l-au determinat pe Boreșcu să renunțe la proclamarea independenței, mai ales că Anglia și Franța erau și ele ostile acestei intenții. Fără a abandona scopul urmărit, dobândirea suveranității statale depline, ministerul de externe român constata că se impune o schimbare de tactică. Drept consecință, aprecia că țara trebuia angajată în negocieri economice cu marile puteri în vederea realizării unor acorduri care să facă din România un partener cu drepturi egale, netezindu-se astfel calea spre independența dorită cu atâta ardoare¹²⁷.

¹²¹ Ibidem, p. 439, 523, 527.

¹²² Ibidem, p. 455, 515, 519.

¹²³ Ibidem, p. 455.

¹²⁴ Ibidem, p. 815.

¹²⁵ „M.O.”, nr. 257, 1873, p. 2268.

¹²⁶ Ibidem, p. 2269.

¹²⁷ Vezi pe larg la Vasile Maciu, *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale (1873—1875)*, în *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Edit. Serisul rom., 1973, p. 293 — 327.

Problema unei reglementări directe a raporturilor economice ale României cu marile puteri a fost abordată de Boerescu încă din vara lui 1873, cu ocazia unei vizite la Viena și Pesta¹²⁸. Hotărît să deschidă țării calea unor relații contractuale nemijlocite, în nota din 2/14 noiembrie 1873 către reprezentanții puterilor garante de la București, ministru de externe reafirmă dreptul României de a angaja negocieri cu caracter economic¹²⁹. În acest sens, evoca o serie de acte din trecut spre a confirma teza după care, în ciuda suzeranității otomane, dreptul Principatelor române de a încheia tratate fusese exercitat în mod permanent. Agenții statelor străine erau informați astfel că, întocmai ca și în trecut, interesele economice ale României nu puteau fi reglementate nici în viitor decât de guvernul de la București. Plasîndu-se ferm pe această poziție, Boerescu iniția o susținută acțiune diplomatică pentru atingerea obiectivului propus.

Guvernul român își îndrepta privirile, mai întîi, spre Austro-Ungaria. Deși imperative economice acute îi dictau încheierea unor tratate cu România, spre a nu nemulțumi celelalte mari puteri, monarhia dualistă era preocupată de găsirea formulei politice cu care să investească aceste negocieri. Ea iniția, în iunie 1874, o acțiune diplomatică pe lingă Poartă și puterile garante, în scopul dobîndirii consimțămîntului de a trata un acord comercial cu România¹³⁰. Demersurile acestea diplomatice sînt demne de amintit pentru că, într-o anumită măsură și contrar intenției inițiatorilor lor, contribuiau la slăbirea suzeranității otomane și deschiderea pentru România a unor negocieri directe cu marile puteri.

Este de subliniat că acțiunea austro-ungară din iunie—decembrie 1874 marca apariția în documentele diplomatice a numelui statului național, România. Pînă la acea dată, consuli monarhiei habsburgice evitau să folosească în contactele cu românii și în formularele diplomatice numele oficial al țării, preferînd denumirea de Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei. Cu toată opoziția Porții, care pleda pentru extinderea tratatelor ei economice și asupra statului național român, Austro-Ungaria se arăta hotărîtă să treacă peste orice obstacole politice. De fapt, hotărîrea aceasta fusese dictată de poziția fermă a guvernului român care elaborase între timp un tarif vamal și-și declarase intenția de a aplica taxe mari mărfurilor provenite din statele care refuzau să negocieze acorduri directe cu România.

Activitatea de consacrare a dreptului țării de a încheia tratate economice era intensificată în vara anului 1874. La 13/24 iulie Boerescu expedia către agenții români o circulară prin care se reafirma individualitatea economică a României¹³¹. Se respingea pretenția guvernului otoman de a nu permite altor state aranjamente directe cu statul român decît cu condiția solicitării de către șeful statului a acestei favori. Ministrul de externe român se arăta nemulțumit și de faptul că poziția autorităților otomane era împărțită și de unele puteri garante, care dornice să lichideze încordarea dintre România și Poartă, ar fi dorit un demers al

¹²⁸ B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D.3; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 14, 1873, f. 1.

¹²⁹ B.C.S., Fond St. Georgescu, P. CXXVII, D. 3.

¹³⁰ Arh. St. Budapesta, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, K 26, dos. 1085, 1875, f. 9 — 203.

¹³¹ B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

lui Carol la Constantinopol, spre a obține autorizația specială de a trata. Intenția guvernului otoman de a acorda el însuși, din proprie inițiativă, un firman prin care să se transmită României dreptul de a negocia acorduri comerciale era, în fond, alternativa pe care Poarta o găsisse acceptabilă, spre a-și salva veleitățile de suveranitate.

Agenților diplomației români li se cerea să demonstreze că, înainte de constituirea statului, Principatele române au reglementat totdeauna relațiile comerciale cu alte state, fără nici o restricție din partea autorităților otomane. Un asemenea drept nu putea fi abandonat în noile condiții, cînd, în conformitate cu noile acorduri internaționale, atribute suverane ale statului național român fuseseră consacrate. De aceea, România era hotărîtă să nu recunoască acordurile economice încheiate de marile puteri cu Turcia. Dacă statele care aveau interese economice și comerciale în România refuzau să se înțeleagă cu aceasta, erau nevoite să suporte reglementări unilaterale.

Instrucțiunile menționate provoacă o vie activitate politică pe lângă cabinetele marilor puteri occidentale, urmărindu-se deschiderea tratativelor pentru reglementarea contractuală a schimburilor economice. Cunoscîndu-i indiferența față de această linie politică, Boerescu încerca totuși să obțină concursul Franței. Trimis la Paris în acest scop, la 9 noiembrie 1874 Ion Strat comunica indiferența guvernului francez față de orice năzuință spre independență a popoarelor din sud-estul continentului european¹³². Dorința României de a găsi în Franța un sprijin moral și politic în lupta sa de emancipare politică se izbea de un refuz categoric și cu prilejul altor sondaje diplomatice¹³³. O poziție similară adoptase și guvernul britanic, care aprecia că acordarea dreptului României de a negocia tratate economice echivala cu deschiderea unei breșe serioase într-un tratat de importanță aceluia din 1856¹³⁴. Englezii porneau tot de la aceeași concepție potrivit căreia, deși autonomă, România era parte integrantă din Imperiul otoman, pe care din motive economice și de echilibru politic se străduiau să-l conserve, barînd năzuințele de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei.

Poziția Germaniei a evoluat de la respingerea dreptului statului național român de a negocia direct la acceptarea acestuia, cu condiția consunțămîntului Turciei. N. Kretzulescu pledînd la Berlin pentru cauza independenței economice, remarca, după dezamăgirea inițială, o anumită înțelegere din partea celui mai puternic stat din Europa¹³⁵. Deși nici ea nu accepta un stat român independent, Rusia se arăta maleabilă în privința dreptului acestuia de a încheia tratate. Făcuse însă o concesie politică Austro-Ungariei, atît de interesată în reglementarea relațiilor comerciale cu România¹³⁶. Italia, invitată și ea să sprijine efortul diplomatic al României în afirmarea dreptului de a încheia tratate, rămînea într-o atitudine de expectativă, preocupată de a menaja Franța¹³⁷.

¹³² B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

¹³³ *Ibidem*, P. XLIII, D.1.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*, P. CXXVII, D. 3; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 13, 1874, f. 3

¹³⁶ Arh. St. Budapesta, *Loc. cit.*

¹³⁷ B.C.S., Fond St. Georges, P. XLIII, D.1.

În tot timpul acestei activități diplomatice, inițiată la începutul anului 1874, dar mai ales în vara aceluiași an și continuată pînă la jumătatea anului 1875, Poarta încearcă pe toate căile de a obține concursul puterilor garante, spre a se condamna tendințele României de independență economică¹³⁸. În neputința de a conserva vechea situație, diplomații turci, în discuțiile cu românii, trec la atitudini dintre cele mai contradictorii. Dacă inițial recurg la amenințarea cu forța¹³⁹, mai târziu, incapabil a stăvili emanciparea economică a României, sînt dispuși să acorde unilateral un firman, respins de guvernul român, prin care să se permită negocieri directe cu alte state.

Concomitent cu activitatea diplomatică a agenților români în principalele capitale occidentale se desfășura, în aceleași centre, o vie campanie de propagandă. De fapt ea continua pe aceea din anul precedent, cînd se acționase pentru proclamarea independenței politice a țării. Și de această dată s-a urmărit prin folosirea presei luminarea opiniei publice în legătură cu năzuințele românești de a constitui o comunitate economică distinctă de Imperiul otoman, cîștigarea simpatiei cercurilor politice și, eventual, exercitarea de presiuni asupra guvernelor țărilor occidentale. Îndemnați de Boerescu, agenții români publicau o serie de articole, comentarii, documente oficiale, dezbateri parlamentare etc., prin care se reafirma dreptul României de a semna tratate economice¹⁴⁰. Activitatea aceasta desfășurată nu numai în publicistica europeană ci și în aceea din S.U.A., a contribuit în măsură considerabilă la afirmarea României în conștiința publică a epocii.

Printre rezultatele efective ale acestei acțiuni diplomatice era Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 22 iunie/4 iulie 1875¹⁴¹. Sub raport politic, ea reprezenta încununarea unui efort de deschidere a României spre negocieri directe cu marile puteri, de redobîndire a unui drept suveran care — după V. Boerescu — nu mai fusese exercitat de aproape trei secole¹⁴². Se consolidau astfel drepturile statului român¹⁴³, deoarece prin acordul încheiat cu monarhia dualistă România se apropia „de egalitatea recunoscută cu statele suverane”¹⁴⁴. Sensul acesta politic apărea și în interpretarea diplomației europene. C. Esaiacu, agentul român la Roma, menționa că diplomații străini vedeau în primul tratat încheiat de statul național român începutul unei „ere” în lupta pentru dobîndirea suveranității statale¹⁴⁵. Treptat, pe calea emancipării economice depline, care implica acorduri similare și cu alte puteri, România putea să intre în deplina posesiune și exercitare a independenței statale.

Deși acesta era sensul evident al Convenției comerciale cu Austro-Ungaria, tabăra liberală o privea în chip diferențiat. Dacă moderații ca Ion Ghica atribuiau acestui acord înțelesul menționat¹⁴⁶, radicalii îl pri-

¹³⁸ Arh. St. Budapesta, *Loc. cit.*

¹³⁹ B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

¹⁴⁰ *Ibidem*; Vezi și P. XLIII, D. 1.

¹⁴¹ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 11, 1874, f.1 — 5.

¹⁴² „Pressa”, an. VIII, 1875, nr. 135, p. 1; nr. 142, p. 1.

¹⁴³ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 7, 1875, f. 5.

¹⁴⁴ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I, București, 1897, p. 489.

¹⁴⁵ B.C.S., Fond St. Georges, P. XLIII, D.1.

¹⁴⁶ I. Ghica, *Scrieri*, vol. II, ed. P. V. Haneș, București, 1914, p. 86.

veau exclusiv din perspectiva efectelor economice interne. Considerau astfel că se restabilea „monopolul Austro-Ungariei asupra Dunării și dreptul său de amestec în România”¹⁴⁷. Convenția comercială era „un adevărat act de cucerire pe căi indirecte, economice și industriale”. Aprecierile acestea erau desigur expresia unei tendințe politice care punea un accent deosebit pe dezvoltarea economiei naționale în spiritul doctrinei protecționiste și al interesului față de soarta burgeziei autohtone. Ea nega însă în chip nejustificat semnificația politică a acordului cu monarhia habsburgică. Căci în anul următor, în 1876, printr-o convenție similară, cu Rusia, România începuse să exercite unul din atributele fundamentale ale statelor suverane¹⁴⁸.

În timp ce grupările moderate și conservatoare concepeau și practicau această politică externă în care diplomația constituia arma de luptă și Austro-Ungaria și Germania principalele puncte de reazem extern, liberalii acționau și ei în aceeași direcție, dar pe căi diferite. Datorită aversiunii față de conservatorismul celor două mari puteri din centrul Europei, dar mai ales intoleranței față de opresiunea românilor din Transilvania, în preajma izbucnirii crizei balcanice liberalii concep transformarea României în stat pe deplin suveran printr-o politică externă orientată mai ales spre puterile occidentale. În gândirea liberală, o înțeleaptă politică externă presupunea relații amicale și pline de demnitate cu toate marile puteri, concomitent cu excluderea oricărei preferințe „cătore unele din statele străine”¹⁴⁹. Căci era inadmisibilă o politică externă ca aceea practică de conservatori, care urmărind dobândirea sprijinului Germaniei și Austro-Ungariei în lupta diplomatică pentru cucerirea neatârării statale permisesse inundarea României de către „nemți” care scoteau din țară „multe mii de galbeni”¹⁵⁰.

Acționând pentru apărarea statutului internațional al țării în concordanță cu acordurile dintre marile puteri, liberalii opuneau politici conservatoare de sprijin pe puterile centrale una de solidaritate cu națiunile latine, care numai ele au interesul să reprezinte „garanția cea mai puternică a naționalității române”¹⁵¹. Totodată, în rindul aceleiași formații politice erau elaborate și proiecte de redobândire a suveranității, în condițiile unei evoluții pașnice. În aprilie 1875, într-o profesiune de credință către alegători, I.C. Brătianu se pronunța pentru o activitate politică în vederea suprimării stării de vasalitate prin modificarea capitulațiilor cu Poarta, în condițiile dobândirii concursului puterilor semnatare ale Tratatului din 1856¹⁵². Dată fiind importanța gurilor Dunării, se aprecia că s-ar putea obține detașarea completă a României față de Poartă și transformarea ei într-un stat neutru, în felul Belgiei sau al Elveției.

Dar autentică modalitate de obținere a neutralității statale, cu sprijinul fie pe puterile centrale, fie pe cele latine, nu era diplomația.

¹⁴⁷ „Alegătorul liber” an. I, 1875, nr. 116, p. 1.

¹⁴⁸ „Pressa”, an. IX, 1876, nr. 64, p. 1.

¹⁴⁹ „Alegătorul liber”, an. I, 1875, nr. 49, p. 1, an. II, 1876, nr. 192, p. 1.

¹⁵⁰ Ibidem, an. I, 1875, nr. 117, p. 2.

¹⁵¹ Ibidem, an. II, 1876, nr. 192, p. 1.

¹⁵² „Românul”, an. XIX, 1875, p. 352.

Reizbucnirea crizei orientale prin mișcările populare din Bosnia și Herțegovina, în vara anului 1875, făcea să apară pe scena politică Rusia țaristă, decisă să înceapă un război antiotoman. Cei care sînt într-o mai deplină măsură să aprecieze șansele și perspectivele politice ale conjuncturii sînt liberalii. Dar, înainte de a opta pentru calea războiului și de a se angaja alături de Rusia, ca și în anii 1867—1868, liberalii tind să folosească îndeosebi mișcarea națională din Balcani în scopul constrîngerii Porții de a recunoaște independența¹⁵³. Numai miopia guvernului otoman a permis să se impună decizia, în rîndul celor mai multe elemente liberale, a unui angajament politico-militar alături de Rusia.

Este drept că nu numai conservatorii și junimiștii blamau o asemenea conduită, ci și liberali ca D. Brătianu, Ion Ghica și D.A. Sturdza¹⁵⁴. În concepția acestor frunțași politici România ar fi trebuit să adopte față de iminentul conflict ruso-turc o atitudine de strictă neutralitate¹⁵⁵, sperînd că numai astfel vor fi create condițiile realizării unei independențe consimțite și garantate de marile puteri¹⁵⁶. Judecata aceasta, identică cu cea a conservatorilor și junimiștilor, s-a dovedit eronată. România nu putea obține independența statală fără a participa în vreun fel la dislocarea Imperiului otoman.

Prin prisma gîndirii și practicii politice a epocii 1859—1877, Independența ne apare ca o încununare a unei neconținute lupte împotriva suzeranității otomane și a oricăror ingerințe externe. Ideal al întregului popor, devenea un obiectiv nemijlocit al practicii politice, atît pentru liberali cît și pentru conservatori. Ceea ce deosebea cele două curente politice erau modalitățile și căile preconizate. Dacă conservatorii vedeau în diplomație arma principală de luptă în atingerea scopului propus, liberalii, în schimb, găseau în mișcările insurecționale și confruntările dintre marile puteri momente adecvate pentru transformarea României într-un stat suveran. Aceștia din urmă, mai legați de noile forțe productive ale țării și de împlinirea unor necesități ale maselor populare, apreciau că România nu se va impune ca stat suveran fără a participa în vreun fel la destrămarea Imperiului otoman. Tocmai concepția aceasta a călăuzit pe liberali în hotărîrea de a se angaja țara într-un război antiotoman.

L'INDÉPENDANCE ÉTATIQUE DANS LA PENSÉE ET LA PRATIQUE POLITIQUE DE LA PÉRIODE 1859—1877

RÉSUMÉ

L'indépendance étatique, réalisée par la participation de la Roumanie à la guerre antiottomane a constitué la principale coordonnée de la pensée et de la pratique politique roumaine de la période 1859—1877. Elle est

¹⁵³ Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains aux XIXe siècle*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de la Roumanie, Bucarest, 1971, p. 271.

¹⁵⁴ T. Maiorescu, *Discursuri* . . . , vol. II, p. 61, 123.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 10, 1876, f. 1.

¹⁵⁶ Ibidem, Micro Belgia, r. ,9/64 c. 590.

devenue un impératif politique urgent du fait de nécessités puissamment ressenties. En effet, l'accélération du développement économique de l'Etat national et, partant, la liquidation de l'état retardataire engendré notamment par les vicissitudes d'ordre extérieur, l'établissement de rapports directs avec d'autres Etats et l'inclusion de la nation roumaine au concert des peuples libres du monde constituaient des objectifs politiques primordiaux. La nécessité de leur traduction dans les faits a engendré une puissante tendance visant la libération de la suzeraineté ottomane.

L'indépendance nous apparaît, à travers le prisme de la pensée et de la pratique politique de la période 1859—1877 comme le couronnement d'une lutte ininterrompue contre la suzeraineté ottomane et contre toute ingérence du dehors. Idéal du peuple tout entier, elle devenait un objectif direct de la pratique politique, aussi bien pour les libéraux que pour les conservateurs. Les deux courants politiques ne se distinguaient entre eux que par les modalités et les voies préconisées. Si les conservateurs voyaient dans la diplomatie la principale arme de lutte pour atteindre le but proposé, les libéraux trouvaient dans les mouvements insurrectionnels et les confrontations entre les grandes puissances des moments adéquats pour la transformation de la Roumanie en Etat souverain. Ces derniers, plus étroitement liés aux nouvelles forces productives du pays et à l'accomplissement de certaines nécessités des masses populaires considéraient que la Roumanie ne saurait s'imposer en tant qu'Etat souverain sans participer d'une façon ou d'autre au démembrement de l'empire ottoman. C'est précisément cette conception qui a guidé les libéraux dans leur résolution de faire engager le pays dans une guerre antiottomane.

La confrontation politique quant à l'opportunité et à la modalité de conquérir l'indépendance a contribué non seulement à la cristallisation de la conception mentionnée, mais aussi à la préparation de l'opinion publique, du peuple tout entier en vue de la lutte effective visant à l'accomplissement de ce grandiose idéal national.

CU PRIVIRE LA CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

DE

LUCIAN CHIȚESCU

Pe bună dreptate s-a afirmat, de atâtea ori, că cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea a reprezentat una dintre cele mai încordate perioade din întreaga istorie a Moldovei, iar în lupta dusă pentru apărarea independenței statului românesc de la răsărit de Carpați această etapă a constituit, neîndoielnic, momentul culminant. Acest adevăr este demonstrat nu numai de numeroasele campanii militare de apărare a neatrării țării împotriva expansiunii străine care au caracterizat întreaga domnie a lui Ștefan cel Mare, cu siguranță cel mai de seamă conducător al Moldovei în evul mediu, ci și de multiplele măsuri luate de acesta pentru amenajarea unor bastioane de apărare trainice și avantajoase pentru oastea românească în lupta dusă prea adesea inegal cu forțe cotropitoare externe mult superioare din punct de vedere numeric.

În literatura de specialitate nu au lipsit aprecierile entuziaste aduse capacității superioare de organizator militar a învingătorului cuceritorului Constantinopolului, semnându-se o multitudine de aspecte care veneau în sprijinul unor asemenea considerații. Talentului de excepțional comandant de oști al domnului român i s-au adăugat mereu noi aspecte și merite mai puțin cunoscute, ajungându-se în timpul din urmă la stabilirea unui alt adevăr de importanță excepțională și anume: Moldova lui Ștefan cel Mare a fost una dintre primele țări din Europa de răsărit care și-a organizat întregul sistem de apărare în funcție de generalizarea artileriei în lupte și de folosirea pe scară largă a acestei noi arme la asediul cetăților.

Într-adevăr, dacă bazele sistemului defensiv al Moldovei fuseseră puse de cei dintâi domnitori mușatini, începînd cu Petru¹, iar cea mai veche atestare documentară în legătură cu dotarea unei cetăți românești la răsărit de Carpați cu piese de artilerie este cu puțin anterioară domniei lui Ștefan cel Mare², numai în timpul și sub conducerea acestuia ambele acțiuni se generalizează și devin un sistem unitar pentru întreaga țară.

¹ Pentru problematica generală și de amănunt asupra cetăților Moldovei înainte de Ștefan cel Mare, vezi Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, Bacău, 1972, p. 143 și urm.

² Ioan Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în *ARMȘI*, seria II, tomul XXX, 1908, p. 327 și studiul nostru, mai sus-citat, în *Carpica*, V, Bacău, 1972, p. 163.

Prima acțiune a lui Ștefan cel Mare în privința cetăților o sesizăm la 4 aprilie 1459 când, din interese politice de importanță majoră care-i impuneau să nu intre în conflict cu vecinul de la nordul țării sale la începutul domniei, a fost nevoit să renunțe, pentru o foarte scurtă perioadă de timp, la cetatea Hotin în favoarea regelui polon³. Urmărind în chip statornic să-și asigure la început de domnie neamestecul din afară în treburile interne ale Moldovei, Ștefan a renunțat temporar la Hotin în favoarea regatului polon, dar n-a ezitat să atace cetatea Chilia în 1462 încercând s-o preia din stăpânirea garnizoanei maghiare⁴ de îndată ce regatul maghiar de după Iancu de Hunedoara își schimbase structural poziția față de Moldova și din aliat egal al acesteia, cum fusese în timpul cîrmuirii eroului de la Belgrad, devenise un adversar vădit în timpul lui Matei Corvin. Și dacă cetatea de la gurile Dunării a rezistat atacului moldovean în 1462, peste trei ani, în 1465, datorită iminentei primejdii otomane, aceiași locuitori ai orașului și apărători ai cetății s-au supus voievodului român care, între timp și în condiții rămase obscure, reluate în 1465 Hotinul de la poloni, punînd capăt acelei vremelnice dar necesare înstrăinări a cetății de pe Nistru. Numai după reluarea Chilieii în 1465, cînd toate cetățile erau iarăși în stăpînirea conducătorului țării, ca în timpul lui Alexandru cel Bun, a început adevărata operă constructivă a lui Ștefan cel Mare în Moldova, în cadrul căreia arhitectura militară de apărare împotriva atacurilor externe a jucat un rol de frunte.

Cercetări relativ noi au dovedit, cu probe materiale, că activitatea de constructor de cetăți a lui Ștefan cel Mare începe în 1466 cu ridicarea din temelii a Cetății Noi de lîngă orașul Roman, aceasta fiind și prima fortificație zidită în întregime în timpul marelui conducător de țară⁵. Construită pentru interceptarea drumului comercial și strategic de pe valea Siretului, în lunca joasă și inundabilă a acestuia, Cetatea Nouă avea ziduri groase de 4,50 m și plan rectangular cu șapte turnuri circulare la colțuri și pe mijlocul laturilor și un bastion rectangular prin interiorul căruia se făcea intrarea peste obișnuita „capcană”. La exterior, cetatea era înconjurată cu un șanț de apărare laig de 9—13 m și adînc de 4 m. Pentru consolidarea terenului nisipos din lunca Siretului întreaga construcție de piatră a fost așezată pe o rețea de birne orizontale din lemn, fixată pe piloni din lemn înfipti în nisip în șanțurile de fundație. Turnurile circulare și substructiile din lemn de la baza celei dintii cetăți ridicate de Ștefan în Moldova, după plan dinainte stabilit, dovedesc, pe de o parte

³ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București 1913, p. 266.

⁴ După cum se știe, în condiții cu totul speciale impuse de lupta comună antiotomană și pentru ajutorul primit pentru obținerea tronului Moldovei, Petru II a oferit în 1448 cetatea românească Chilia protectorului și rudei sale Iancu de Hunedoara care, în interesul apărării întregului curs al Dunării împotriva expansiunii otomane, instalase în cetatea de la gurile Dunării garnizoanele sale. Cf. în acest sens, Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în *Studii*, XVI, 5, 1963, p. 106 și urm.; Idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii*, 18, 3, 1965, p. 619 și urm.

⁵ Pentru rezultatele cercetărilor de la Cetatea Nouă, vezi Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală Gidinși (r. Roman)*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 405 și urm.; Idem, *Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi de lîngă Roman*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 661 și urm. Pentru planul cel mai complet al Cetății Noi, vezi *Materiale și cercetări arheologice IX*, 1970 p. 368 și urm., fig. 2.

folosirea din plin a tehnicii constructive bizantine, iar pe de alta dezvoltarea și aplicarea creatoare a acestei tehnici la cerințele cele de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea. După cum se știe, în această etapă tehnica amenajării fortificațiilor s-a schimbat în funcție de folosirea artileriei la asedii. Analizând caracteristicile fortificațiilor din această vreme, Friedrich Engels arăta că „Întrebuințarea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a dimensiunilor turnurilor în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început a fi denumite runde (rondelli); ele se făceau îndeajuns de mari pentru a putea cuprinde câteva piese de artilerie . . .”⁶

Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european în secolul al XV-lea, forma și dimensiunile turnurilor și zidurilor de la Cetatea Nouă nu fac decât să probeze că, cel puțin în acest caz, moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins pretutindeni de tehnica fortificațiilor.

Pornind de la constatarea că cea dintii construcție ștefaniană, Cetatea Nouă, a fost zidită în anul 1466, după un plan dinainte stabilit, atenția noastră s-a îndreptat spre cele mai timpurii cetăți ale Moldovei feudale și în primul rând spre Cetatea Albă unde întâlnim, de asemenea, turnuri circulare și plan similar făcute, cum am încercat să demonstrăm pe baza conținutului celei mai vechi inscripții cunoscute la cetatea de la gurile Nistrului, de către moldoveni în timpul scurtei domnii a lui Iuga voievod⁷. Întrucât realizările de la Cetatea Albă sînt de atribuit în mod neîndoiehnice mediului cultural bizantin care își face aici prima dată simțită prezența în Moldova, considerăm că tehnica de construcție și planul Cetății Noi nu pot fi atribuite decât aceluiași influențe ale lumii bizantine cu care țările românești au avut atîtea legături. Dealtminteri, faptul că în același an cu zidirea Cetății Noi, Ștefan cel Mare începe ridicarea Putnei nu poate fi lipsit de o profundă semnificație. Și aceasta cu atît mai mult cu cît în același an avem documentată și cea dintii relație a lui Ștefan cel Mare cu realitățile sudului bizantin de la Muntele Athos⁸. Întrucît această primă legătură a lui Ștefan cu Athosul se materializa, între altele, în zidirea acolo a unei bolnițe, îndreptăța pe deplin pe N. Iorga să considere că „de acum încolo noimele de artă ale Athosului, care venea din Asia unde Georgia le-a păstrat . . . au căpătat la noi stăpînirea lor deplină”⁹. Avînd avantajul de a cunoaște acum mult mai bine o serie de realități din Moldova socotim că în 1466 Ștefan inaugurează activitatea de constructor, prin zidirea simultană în trei puncte diferite a unora dintre cele mai de seamă monumente ale sale, tocmai fiindcă avea la îndemîna meșteri cunoscători ai tehnicii constructive bizantine, meșteri care fuseseră, de altminteri, folosiți de mai multe ori la zidirea și întărirea Cetății Albe începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea. Iar aplicarea creatoare a tehnicii

⁶ Karl Marx – Friedrich Engels, *Opere*, vol. 14, Editura Politică, București, 1963, p. 349.

⁷ Este vorba de descoperirea unui desen care reproduce conținutul celei mai vechi inscripții descoperite la Cetatea Albă. Textul inscripției este, după V.A. Voițehovschi, următorul: „Distrugătorul dușmanilor, Io Iuga voievod. Sfîrșit a căpătat Cetatea Albă. Vîno Isuse Hristoase Dumnezeule în ajutorul boierului Coste. În anul 6907 (1399)”. V. A. Voițehovschi, *Этапы строительства крепости в Белгород-Днестровский*, în *Материалы докладов пятой Научно-Технической конференции Кишиневского политехнического Института* Chișinău, 1969, p. 341 – 343. Pentru detalii în această chestiune, vezi Lucian Chițescu, *op. cit.* în *Carpica*, V, 1972, p. 159–160.

⁸ Hurmuzaki, *Documente* . . . XIV, 1, p. 41.

⁹ N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în ARMSI, XXXVI, 1914, p. 458.

constructive străvechi la cerințele celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea nu face decât să dea un plus de conținut ideii că „istoria arhitecturii românești, în sens larg bizantină”, are, „caractere specifice în Țara Românească și altă înfățișare în Moldova”¹⁰.

După zidirea cetății de lângă Roman în vara anului 1466, atenția și eforturile lui Ștefan cel Mare s-au îndreptat spre apărarea graniței răsăritene a Moldovei amenințată de dincolo de Nistru de puternice și repetate atacuri tătare. Împotriva acestora domnitorul român a acționat energetic atît pe cîmpurile de luptă cît și pe șantierele de construcție ridicînd în partea vestică a orașului medieval Orhei o puternică cetate din piatră. Potrivit datelor furnizate de cercetările întreprinse de cercetătorii sovietici în centrul urban de la Orheiul vechi, situat între actualele comune Trebujeni și Butuceni din R.S.S. Moldovenească¹¹, așezarea urbană de pe malul Răutului, afluent al Nistrului, ia naștere la sfîrșitul secolului al XIV-lea¹², deci, odată cu vechile orașe moldovene, în strînsă legătură cu dezvoltarea economică generală a statului feudal românesc de la est de Carpați. Materialul arheologic recoltat în timpul cercetărilor — și în primul rînd ceramica roșie sau cenușie, smălțuită și nesmalțuită, de certă factură tradițională, asemănătoare cu materialele scoase la Cetatea Albă¹³, Costești sau în alte centre moldovenești — datează în general așezarea urbană de aici în cuprinsul secolelor XIV—XVI¹⁴. În cursul cercetărilor au fost găsite și studiate numeroase complexe, printre care o biserică refăcută de mai multe ori, trei băi de mari proporții, șase cuptoare de ars piatră de var, mai multe locuințe și ateliere de meșteșugari, produse și unelte meșteșugărești etc., ce dovedesc în chip neîndoielnic caracterul urban înfloritor și prosper al așezării fortificate de lângă Nistru. Mai cu seamă cercetarea unui atelier de olărie la Orhei a confirmat caracterul exclusiv urban al așezării și factura românească a ei¹⁵. Pe prima terasă a așezării urbane de la Orhei au fost cercetate cinci locuințe dintre care un mare interes îl prezintă cea notată cu numărul patru. De formă rectangulară (4,5 × 5 m), locuința are fundație de piatră legată cu pămînt, în față este prevăzută cu *prispă* lată de 1 m, iar în interior are o sobă cilindrică și un cuptor obișnuit¹⁶. Judecată în funcție de plan, elemente componente, tehnică de construcție și inventar, locuința aceasta este considerată de către cercetătorii de la Orhei, ca reprezentînd prototipul locuinței moldovene de astăzi¹⁷.

Avîntul general economic pe care l-a cunoscut Moldova în genere în timpul lui Ștefan cel Mare a oferit și orașului Orhei noi posibilități de dezvoltare, mai cu seamă prin zidirea pe a doua terasă a așezării urbane a unei cetăți de piatră cu plan oblic-rectangular, cu zidurile lungi de 105 × 90 × 130 m și cu patru turnuri circulare la colțuri; grosimea zidurilor cetății ridicate la Orhei era de 1,90 m. Potrivit rezultatelor cerce-

¹⁰ V. Vătășianu, *Istoria artei în țările române*, I, București, 1959, p. 187.

¹¹ În legătură cu cercetările arheologice de la Orhei, vezi prezentarea detaliată a lor la G. D. Smirnov, *Археологические исследования старшего Орехя*, în *KS*, 56, 1954, p. 24—39.

¹² *Ibidem*, p. 38.

¹³ N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod-Dniestrovski)*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 441 și urm.

¹⁴ G. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, fig. 15.

¹⁷ *Ibidem*, p. 33.

tărilor de aici cetatea de piatră a fost zidită de către Ștefan cel Mare, direct pe stînca naturală, „la sfîrșitul anilor 60 ai secolului al XV-lea”¹⁸, confirmîndu-se, astfel, pe cale arheologică, izvoarele scrise ce menționează începînd cu 8 februarie 1470, prezența în sfatul domnesc al Moldovei a unui prim pîrcălab de Orhei în persoana lui Radu Gangur¹⁹. Planul și tehnica de construcție a cetății de piatră de la Orhei — este cea de-a doua fortificație de piatră pe care o ridică din temelii Ștefan cel Mare în Moldova la un interval de numai patru ani — apropiie cel mai mult cetatea de lingă Nistru de Cetatea Nouă de lingă orașul Roman, fapt ce confirmă atît origina comună, bizantină, a tipului celor două cetăți cît și folosirea de către domnitor a acelorași constructori care lucraseră cu puțin înainte la zidirea Cetății Noi, precum și concepția unitară de construcție și de dotare a ambelor cetăți cu turnuri circulare în măsură să reziste loviturilor de artilerie dar și să ofere loc de amplasare și manevră propriei artilerii.

Prin zidirea cetății de piatră, prin completarea și amplificarea de către Ștefan a șanțurilor și valurilor de apărare orășenești, ca și prin poziția naturală avantajoasă, se realiza la Orhei un puternic și organizat sistem de apărare a graniței răsăritene a Moldovei și a căilor de acces inamice de peste Nistru. În fruntea cetății nou zidite la Orhei au fost numiți oameni de mare încredere ai domnitorului român, membri ai sfatului domnesc, uneori chiar rude apropiate ale sale. După Radu Gangur care a condus cetatea timp de peste 18 ani, între 8 februarie 1470 și 1 februarie 1481 și, din nou, între 10 octombrie 1492 și 4 noiembrie 1493, a funcționat între 1 februarie 1481 și 29 mai 1484 ca pîrcălab al aceleiași cetăți Vlaicu, unchiul după mamă al domnului, același Vlaicu ce condusesese pînă atunci pe rînd alte două cetăți de importanță deosebită, Cetatea Albă și Hotinul, fapt ce confirmă el însuși marea importanță pe care domnul de la Suceava a acordat-o cetății și așezării urbane fortificate de la Nistru.

Abia se încheiaseră lucrările de fortificare de la Orhei și în primăvara anului 1471 întregul efort al domnului Moldovei era concentrat în sudul țării unde conflictul moldo-muntean trecea din faza latentă de pînă atunci la forme violente a căror primă expresie a fost lupta de la Soci din luna martie. Demn de reținut este faptul că după victoria moldoveană de la Soci, deși urmează o expediție munteană în Moldova ce se soldează — conform scrisorii adresate de Ștefan cel Mare la 13 martie 1471 regelui polon — cu ridicarea unei fortificații muntene pe teritoriul Moldovei, și pe care noi am identificat-o cu cetatea de pămînt și lemn Crăciuna, din actuala comună Independența, jud. Galați²⁰, Ștefan preferă să dejoace intențiile belicoase ale lui Radu cel Frumos abătînd apa Siretului pe un alt curs și lăsînd cetatea ridicată de munteni fără apă sau, cum se exprima Nicolae Iorga, „întorcînd cu meșteșug cursul Siretului, luînd astfel apa din șanțurile Crăciunei”²¹, decît să ajungă la un conflict hotărîtor cu vecinul său din același neam. Prin aceasta, Ștefan urmărea menținerea

¹⁸ *Ibidem*, p. 38.

¹⁹ *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I (1394—1475), p. 371.

²⁰ Lucian Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p.351 și urm.

²¹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 131.

unui echilibru în relațiile cu Țara Românească, știut fiind că o ciocnire decisivă cu conducătorul țării vecine însemna în fapt declanșarea conflictului cu Imperiul otoman. În permanență și în mod repetat Ștefan a încercat o politică de alianță cu cealaltă țară românească, militând în chip statornic să aibă în Scaunul de la București aliați în rezistența pe care se străduia s-o organizeze împotriva expansiunii otomane. Pentru întărirea acestei rezistențe o atenție cu totul specială a acordat domnul Moldovei atît întăririi vechilor cetăți moldovene de la finele secolului al XIV-lea, cît și ridicării unor fortificații ușoare din lemn și pămînt acolo unde țara era încă lipsită de mijloace defensive și unde interesele strategice și tactice ale apărării patriei le reclamau și impuneau.

Invazia otomană din ianuarie 1475, chiar dacă se încheiase cu strălucita victorie românească de la Vaslui, edificase pe oșteanul și constructorul militar Ștefan cel Mare că vechile cetăți moldovene, care fuseseră făcute la sfîrșitul secolului al XIV-lea să reziste armelor albe specifice vremii dar nu și pieselor de artilerie, nu vor rezista unor asedii puternice cu noile arme de foc decît dacă vor fi judicios adaptate la noile mijloace de luptă. În acest scop vechile cetăți moldovene de la Suceava și Neamț au devenit iarăși șantiere de construcție, de astă dată în viziunea aceluia care ridicase din temelii cetățile de piatră de la Roman și Orhei. Numai că de data aceasta misiunea constructorului era mult mai dificilă în sensul că era pus nu să zidească după un plan dinainte elaborat ci să adapteze cetățile existente la noile metode și mijloace de luptă și asta într-un timp scurt în care efortul întregii țări era subordonat intereselor apărării. Întrucît la Suceava lucrările întreprinse de Ștefan cel Mare, pentru transformarea unicului fort al strămoșului său mușatin în formidabila cetate care a rezistat atîtor asedii, au cunoscut două faze succesive, ne vom opri mai întîi asupra ei.

Aici, la distanța de aproximativ 20 m de zidurile vechi, pe mijlocul vechiului șanț de apărare a fost ridicat un nou zid gros de 1,50 m, ce înconjura vechea cetate pe toate părțile. Noua pînză de ziduri era întărită, la exterior, cu turnuri de apărare de formă pătrată dispuse la circa 20 m distanță unul de altul, iar la distanțe ceva mai mici — 8—10 m — cu contraforți. Noua incintă, avînd înălțimea de circa 15 m față de baza șanțului în care a fost zidită, era prevăzută atît de partea superioară cît și mai jos, la un nivel ce corespunde bazei zidurilor mușatine vechi, cu creneluri de tragere. Prin umplerea cu pămînt a golului în spatele noului zid de incintă nu numai că se crea o curte exterioră între vechiul fort mușatin și noua pînză de ziduri, curte ce putea oferi posibilități de luptă și manevră unei garnizoane mult mai numeroase, dar se scotea vechiul castel din bătaia artileriei inamice, oferind în același timp propriilor apărători posibilități de instalare și de folosire a noilor arme de foc. Fiindcă, după zidirea noii incinte, s-a trecut la lărgirea vechiului șanț de apărare prin excavarea marginii platoului din apropiere. Se crea astfel un nou șanț de apărare, cu o lărgime de circa 20 m la bază și peste 30 m la deschidere, ce separa noua incintă de marginea platoului și îndepărta vechiul nucleu al cetății la peste 50 m de „focul” eventualilor atacatori. Această primă etapă de fortificare a Sucevei de către Ștefan cel Mare era încheiată în vara anului 1476 cînd cetatea a rezistat asediului otoman în urma

luptei de la Războieni. Totuși, îngustimea noului zid și bastioanele pătrate nu erau în măsură să reziste unor asedii îndelungate și repetate. Constructorul se pare că a sesizat aceste neajunsuri întrucît a intervenit prompt pentru înlăturarea lor. Într-o nouă etapă de construcție, posterioară asediului otoman din vara anului 1476, cortina abia ridicată a fost „îmbrăcată” la exterior cu o alta groasă de 2 m, în așa fel încît ambele alcătuiau în fapt un singur zid de incintă gros acum de 3,50 m. Mai mult decît atîta, întrucît noul zid îl îmbracă pe cel cu puțin anterior pe toată lungimea lui, așadar și în regiunea turnurilor rectangulare, „îmbrăcarea” acestora nu s-a mai făcut în forma veche ci într-una nouă cu plan *semicircular*. Așadar, prin întreaga operație rezulta un zid de incintă gros de 3,50 m prevăzut cu turnuri *semicirculare* în măsură să facă să ricoseze proiectilele de artilerie adverse și să ofere în același timp apărătorilor posibilități sporite de a acoperi cu foc propriile cortine. Adăugînd la această operație cîptușirea cu zid a contraescarpei șanțului de apărare, realizarea podului pe piloni peste acesta, precum și unele amenajări civile și militare pe platoul din față, avem prezentată succint imaginea unei cetăți cu adevărat inexpugnabile în măsură să reziste nu numai asediului polon din 1497 ci și multor altora după aceea. Descoperirea recentă a unei noi inscripții de la Ștefan cel Mare²² pare a demonstra că în 1477 și această etapă de fortificare a Sucevei era deja încheiată.

Se pare că adaptarea Cetății Neamțului la noile condiții de luptă s-a făcut oarecum paralel cu lucrările din prima etapă de la Cetatea de Scaun întrucît experiența de la Suceava i-a fost de mare folos constructorului care n-a mai fost pus în situația de a recurge la prima pînză de ziduri cu turnuri pătrate, ci a realizat *de la început*, o incintă exterioară cu zidul gros de 3,50 m prevăzută cu patru turnuri *semicirculare* (cele din mijloc cu rol de flancare a intrării). Și aici noul zid a fost ridicat pe mijlocul vechiului șanț de apărare și, datorită suprafeței reduse de teren, numai pe latura de nord a vechiului fort mușatin. Prin umplerea cu moloz și piatră a golului rămas în spatele noii pînze de ziduri se realiza și aici o curte exterioară lată de circa 20 m, însumînd o suprafață de aproximativ 800 m², precum și acel suport trainic de pămînt ce susținea în spate și pe toată înălțimea noile ziduri. În fața noii incinte vechiul șanț de apărare a fost lărgit spre nord, realizîndu-se astfel un nou șanț de apărare adînc de 9 m și larg de peste 25 m.

Mai mult decît orice merită a fi subliniată deosebita chibzuință teoretică și soliditatea tehnică cu care au fost adaptate vechile forturi mușatine de la Suceava și Neamț să reziste pieselor de artilerie. Prin modul cum au fost concepute și realizate noile incinte, care în fapt cîptușeau la exterior enorme mase de pămînt ale curților exterioare se împlineau și depășeau chiar toate cerințele tehnice ale fortificațiilor din secolul al XV-lea. Friedrich Engels care, după cum se știe, a sintetizat cele mai noi cuceriri ale artei fortificației, arăta că „unul din primele rezultate la care a dus perfecționarea artileriei a fost o revoluție totală în arta fortificației . . . noile arme de foc făceau pretutindeni breșe în zidurile de piatră construite după vechiul sistem și de aceea se impunea inventarea unui

²² M. D. Matei, *O nouă inscripție cu pisanie de la Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 323 și urm.

nou sistem de fortificație”²³. Și, mai departe, Engels arăta care era, în esență, acest nou sistem de fortificație adoptat în apusul Europei: „vechiul zid de piatră a fost înlocuit cu valul de pământ care era doar căptușit cu piatră”²⁴. După cum s-a văzut, soluția adoptată de Ștefan cel Mare la Suceava și Neamț îndeplinea întocmai dezideratul căptușirii cu piatră, nu a unui val de pământ ci a întregului platou de pământ al curților exterioare.

Datarea operațiilor de reamenajare a Cetății Neamțului s-a făcut, pe baza materialului ceramic găsit în umplutura care acoperă vechiul șanț de apărare mușatin, în 1476²⁵. Datarea aceasta este confirmată atât de Angiolele care, descriind asedierea cetății în vara anului 1476, vorbește atât de asedierea ei de către turci cu bombarde cit și de folosirea artileriei de către apărători²⁶, precum și cronică moldo-germană ce menționează *tunul* cel mare din Cetatea Neamțului²⁷ în timpul aceluiași asediu otoman.

Paralel cu lucrările de la Suceava și Neamț, aceleași eforturi le depunea Ștefan în sudul țării unde, potrivit știrilor pe care le avea de la Matei Corvin, sultanul intenționa „să-și îndrepte corăbiile către cele două cetăți ale lui Ștefan, Chilia și Cetatea Albă, care sînt foarte tari”²⁸. Efortul deosebit al moldovenilor în acele momente grele de după victoria lor de la Vaslui s-a îndreptat și asupra Cetății Albe unde, potrivit textului unei inscripții, care are deasupra stema țării, în 1476 în timpul pîrcălabilor Luca și Herman a fost construită „marea poartă”²⁹. Nu știm cu certitudine de care poartă este vorba dar ținînd seama de faptul că și această inscripție, ca și celelalte, pare a fi fost găsită tot în fața vechii fortărețe, înclinăm a crede că este vorba de o poartă de intrare în fortul vechi, poartă care, după comentatorul inscripției, era făcută printr-un turn pe care la 1886 se mai păstra încă locul de unde fusese deslipită inscripția în discuție³⁰.

Se dovedește astfel că pregătirile intense făcute de eroicul stat românesc de la răsărit de Carpați în vremea imediat următoare răsunătoare victorii de la Vaslui purtau nu numai pecetea certitudinii viitoarelor lupte, ci exprimau în egală măsură grija pentru aplicarea unor învățăminte de dată relativ recentă în domeniul tehnicii, mijloacelor și sistemelor de luptă cele mai noi. Nemulțumindu-se numai cu amplele lucrări de la Suceava, Neamț și Cetatea Albă, și ținînd cont de știrile alarmante pe care le primea neconținut în legătură cu uriașele forțe ce urmau să fie trimise împotriva Moldovei, Ștefan hotărâște să se construiască în țară o serie de fortificații din lemn și pământ care să ofere loc de concentrare și manevră mai ales oastei moldovene de țară. În această categorie intră fortificațiile de la Berheci și Războieni, precum și cetatea de pământ și lemn de lângă Birlad. Și dacă cercetarea celor dintîi reprezintă probleme

²³ Friedrich Engels, *Opere militare alese*, Ed. militară, I. București, 1962, p. 279.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ N. Constantinescu, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 222.

²⁶ *Călători străini despre țările române*, I. București, 1968, p. 138.

²⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1961, p. 34.

²⁸ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chillei și Cetății Albe*, București, 1900, p. 148.

²⁹ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă...*, loc. cit., p. 334.

³⁰ *Ibidem*, p. 335 — 356.

de viitor, cetatea de la Bîrlad este bine cunoscută, cercetarea ei prilejuind o serie de constatări cu implicații dintre cele mai largi ³¹.

Construită din lemn și pământ, pe un pînten al unui platou ce înaintează dinspre vest spre est în lunca joasă și inundabilă a râului Bîrlad, cetatea are forma terenului (400 × 100 m) și este făcută dintr-o palisadă continuă din lemn protejată la exterior de un val de pământ continuu. Cetatea este separată de restul platoului de un șanț de apărare larg de peste 35 m și are intrarea străjuită de două turnuri pătrate, din lemn, dispuse ca două romburi și precedată de o groapă-capcană. În interior, suprafața cetății era rezervată locuințelor ocupanților ei: locuințe de suprafață simple și locuințe de tip bordei obișnuite făcute după obiceiul românesc. Chiar dacă a fost făcută din lemn și pământ, după sistemul străvechi al palisadelor, cetatea de la Bîrlad era adaptată noilor condiții de luptă. Turnurile din lemn cu rol de flancare al intrării, „capcana” din fața intrării, șanțul de apărare de dimensiuni apreciabile și mai cu seamă dotarea ei cu piese de artilerie, sînt elemente care vădesc aplicarea și în cadrul fortificațiilor ușoare a acelorași principii și elemente de fortificare ca și la cetățile de piatră. În cuprinsul ei a fost descoperită cea mai veche piesă de artilerie pînă acum cunoscută în Moldova. Este vorba de o bombardă turnată în bronz masiv, cu lungimea de 56 cm, ce demonstrează lărga folosință în 1476 a pieselor de artilerie atît în cetățile de piatră cît și în cele din lemn. Fiindcă toate datele oferite de cercetări sînt unanime în a dovedi că cetatea de la Bîrlad a fost făcută de Ștefan anume în 1476 pentru concentrarea unor puternice trupe de țară care să fie manevrate în funcție de deplasările, pe diferite direcții, ale oastei otomane invadatoare. De îndată însă ce în vara anului 1476 oastea otomană a înaintat, nu pe valea Bîrladului ca în primăvara anului precedent, ci pe aceea a Siretului, Ștefan cel Mare nu numai că și-a retras oastea din cetatea Bîrlad dar a luat și măsuri hotărîte pentru urgenta ei distrugere. Apreciind ca periculoasă simpla părăsire a acestei cetăți, care putea ușor să devină, după aceea, punct de sprijin oastei invadatoare, Ștefan a ordonat distrugerea ei prin foc, așa cum pusese să fie pîrjolite ținuturi întregi prin care oastea otomană înainta cu greu. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor din vara anului 1476 și grelele încercări prin care a trecut Moldova începînd cu bătălia de la Războieni (desfășurată și aceasta într-un loc fortificat de români cu lemn și pământ), au constituit tot atîtea dovezi ale gândirii superioare de comandant militar a lui Ștefan cel Mare.

Și dacă în cursul campaniei din 1476 cetățile de piatră de curînd reamenajate de la Suceava și Neamț au rezistat puternicelor asedii otomane, contribuind astfel la salvarea țării, Cetatea Nouă de lîngă Roman, situată chiar pe direcția înaintării grosului oastei otomane, a fost nevoită să cedeze. Cercetările arheologice au dovedit că acum zidurile cetății au fost distruse și refăcute apoi după o scurtă perioadă de întrerupere, iar izvoarele scrise demonstrează că între 22 mai 1476 și 11 februarie 1482, în sfatul domnesc nu mai apar pîrcălabii ai acestei cetăți. Rezultă că în vara anului 1476 Cetatea Nouă a fost distrusă, refacerea ei petrecîndu-se, oricum, înainte

³¹ În legătură cu cetatea de pământ de la Bîrlad, vezi M. D. Matei și Lucian Chițescu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 439 și urm.

de 11 februarie 1482 cînd întîlnim deja în funcție pe următorul pîrcălab al ei.

Paralel cu refacerea și repunerea în funcție a Cetății Noi, eforturile domnitorului erau concentrate în sud asupra cetăților de la Dunăre și Mare unde pericolul otoman era permanent. Aici, potrivit cronicilor, după 22 iunie 1479 moldovenii au zidit o nouă cetate Chilia folosind 800 de zidari și 17 000 de ajutoare ³². Se pare că este, într-adevăr, vorba de zidirea unei noi cetăți pe malul stîng al brațului dunărean, la Chilia Nouă. În același an 1479 o altă inscripție de la Cetatea Albă ne informează că și acolo s-au efectuat unele lucrări de fortificare, materializate prin înălțarea unui nou zid de apărare a cetății de la limanul Nistrului ³³. Asemenea intense și grabnice măsuri de fortificare a sudului țării le lua Ștefan pentru a nu fi surprins de un atac din partea turcilor sau a aliaților acestora, domnii Țării Românești. Fiindcă toate încercările făcute stăruitor de Ștefan de a avea în Țara Românească aliați de nădejde în lupta antio-tomană se dovediseră total infructuoase, întrucît toți oamenii săi de încredere, numiți domni la București cu sprijinul oastei moldovene, s-au supus pe rînd, sultanului. Numai după ce și ultima încercare pe care o face de a avea în Vlad Călugăru un aliat la sud de Carpați, în urma victoriei obținute la Rîmnic la 8 iulie 1481 asupra lui Țepeluș, se dovedește la fel de infructuoasă și neviabilă ca și cele de mai înainte, domnul Moldovei renunță la politica de pînă atunci și, în cadrul eforturilor de a-și apăra propria țară, la 10 martie 1482 pune stăpînire pe cetatea Crăciuna (care fusese ridicată din lemn și pămînt pe malul stîng al cursului final al Siretului în 1471 în cursul unei campanii a lui Radu cel Frumos, domnul Țării Românești, în Moldova) căreia îi pune în frunte pe pîrcălabii moldoveni Vilcea și Ivanco ³⁴.

La puțin timp după luarea în stăpînire a cetății Crăciuna, au loc ample lucrări de întărire a Cetății Noi de lingă Roman. Datele ultimelor cercetări arheologice de la Cetatea Nouă sînt unanime în a sublinia că fortificația de aici, zidită de Ștefan în 1466 și refăcută de acesta după distrugerile pricinuite de invazia otomană din 1476, a devenit iarăși șantier de construcție în 1483 cînd i s-a adăugat, pe latura vulnerabilă dinspre est, o curtină exterioară, de trei ori mai mare decît fortificația mai veche. Noua incintă se lega de fortificația anterioară prin două turnuri circulare, în vreme ce pe mijlocul laturii de sud exista un bastion rectangular, iar la colțurile exterioare alte două turnuri circulare. Intrarea în noua incintă era situată pe latura de răsărit a ei și era amplasată pe același ax cu fortul inițial, fiind flancată de două turnuri semicirculare. Astfel construită, cea de a doua incintă de la Cetatea Nouă, cu zidul gros de 4 m și cu turnuri ale căror ziduri depășeau această grosime, permitea asigurarea unei bune apărări circulare. Inamicul pătruns în interiorul curții exterioare putea fi lovit de focul armelor din turnurile circulare din ambele faze de construcție. Pentru desăvîrșirea apărării, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat cu un șanț de apărare larg de 30 pînă la 50 m în care a fost abătută apa Siretului, întocmai ca la

³² *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 34.

³³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 338.

³⁴ *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 19, 35, 64.

Chilia unde apa brațului cu același nume al Dunării pătrundea în șanțul de apărare al cetății lui Ștefan cel Mare. Numai în sensul acestei din urmă întăriri am socotit că trebuie interpretat textul cronicilor interne potrivit căruia în 1483, „au început Ștefan Vodă a zidi cetatea de la Țirgul Romanului”³⁵. S-a dovedit, prin probe materiale, că în 1483 a avut loc *întărirea* Cetății Noi și nicidecum *fondarea* ei, cum lăsa să se înțeleagă textul cronicilor interne. După cum s-a văzut, fondarea cetății se făcuse în 1466. Numai după lucrările de fortificare din 1483 Cetatea Nouă a devenit cea fortificație inexpugnabilă în măsură să impresioneze chiar în secolul următor pe contemporani³⁶ și să devină centru de concentrare și de conducere a trupelor românești atât în vremea lui Ștefan cel Mare, mai ales în timpul luptelor din 1497 duse pentru alungarea trupelor lui Ioan Albert din Moldova, cât și mai târziu, în zilele celui dintâi unificator al țărilor românești care a fost Mihai Viteazul.

Așa cum este îndeobște cunoscut, în ciuda eforturilor făcute de moldoveni, în vara anului 1484 turcii, cu o mare oaste și cu o flotă puternică, conduși direct de sultanul Baiazid al II-lea și ajutați de tătari, asediază și cuceresc Chilia și Cetatea Albă. În anul următor, o altă oaste otomană condusă de Ali-bei pătrunde iarăși în Moldova unde „a devastat și ruinat multe orașe și sate”³⁷, inclusiv cetatea din lemn de la Crăciuna, care în aceste momente și-a încheiat definitiv existența.

Căderea cetăților de la Dunăre și Mare a însemnat pentru statul moldovean pierderi deosebit de mari din punct de vedere teritorial și economic și crearea unor mari breșe în sistemul de apărare al țării. Înțelegem deci eforturile deosebite pe care le-a depus Ștefan, chiar cu prețul depunerii omagiului de la Colomeea în septembrie 1485, pentru redobândirea celor două cetăți din sudul țării, dar rămase din păcate fără rezultatul scontat fiindcă lupta eroică a statului românesc de la răsărit de Carpați împotriva expansiunii străine nu s-a bucurat de nici un sprijin din partea puterilor din jur.

În această situație, atenția domnitorului s-a îndreptat în ultimii ani ai vieții spre întărirea cetăților rămase în nordul țării și spre construirea altora care să opună rezistență incursiunilor tătare de peste Nistru. Mărturii în acest sens găsim într-o cronică veche rusească după care Ștefan cel Mare „și-a adunat oastea lui și a așezat cu oamenii și a întărit puternic Cetatea de Scaun Suceava și toate celelalte cetăți ale lui”³⁸, înainte de luptele cu regele polon Ioan Albert, precum și în textul stemei cu pisanie descoperită în 1953 la Cetatea de Scaun care se referă la reparațiile aduse cetății în preajma atacului polon din 1497³⁹.

Săpăturile arheologice efectuate la Soroca de cercetătorii sovietici⁴⁰ au demonstrat că Ștefan cel Mare a ridicat acolo o cetate de pământ și

³⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p.97.

³⁶ *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 99, 102.

³⁷ *Ibidem*, p. 19.

³⁸ Textul la M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 120.

³⁹ C. Bălan și Șt. Olteanu, *Stema cu pisanie descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în BMI, 1, 1970, p. 58 — 61.

⁴⁰ Vezi în această privință G. F. Cebotarenko, *К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской С.С.Р.*, Chișinău, 1964, p. 210 și urm.

lemn împotriva incursiunilor tătare care, ocolind vadul Nistrului apărat de cetatea de piatră de la Orhei, își creau cale spre interiorul Moldovei mai pe la nord prin vadurile de la Soroca. Resturile cetății din pământ și lemn de la Soroca, al cărei pîrcălab îl întâlnim în documente începînd cu 12 iulie 1499, au fost găsite sub zidurile cetății de piatră pe care a zidit-o mai tîrziu, dar în același loc, Petru Rareș, în locul celei dintîi a cărei importanță s-a pierdut treptat, mai cu seamă în urma folosirii pe scară largă a artileriei. Chiar dacă ridicarea cetății de pământ și lemn de la Soroca n-a avut un scop strategic de prim ordin ci numai pe acela de a interzice calea pătrunderii tătarilor prin vadurile de aici ale Nistrului, importanța acestei fortificații reiese din prezența pîrcălabului ei în sfatul domnesc. După cum se știe, pîrcălabii cetăților moldovene lucrate din lemn și pământ nu făceau parte din sfatul domnesc tocmai datorită rolului secundar pe care îl aveau în apărarea țării cetățile de acest gen în comparație cu cetățile de piatră ai căror pîrcălabi (comandanți) erau, fără excepție, membrii ai sfatului. Excepția de la această regulă pe care o face *numai* pîrcălabul cetății din lemn și pământ a Sorocii, Coste, care semnează în calitate de membru al sfatului țării atît în tratatul de pace încheiat de domnul Moldovei la 12 iulie 1499 cu Ioan Albert ⁴¹ cît și în tratatul încheiat de același domnitor român la 11 septembrie 1499 cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei ⁴², demonstrează tocmai importanța pe care marele Ștefan o acorda fortificației ridicate de el la confluența riului Racovăț cu Nistrul, în partea de nord a orașului Soroca. Pînă la construirea pe același loc a cetății de piatră bine cunoscute de la Soroca de către Petru Rareș „în deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea” ⁴³ cetatea din lemn a lui Ștefan cel Mare a continuat să funcționeze cu aceleași rosturi pentru care fusese construită și în timpul domniei lui Bogdan cel Orb, care, într-o scrisoare trimisă în 1512 regelui polon, preciza din nou menirea ei: „castrum nostrum Sorocianum... contra paganos tutelam habet” ⁴⁴.

Cu cetatea de pământ și lemn de la Soroca se încheie activitatea lui Ștefan cel Mare de constructor strălucit al celui mai organizat și puternic sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei feudale. Sistemul acesta complex cuprindea, după cum s-a văzut, două centuri puternice de piatră, una în interiorul țării în principalele centre, cealaltă la granița pe Nistru și Dunăre, ambele completate în chip armonios cu cetăți din lemn și pământ. În afara caracterului economic de protejare a centrelor urbane și a căilor principale de comerț, rolul principal al cetăților Moldovei rămîne acela de apărare a independenței țării, rol pe care cetățile lui Ștefan cel Mare l-au avut cu deosebire. Adevărul acesta este subliniat de faptul că atîta vreme cît n-au fost cucerite sau distruse cetățile Moldovei, independența țării a rămas neștirbită, toate atacurile din afară putînd fi respinse. Numai după pierderea celor mai importante cetăți și implicit a unor importante părți ale teritoriului ei, țara Moldovei a putut fi supusă dominației otomane, acest lucru petrecîndu-se însă relativ tîrziu, în al patrulea deceniu al secolului al XVI-lea. Se constată, așadar, o legătură legică și cauzală între existența statului feudal independent al Moldovei și sistemul său defensiv

⁴¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 435.

⁴² *Ibidem*, p. 446.

⁴³ G. F. Cebotarenko, *loc. cit.*, p. 216.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, II, 3, p. 700.

în sensul că atîta vreme cît a existat o bază economică și o forță politică în măsură să se opună expansiunii străine, apărarea suveranității s-a făcut pe baza unei fortificări sistematice a întregului teritoriu al țării.

Prin trăinicia și soliditatea construcțiilor, prin înălțarea de noi cetăți sau prin adaptarea celor vechi la cele mai noi cuceriri ale tehnicii de luptă a vremii, prin dispunerea lor în locurile cele mai indicate atît pe granițe cît și în interiorul țării, cu posibilități sporite de manevrare a trupelor, cel mai organizat și puternic sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei medievale a primit din partea lui Ștefan cel Mare un sprijin și interes dintre cele mai înalte. Interesul acesta s-a materializat nu numai în folosirea celor mai noi mijloace de apărare ale epocii, ci și prin numirea în funcția de pîrcălăbi ai principalelor cetăți ale Moldovei a celor mai apropiați și de nădejde oameni ai domnitorului, de multe ori chiar rude apropiate ale sale. Este suficient să amintim, în acest sens, că chiar de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, unchiul domnului, Vlaicu a fost numit pîrcălăb al Cetății Albe; în 1476 Vlaicu apăra Hotinul în fața asediului otoman, iar în 1481 îl întîlnim conducînd cetatea de la Orhei. Tot astfel, pe Duma, fiul lui Vlaicu, îl găsim conducînd mai întîi cetatea Hotin, împreună cu tatăl său, iar apoi Cetatea Albă și Cetatea Neamțului, iar Șendrea, cumnatul domnului, a condus Cetatea de Scaun a Sucevei. Amintim, în fine, că bătrînul Arbore a condus cu eroism apărarea Cetății Neamțului în timpul asediului otoman din 1476, iar fiul său Luca a apărât la fel de eroic Cetatea Sucevei în fața asediului lui Ioan Albert din 1497 ⁴⁵.

Avînd în fruntea lor unul sau doi pîrcălăbi, membri ai sfatului domnesc, cetățile de piatră ale Moldovei au constituit coloana vertebrală a apărării țării în timpul lui Ștefan cel Mare. Prin pierderea Chilieii și a Cetății Albe în 1484 sistemul acesta unitar de apărare a fost puternic lovit și a început să decadă treptat în veacul următor care și marchează instaurarea dominației otomane asupra Moldovei. Cu aceasta se va încheia etapa luptelor eroice duse de poporul român pentru apărarea independenței sale, luptă în care cetățile au avut un rol dintre cele mai însemnate. Cu secolul al XVI-lea începe o nouă etapă a luptei și anume aceea dusă pentru eliberarea țărilor românești de sub dominația străină.

À PROPOS DES FORTERESSES DE LA MOLDAVIE À L'ÉPOQUE D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

L'auteur examine le réseau de forteresses de la Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand, présentant la préoccupation du voïévode envers la consolidation de celles existantes et la construction de nouvelles forteresses correspondant à l'évolution des armes à feu et surtout de l'artillerie. On établit de la sorte plus clairement la vérité suivant laquelle la Moldavie dirigée par Etienne le Grand a été l'un des premiers pays de l'Europe

⁴⁵ Vezi A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în *Analele Universității București*, 1956, 5, p. 157 și urm.

orientale à avoir organisé tout le système de défense en fonction de la généralisation de l'artillerie dans les combats et de l'utilisation de celle-ci sur une large échelle au siège des forteresses.

L'étude présente la construction de Cetatea Nouă, des environs de Roman, soulignant que celle-ci atteignait au niveau des exigences de la technique des fortifications d'Europe au XVe siècle. A ces mêmes conditions de sécurité devant l'artillerie répond aussi le mode de construction de la forteresse en pierre de Orhei, près le Dniestre, ainsi que les améliorations apportées aux cités de Suceava et de Neamț. Pour entraver les attaques des Tatars, l'illustre voievode a fait ériger à la frontière orientale de la Moldavie la forteresse de Soroca.

Les vieilles cités de Killia et de Cetatea Albă ont été fortifiées elles aussi en vue de la défense contre les Ottomans.

Par la durabilité des constructions, par l'élévation de nouvelles cités ou par l'adaptation de celles déjà existantes aux dernières conquêtes de la technique de lutte de l'époque, par leur implantation aux endroits les plus propices, sur la ligne de frontière ou dans l'intérieur du pays, le système de défense le plus puissant et mieux organisé de la Moldavie médiévale a joui de l'appui substantiel d'Etienne le Grand qui a manifesté un intérêt particulier à cet égard.

GRIGORIE G. TOCILESCU, ARHEOLOG și ISTORIC

DE

RADU VULPE

În galeria personalităților care au contribuit la dezvoltarea studiilor despre antichitate în România, un loc de seamă îl ocupă Grigorie G. Tocilescu, de la moartea căruia acum se împlinesc 125 de ani. A fost un harnic și valoros pionier al științelor noastre istorice. Desfășurînd o activitate foarte bogată și extinsă în numeroase direcții Tocilescu a dat la lumină multe lucrări privind istoria medievală a României, a publicat documente și inscripții slavo-române, a întocmit manuale didactice, a scris despre folclorul românesc, a fondat și condus reviste, instituții și asociații culturale, a militat în viața politică, dar domeniul în care și-a cîștigat cele mai apreciate merite și care i-a asigurat stima lumii științifice este studiul antichității. Amintirea lui se leagă, înainte de toate, de rodnicile sale explorări arheologice, de importanțele sale contribuții la epigrafia greco-romană, de contribuția sa determinantă la progresele Muzeului Național de Antichități.

Viața lui Grigorie Tocilescu, începînd puțin după revoluția de la 1848 și țînînd pînă în deceniul premergător primului război mondial, se încadrează în epoca marilor prefaceri istorice care au marcat formarea și consolidarea statului român și care au determinat dezvoltarea culturii române moderne. S-a născut la 26 octombrie 1850 în satul Fefelei din marginea orașului Mizil. Părinții săi erau din București și, cu toate că descindeau din neamuri de boiernași, aveau o stare materială destul de modestă. Situația ambiguă a unei asemenea familii, care, aparținînd de fapt burgheziei în formație și împărtășind în general tendințele progresiste ale acesteia, se simțea încă legată de tradițiile aristocrației intrate în amurg, n-avea să rămînă fără consecințe asupra atitudinii istoricului de mai tîrziu față de problemele sociale ale vremii sale. Tot în mediul familiei avea să-i fie încurajată, încă din fragedă copilărie, curiozitatea și pasiunea pentru istorie. Un unchi al său, postelnicul Răducanul Tocilescu, manifestase și el pricepere pentru mărturiile trecutului și la 1842, împreună cu istoricul Eufrosin Poteca, organizase Arhivele Statului.

Grigorie Tocilescu și-a făcut cursul primar într-un pensionat din Ploiești, sub îngrijirea unor buni învățători, foarte rari în acel timp. Cursurile secundare le-a urmat de asemenea într-o școală selectă, la colegiul Sf. Sava din București, în care a fost ținut ca bursier, avînd colegi iluștri, ca Spiru Haret și Șt. Hepites, fruntașii de mai tîrziu ai științei. Încă de pe atunci Tocilescu s-a făcut remarcant prin spiritul său viu, printr-o

inteligentă deosebită, prin cunoștințe variate și prin speciale aptitudini pentru studiul istoriei.

După ce și-a luat bacalaureatul, în 1868, Grigorie Tocilescu s-a înscris la Universitatea din București, ca student al Facultății de Drept și al Facultății de Litere. Avea vârsta de 18 ani și părinților săi nu le dădea mîna să-l întreprină pe cheltuiala lor mai departe. A fost nevoit să intre ca mic funcționar la Ministerul de Finanțe, împărțindu-se între studiile universitare și îndatoririle pe care i le impunea o slujbă nepotrivită cu înclinările și cu preocupările lui. Un an mai tîrziu avea să găsească un post mai bun, ca referent în direcția Bunurilor Statului din Ministerul Lucrărilor Publice. Acolo a avut norocul să dea peste o întreagă arhivă de acte vechi pe care le-a studiat intens și cu mult profit pentru formarea experienței sale de cercetător în domeniul istoriei.

A dovedit de la început nu numai însușirile intelectuale ale unui om de știință, dar și o putere de muncă neobosită. Nici frecventarea cursurilor la cele două facultăți pe care le urma, nici îndeplinirea orelor de serviciu în minister nu l-au împiedicat să desfășoare, ca student, o activitate culturală care l-a impus atenției tuturor. A ținut diverse cuvîntări ocazionale, printre care una pe cîmpul Cotrocenilor la comemorarea a 50 de ani de la revoluția lui Tudor Vladimirescu, a scris în ziare și în reviste mai multe articole de caracter literar și istoric, a publicat chiar versuri, arătînd în toate manifestările sale sentimente entuziaste și un stil clar și curgător, care avea să-i devină propriu. Vestitul filolog, istoric și literat B. P. Hasdeu, profesorul său de la Facultatea de Litere, de care se legase cel mai mult, a căutat să-l incurajeze, cooptîndu-l de pe atunci în comitetul de redacție al periodicului său „Românismul”. În această foaie, ca și în celelalte două periodice conduse ulterior de Hasdeu : „Traian” și „Columna lui Traian”, tînărul Tocilescu a publicat documente istorice inedite, studii despre poezia populară română ori despre probleme de istoria dreptului¹. Nota politică nu lipsește de loc din primele sale producții publicistice. Sub influența atmosferei patriotice pe care, în perioada Unirii și a reformelor lui Cuza, în vremea copilăriei și a adolescenței sale, o întîlnise acasă și în școli, Tocilescu se remarcase ca un adept entuziast al ideilor progresiste, iar în perioada primilor ani de domnie ai lui Carol I se manifestase și ca antidinastic. Nicolae Bălcescu, istoricul avîntat al generației de la 1848, era modelul pe care dorea să-l urmeze, iar Mihai Viteazul, eroul slăvit de acesta se afla în centrul preocupărilor sale de predilecție. Atunci a scris Tocilescu o serie de studii despre familia acestui voievod², aducînd precizări documen-

¹ Pentru datele biografice despre Gr. G. Tocilescu am folosit cu deosebire următoarele lucrări : *Necrolog, Grigorie G. Tocilescu*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, XI, 1910, p. 7 — 14 (cu bibliografie) Șt. C. Hepites, *Cuvîntare ținută la înmormîntarea membrului Academiei Române Grigorie Tocilescu în ziua de 20 septembrie 1909*, în „Analele Academiei Române, Dezbateri”, seria II, t. XXXII, 1909, p. 26 — 30 N. I. Apostolescu, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, XI, 1910, p. 356 — 361; idem, *Tocilescu: Conferință rostită în seara de 11 martie 1912 la Aleneul Român din București*, București, 1912, 28 p. Date referitoare la bibliografia lui Tocilescu și la lucrările ce s-au scris despre el se găsesc adunate (incomplet) la C. Adamescu, *Contribuție la bibliografia românească*, I, București, 1921, p. 134 și urm.; II, București, 1923, p. 208 — 209; III, București, 1928, p. 151.

² Gr. G. Tocilescu, *Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul; studiu istoric: 1560—1604*, București, 1872; ed. II, București, 1877, 55 p. : *Banul Mihalcea*, în „Columna lui Traian”, 1872; *Familia lui Mihai Vodă Viteazul, analiză critică*, București, 1874; ed. II, București, 1880, 23 p. ; *Petru Cercel*, București, 1874, 84 p.

tare noi și tot atunci a pregătit despre însăși personalitatea lui Bălcescu un studiu care va apărea în 1876³. Dar cu timpul pornirile sale generoase aveau să se tempereze și chiar să se modifice fundamental pe măsură ce el intra mai adânc în viață și pe măsură ce burghezia, căreia îi aparținea de la obârșie, își consolida interesele, depărtându-se de mase și aliindu-se cu resturile aristocrației feudale. Căsătoria sa cu fiica unui cunoscut bancher bucureștean, în 1874, avea să contribuie mult la fixarea poziției sale sociale. Desigur, din visurile tinereții pe care și le va părăsi, el va păstra un puternic sentiment național, o vie dorință de înălțare a culturii românești și chiar o oarecare preocupare de soarta țărănimii, dar nu va căuta să înțeleagă pe deplin izbucnirile disperate ale acesteia și nici să conceapă o soluție radicală pentru grelele ei suferințe.

În anul 1874 și-a luat licența în drept cu teza *Despre legat în dreptul roman și în dreptul român*⁴. Remarcabilă prin contribuția documentară total nouă pe care o aducea, ca și prin seriozitatea concluziilor, această lucrare îmbina cele două principale ramuri istorice care îl atrăgeau pe tânărul autor: pe de o parte istoria medievală a patriei, pe de alta antichitatea. Era în același timp și cea dintâi încercare de a trata o problemă de drept românesc, o primă brazdă trasă pe un teren nedestelenit.

În anul următor Tocilescu a plecat la Praga, pentru a se perfecționa în istoria limbilor slave, pe care în țară le studiasc cu Hasdeu, și de asemenea cu intenția de a se iniția în disciplinele științifice referitoare la istoria veche. Încă din vremea primilor săi ani de universitate, la 1871, Societatea Academică Română (care avea să se transforme mai târziu în Academia Română, predecesoarea Academiei R.S.R. de azi) publicase un premiu, instituit de distinsul scriitor și teoretician al arheologiei Al. Odobescu, pentru cel mai bun memoriu „asupra popoarelor care au locuit țările române de-a stînga Dunării mai înainte de conculista acestor țări de către imperator Traian”⁵. Subiectul prezenta o mare importanță și este o cinste pentru Odobescu de a-l fi conceput în acea vreme de exclusivism latinist, dar era și deosebit de greu pentru orice român, fiindcă pe atunci cercetări privind asemenea epoci străvechi nu se făcuseră în România. Poetul și publicistul Cesar Bolliac începuse a culege mărturii arheologice preromane, dar numai ca simplu anticar, căruia îi lipsea cu totul posibilitatea de a le valorifica istoric. Nu e de mirare că nici un manuscris n-a fost prezentat, deși publicarea premiului oferit s-a repetat de mai multe ori. Este ceea ce l-a îndemnat pe tânărul Tocilescu să-și încerce forțele și în această direcție. Încă de pe băncile universității a început să-și strângă informațiile, dar și-a dat seama că nu va ajunge la nimic valabil fără o serioasă pregătire în țări cu o cultură înaintată.

La Praga și la Viena a urmat cursurile și seminariile unor iluștri învățați din acea vreme, ca slavistii F. Miklosich și A. Leskien, istoric progresist C. Hoefler și epigrafistul O. Hirschfeld (cel care vreo treizeci de ani mai târziu, mutat la Berlin, avea să fie și profesorul lui V. Pârvan).

³ Gr. C. Tocilescu, *Nicolae Bălcescu; viața, timpul și operele sale (1819—1852)*, București, 1876, 71 p.

⁴ Cf. nota 25, aci mai jos.

⁵ *Bibliografia Daciei: Indice de scrieri atingătoare direct sau indirect de vechii locuitori ai Daciei, publicată spre a facilita cercetările concurenților la premiul instituit de d. Alexandru Odobescu, membru al Societății academice române*, București, 1872, 65 p.

La sfârșitul a doi ani de muncă stăruitoare Tocilescu și-a dat doctoratul cu o disertație avînd tocmai subiectul despre Dacia străveche care începuse să-l preocupe în țară. Referințele favorabile ale profesorilor C. Hoefler și O. Hirschfeld i-au asigurat tezei un succes frumos. După primirea titlului de doctor în filozofie, Tocilescu a mai rămas în străinătate pentru a se ocupa cu completarea lucrării. Întorcîndu-se în țară un an mai tîrziu, în 1877, și-a prezentat manuscrisul la Societatea Academică Română, care în unanimitate i-a acordat premiul. Avea atunci 27 de ani. Refăcută și mărită în anii următori, lucrarea a fost publicată în *Analele Academiei Române* din 1880 avînd supratitlul *Dacia înainte de Romani*.

A fost prima afirmare științifică a lui Tocilescu pe plan superior și punctul de plecare al unei cariere care va urca mereu. Chiar în anul premierii, Academia l-a ales membru corespondent. Aceste izbînzi, obținute într-un timp atît de scurt și la o vîrstă atît de tînă, n-au rămas fără să provoace animozități. *Dacia înainte de Romani* a fost criticată aspru, între alții chiar de Hasdeu, iritat de pasajele din lucrare în care unele din ipotezele lui despre antichitățile dace erau respinse⁶. Dealtfel, Tocilescu chiar în prefața cărții făcuse aluzii îndrăznețe la adresa fostului său profesor, cînd pomenise de minia celor care: „pun știința pe căi rătăcite și chiar voiesc s-o monopolizeze”⁷. A fost un moment de răceală în prietenia care îi lega pe cei doi istorici din generații diferite. Din străinătate Tocilescu se întorsese cu o concepție mult mai exigentă despre cercetările istorice decît aceea, predominantă de intuiționism romantic, a lui Hasdeu.

De fapt, volumul *Dacia înainte de Romani*, cu cele aproape 600 de pagini ale sale, tipărite mărunt pe format de octavo mare și însoțite de numeroase planșe, reprezenta o realizare impresionantă pentru acel timp. Este drept că autorul n-a știut să evite unele păcate ale tinereții și, în dorința legitimă de a informa complet pe cititor, a amplificat excesiv aparatul critic, punînd pe alocuri la contribuție citate de împrumut, pe care nu le-a prezentat cu o suficientă acribie, ceea ce l-a expus în mod gratuit la acuzații penibile. În fond nu era vorba decît de simple stîngăcii, rezultate din grabă și lipsă de experiență. Azi, după 80 de ani de la redactarea acestei cărți, putem s-o judecăm fără exagerările subiective ale contemporanilor. Era în adevăr „cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un român”⁸, fruct al unei munci fără preget, chiar dacă în ochii unora apărea și ca un „pedestal către faimă și leafă” cum scrie Nicolae Iorga⁹. Menținîndu-se la punctele de program ale premiului pentru care fusese concepută, lucrarea cuprinde două părți, privind geografia și etnografia Daciei, cu o prezentare critică a mărturiilor din autorii greco-romani, cu examinarea știrilor despre limba sciților, geților și dacilor, despre aspectele lor fizice, despre moravurile și despre cultura lor, cu o bogată

⁶ Dange (Angel Demetrescu), *Știința de contrabandă*, în „România liberă”, V, nr. 1304 și 1309, 13 și 24 octombrie 1881; B. P. Hasdeu, *Dacia de Gr. G. Tocilescu: notiță critică*, în „Binele public”, III, 1881, 16 martie — 1 aprilie, n-rele 84 — 87, 90 — 91 și 94; N. Iorga, *Opinions sinceres: La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, 1899, p. 54, 121, 125, 204—205; idem, *Oameni care au fost*, I, Vălenii de Munte, 1911, p. 17 — 18. Scurte referințe obiective la T. Maiorescu, *Critica*, III, București, 1915, p. 30 și 37.

⁷ Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, București, 1880, p. IX.

⁸ N. Iorga, *Oameni care au fost*, I, p. 17.

⁹ *Ibidem*.

analiză a materialului arheologic cunoscut pînă atunci, provenind mai ales din Transilvania. În intenția autorului era să revină ulterior cu o a treia parte, suplimentară, tratînd despre istoria populațiilor geto-dace, însă, prins de alte sarcini, n-avea s-o mai scrie niciodată. Valoarea în sine a celor două părți apărute nu depășea pe aceea a unei harnice culegeri de materiale istorice, filologice și arheologice, expuse sistematic, cu interpretările ce li se dăduseră mai înainte. Nici n-ar fi drept să i se ceară mai mult unei opere de început a unui tînăr sub 30 de ani, care, scriind-o, lua pentru înția dată contact cu problemele respective, poate cele mai grele din istoria României. Mai ales că nimeni altcineva în țara noastră nu se arătase dispus a o îndeplini. Este chiar demn de remarcat că în expunerea unor fapte atît de bogate și de complexe Tocilescu a urmat un plan logic și clar, iar în selectarea interpretărilor, de calitate atît de diferite pe atunci, a dovedit o metodă critică și realistă. Din mulțimea de opinii contradictorii ce i se prezentau la tot pasul, cea adoptată de el se dovedește aproape totdeauna cea justă. Sînt și multe cazuri cînd se ferește să tragă concluzii, ceea ce în situația dată trebuie apreciat mai de grabă ca o atitudine prudentă și ca o dovadă de probitate, decît ca un cusur blamabil. În problemele dificile de felul celor întîlnite de Tocilescu nu totdeauna se puteau schița soluții valabile, iar înlocuirea lor cu construcții conjecturale n-ar fi fost indicată în opera unui tînăr lipsit de autoritatea experienței. Un exemplu de noutatea spiritului critic cu care autorul cărții venea în istoriografia românească despre antichitate este analiza scrupuloasă pe care a făcut-o teoriilor lui Hasdeu despre un pretins alfabet dacic și argumentarea strînsă și viguroasă cu care a redus-o la neant¹⁰. Azi ni s-ar părea ieftin un asemenea succes, dar pe vremea aceea, cînd cercetările istorice se aflau la noi încă în faza de dezorientare a începuturilor, a contribuit la salvarea lor de primejdia căderii în pură fantezie.

Elementele originale ale *Daciei înainte de Romani* ar fi fost mai numeroase dacă la pregătirea sa filologică și la priceperea de a trata documentele literare, Tocilescu ar fi fost în situația de-a adăuga și o competență arheologică. Dar el nu se ocupase pînă atunci de resturile materiale ale trecutului. Dealtfel în acea epocă arheologia preclasică nu luase aspectele unei științe istorice constituite. Metodele ei specifice erau încă dibuite. Săpături nu prea se făceau. Materialele proveneau mai mult din descoperiri întîmplătoare. Era un domeniu în care activau prin excelență colecționarii diletanți; învățați cu preocupări științifice superioare, ca Al. Odobescu la noi, rareori i se dedicau. Într-o asemenea situație nu e de mirare că partea arheologică a cărții lui Tocilescu constituie un simplu repertoriu de materiale deja cunoscute, pe care, în ce privește regiunile extracarpătice, le-a preluat din notele lui Bolliac ori din articolele lui Odobescu, iar în ce privește Transilvania, le-a găsit la arheologii sași și unguri de acolo și în primul rînd la C. Gooss, care tocmai de curînd își publicase lucrările sale despre antichitățile preromane din regiunile Dunării mijlocii¹¹. Însă, chiar așa cum se prezenta, acest repertoriu avea să rămînă timp de decenii singura încercare de sistematizare a întregului material arheologic din țările române privitor la vremurile primitive.

¹⁰ Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 919 — 934.

¹¹ Cf. V. Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 1.

În ciuda însușirilor ei pozitive, *Dacia înainte de Romani* nu s-a bucurat de o influență prea largă în cultura română. Deși scrisă într-un stil îngrijit și clar, nu era atrăgătoare pentru publicul mare, din cauza excesului de erudiție și a ortografiei latiniste în care fusese tipărită, iar istoricii, ocupându-se pe atunci mai mult cu alte epoci, o foloseau doar pentru informații de ordin general. Multă vreme Tocilescu n-a avut urmași în direcția cercetărilor despre geto-daci, el însuși părăsindu-le imediat după apariția cărții, spre a se dedica altor preocupări. Abia după trecere de o jumătate de veac, problemele *Daciei înainte de Romani* vor fi reluate de Vasile Pârvan și tratate în *Getica* de la înălțimea unei științe pe deplin dezvoltate și cu urmări rodnice. Cu toate acestea, azi *Dacia înainte de Romani* tot mai poate fi de folos specialiștilor prin materialul său și prin informațiile pe care le dă asupra stadiului problemelor geto-dace la începutul dezvoltării științei istorice moderne.

În anul în care se premia această lucrare, războiul României pentru independență era în toi. Tocilescu fu trimis în zona ocupată de trupele româno-ruse de pe malul drept al Dunării pentru a face recunoașteri arheologice. S-a întors de acolo cu un important material epigrafic și cu observații pe care le-a publicat într-o broșură¹². Apoi i s-a încredințat o misiune în Rusia, unde a studiat scrierile inedite ale lui Dimitrie Cantemir, a transcris nenumărate documente vechi referitoare la istoria românească și a descoperit, printre altele, cronică lui Moxa, de la începutul sec. XVII, pe care avea să o cedeze spre publicare lui Hasdeu. Revenind în țară, a fost curînd trimis din nou în străinătate, de data aceasta la Paris, pentru a căuta în biblioteci și în arhive documente privind țările române. A stat acolo trei ani, timp în care, pe lângă misiunea sa oficială îndeplinită cu spor, a căutat să-și desăvîrșească pregătirea în studiile despre antichitatea greco-romană, frecventînd cursurile de specialitate de la Sorbonna, de la Ecole des Hautes Etudes și de la Collège de France, lucrînd mai ales cu epigrafistul L. Renier.

Întorcîndu-se la București, la 1881, este numit profesor universitar la catedra de Istorie antică, antichități greco-romane și epigrafie, creată atunci, precum și director al Muzeului Național de Antichități. Sînt cele două instituții de bază ale activității pe care a desfășurat-o în cîmpul studiilor clasice. A inițiat nenumărate serii de studenți în disciplinele antichității, atrăgîndu-i prin darul său de evocare și prin pasiunea sa pentru descifrarea și interpretarea inscripțiilor. Din Muzeul Național de Antichități, care, de la înființarea sa sub domnia lui Cuza, la 1864, rămăsese pînă atunci o instituție neînsemnată, condusă mai mult de interpuși politici, efemeri și lipsiți de înțelegere pentru o asemenea instituție, el a făcut un nucleu de muncă științifică. A îmbogățit mult colecțiile Muzeului, organizîndu-le în limita condițiilor pe care i le oferea localul de atunci, constînd din parterul unei aripi a vechii clădiri a Universității. În afară de funcția sa de instituție pentru conservarea mărturiilor materiale ale trecutului, muzeul a căpătat sub Tocilescu pentru primă dată rolul, încă neoficial și nemărturisit, de institut arheologic de cercetări. Lui i se datorește, astfel, crearea condițiilor specifice elementare care caracterizează pînă azi dezvoltarea activității arheologice din România.

¹² Gr. G. Tocilescu, *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria*, București, 1878, 92 p.

Cînd a devenit profesor universitar și director al Muzeului, Grigorie Tocilescu avea 31 de ani. Era în plinătatea forțelor și capacității sale. Puterea lui de lucru va atinge intensități culminante. Pe lângă munca asiduă pe care i-o impuneau cele două demnități științifice, el a găsit timpul să-și continue vechile preocupări referitoare la istoria medievală, să întemeieze și să conducă „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” (1882—1909), să conducă revista „Tinerimea Română”, să fie în comitetele de conducere ale Societății istorice române și Societății române de geografie, să fie vicepreședinte al Ateneului Român și unul din cei trei redactori ai Marelui Dicționar Geografic al României (1898—1902), să ocupe înalte funcții în Ministerul Instrucțiunii publice, ca secretar general de la 1881 la 1885 și ca inspector general al învățămîntului de la 1885 la 1890, să contribuie în mod eficace la reorganizarea instituțiilor didactice ale României și chiar să activeze în viața politică, fiind ales de repetate ori senator în rîndurile partidului conservator. Dacă eșuarea sa oportunistă în acest lagăr al moșierimii l-a fixat pe o poziție socială negativă, nu e mai puțin adevărat că în parlament a susținut unele reforme binevenite, că și-a căpătat un remarcabil prestigiu prin talentul elocvenței sale, viguroasă, echilibrată și consistentă și că acest prestigiu a folosit uneori și activității sale științifice. Astfel, la 1892 el a izbutit să obțină o lege pentru regimul descoperirilor de monumente și de obiecte arheologice. Legea, alcătuită de el însuși, era destul de bună și în orice caz superioară decretului-lege cu care avea să fie înlocuită, mult după moartea lui, în 1919.

În complexul îndeletnicirilor atât de variate ale lui Tocilescu activitatea arheologică a rămas tot timpul pe primul plan. La aceasta au contribuit nu numai obligațiile sale legate de catedră și de muzeu, dar și împrejurarea favorabilă pe care o oferea arheologiei noastre revenirea Dobrogei, o regiune extraordinar de bogată în monumente antice de primă importanță. Încă din 1881, cînd a venit la conducerea Muzeului Național de Antichități, a început să se ocupe cu aceste monumente, culegînd inscripții, monede, obiecte diverse, fragmente sculpturale și arhitectonice¹³. Pînă la sfîrșitul vieții a izbutit să completeze harta arheologică a Sciției Minore, identificînd peste 60 de cetăți și orașe grecești și romane și să strîngă peste 600 de inscripții, pe care le-a studiat el însuși sau le-a comunicat specialiștilor din străinătate. Astfel, începînd din 1882, a colaborat regulat la periodicul „Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn” din Viena cu prezentări de monumente epigrafice inedite din Dobrogea, iar bogata sa contribuție la volumul III din *Corpus Inscriptionum Latinarum* editat de Th. Mommsen a fost deosebit de apreciată de Academia din Berlin, care i-a decernat o medalie de aur. În studiile sale despre antichitate, epigrafia deține locul principal. Descifrarea inscripțiilor greco-romane, stimulîndu-i iscusința și erudiția în cel mai înalt grad, ajunsese să-l pasioneze chiar mai mult decît cercetarea documentelor slavo-române, care îl fermecaseră în tinerețe și de care încă se

¹³ Cf. lucrările noastre *Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpînire romînească*, în vol. 1878—1928, *Dobrogea: Cincizeci de ani de viață romînească*, București, 1928, p. 120—127; *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 36—37; *Un pionnier des sciences archéologiques en Roumanie; Grigore G. Tocilescu (1850—1909)*, „Dacia”, n. s, III, 1959, p. 607—612; *Grigorie G. Tocilescu cercetător al antichității și director al Muzeului Național de Antichități*, „Revista Muzeelor”, II, 1965, 1.

mai ocupa. Începuse să studieze și inscripțiile medievale din țară, așa încît el nu este numai primul cercetător de la noi al epigrafiei greco-romane, ci și creatorul unei epigrafii românești. Chiar intenționa, în ultimii săi ani, să dea la lumină un „Corpus inscriptionum slavo-romanicarum”, pentru care adunase un abundent material, fără să mai fi apucat a-și pune gîndul în practică. Dealtfel, avînd la bază o formație de istoric pregătît în arhive și biblioteci, era natural ca, trecînd la cercetările pe teren, să fi fost atras în mod covîrșitor de epigrafie, al cărei obiect constă tot din texte.

Pentru arheologia propriu-zisă, cu monumentele sale mute, Tocilescu a avut, după cum s-a văzut în *Dacia înainte de Romani*, o mai slabă înclinație. Munca neprecupețită pe care a depus-o și în acest domeniu n-a putut niciodată suplini lipsurile unei competențe minore. Cu toate acestea, în arheologie avea el să-și cîștige cele mai mari merite și o trainică celebritate, grație Monumentului de la Adamclisi, una din cele mai interesante ruine din țara noastră și de pe fosta întindere a imperiului roman. Semnalat încă de la începutul secolului XIX de diferiți călători străini, acest monument, constînd dintr-un enorm miez cilindric de beton, la baza căruia zăceau numeroase blocuri de calcar cu sculpturi în relief căzute din podoaba sa exterioară, intriga prin ciudățenia formei sale și prin situația sa izolată în mijlocul unui șes din sudul Dobrogei. I se atribuiseră diverse rosturi și diverse date, fiind presupus cînd ca fortăreață sau ca turn de pază, cînd ca mausoleu, fiind pus în legătură cînd cu Darius al Persilor, cînd cu odryșii din sec. V—IV î.e.n., cînd cu împăratul Valens. Dar nici una din aceste conjecturi nu putea rezolva enigma atîta vreme cît nu se proceda la o explorare stăruitoare, care însă implica mari eforturi de ordin practic. Fără a avea asigurate dinainte toate mijloacele cerute, Tocilescu a avut curajul de-a începe lucrările în 1882 și tenacitatea de a le continua în fiecare vară, timp de 12 ani, pînă cînd treptele de la baza monumentului, păstrate intacte, au fost scoase la lumină și pînă cînd tot terenul dinprejur a fost săpat, iar blocurile cu reliefuri, prăbușite în decursul timpului, au fost dezgropate. Alte sculpturi ale monumentului fuseseră împrăștiate prin sate și cimitirele turcești din Dobrogea. El le-a strîns și, împreună cu celelalte, le-a transportat cu mari dificultăți la București, unde modul lor de expunere a rămas multă vreme o problemă încă nerezolvată. Abia în zilele noastre au fost întoarse la locul de origine, de la Adamclisi, unde un muzeu special, în curs de construcție, le va asigura o bună conservare.

Pentru studiul tehnic al monumentului, Tocilescu a invitat la fața locului pe vestiții specialiști austrieci, arheologul O. Benndorf și arhitectul G. Niemann. Primul s-a ocupat cu analiza elementelor sculpturale, iar celălalt cu opera migăloasă a reconstituirii grafice a aspectului construcției. Din această reconstituire reieșea că toată partea cilindrică a monumentului servise de suport unui trofeu colosal de piatră sculptat în forma unui trunchi de arbore împodobit cu arme. Exteriorul sculptului cilindric era împodobit de jur împrejur, în partea superioară, cu reprezentări în relief, grupate în două categorii: un rînd de metope reproducînd scene de lupte între romani și barbari și o serie de creneluri înfățișînd barbari captivi. Construcția în întregime constituia, astfel, un monument triumfal ridicat de romani. Arta reliefurilor, respirînd o puternică tendință realistă, transpusă însă cu o tehnică degenerată, sugera o dată tîrzie. La început

Tocilescu se gândise la epoca lui Valens, sec. IV, și la luptele lui cu goții. Dar și-a schimbat părerea după ce în cursul săpăturilor a descoperit fragmentele unei inscripții monumentale din care rezulta clar că trofeul fusese ridicat în anul 109 e.n. de împăratul Traian în amintirea unei victorii pe care o câștigase acolo împotriva dacilor. Învinșii reprezentați pe metope și creneluri nu mai puteau fi, după istoricul român, decât dacii și aliații lor. Problema stilului decadent al sculpturilor i se părea de o importanță subsidiară: în definitiv, un asemenea stil caracterizează și arta provincială contemporană cu rafinată artă aulică de la Roma. Împreună cu cei doi colaboratori străini, Tocilescu a publicat rezultatele cercetărilor într-o monografie magnifică, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, apărută în 1895 la Viena într-o ediție română și una germană. Lui personal, ca autor principal, îi reveneau prezentarea evoluției lucrărilor, studiul inscripției monumentale și concluziile istorice. Din toate punctele de vedere demnă de importanța monumentului la care se referă, această carte reprezintă o realizare de seamă a literaturii arheologice europene. Partea redactată de Tocilescu se remarcă nu numai prin originalitatea interpretărilor și printr-o deplină maturitate de metodă și concepții, dar și printr-un stil de o sobrietate clasică, din care nu lipsesc o discretă eleganță și nici accentele vibrante.

După explorarea Trofeului, Tocilescu a făcut săpături în ruinele unui monument mai mic de alături, descoperind fragmentele unei inscripții tot din vremea lui Traian, din care reieșea că acel monument era un altar ridicat în memoria soldaților romani căzuți într-o bătălie foarte singeroasă¹⁴. Explicația originii trofeului căpăta, astfel, un nou sprijin documentar. Dar un sprijin și mai puternic avea să vină din cetatea romană de lângă Adamclisi, la circa 1,5 km de Trofeu. Cu prilejul săpăturilor întreprinse în 1891 în ruinele acelei cetăți Tocilescu a descoperit o inscripție din anul 116 e.n. în care era atestat numele *Tropaeum Traiani*. Se știa mai de mult, din autorii antici, că cetatea se numise *Tropaeum* și după săpăturile lui Tocilescu era evident că acest nume era în raport cu monumentul triumfal de alături, dar acum nu mai putea fi nici o îndoială că monumentul, ca și cetatea, fusese ridicat de împăratul Traian. Săpăturile în Cetate au continuat mulți ani după aceea, ducând la descoperiri importante.

Descoperirile de la Adamclisi au însemnat un succes culminant în cariera științifică a lui Tocilescu. I-au sporit considerabil prestigiul în țară și i-au adus renume în toate cercurile de specialitate din Europa. În România concluziile referitoare la Trofeu prin care „nașionea și-a recăpătat documentul monumental al originii sale istorice, actul ei de naștere”, a produs în primul moment mult entuziasm. A fost vorba chiar ca monumentul să fie reconstituit la București. Atunci, în 1890, fu ales Tocilescu membru activ al Academiei Române. Dar în ce privește monumentul, interesul de la început al opiniei publice s-a răcit cu timpul. Proiectul de reconstituire, de altfel inaplicabil, a căzut în uitare, iar străduințele lui Tocilescu de-a obține măcar un local pentru adăpostirea prețioaselor sculpturi aduse în capitală au rămas infructuoase.

¹⁴ Am expus amănunțit istoricul problemei Monumentului de la Adamclisi în lucrările noastre *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 143 — 158 și *Din istoria Dobrogei*, II, p. 97—116.

Mult mai constantă a fost atitudinea cercurilor științifice din străinătate. Învățațul român s-a dus în 1891 și 1892 în Italia pentru a face studii comparative în privința monumentului de la Adamclisi. Acolo și-a comunicat rezultatele, fiind primite cu mare interes. De asemenea, a făcut comunicări la Paris și în diversele congrese de la Orléans, Abbeville, Londra, Viena, Dresda, Colonia (Köln), recoltînd pretutindeni succese. Au apărut elogii la adresa sa în ziarele din Londra și Paris. Societatea de arheologie din Paris i-a acordat marea medalie de aur. Orașul Orléans a ținut să-l coopteze ca „cetățean al orașului Fecioarei Jeanne d'Arc”. Congresul filologilor germani de la Colonia din 1895 a întocmit un protocol scris prin care i se exprima admirație pentru descoperirile făcute. A fost ales membru în multe institute și asociații științifice europene, la Moscova, Odessa, Paris, Orléans, Bruxelles, Roma, Atena.

Succesul poate fi măsurat și mai bine prin viile dezbateri care au urmat în cercurile de specialitate cu privire la problemele istorice și arheologice puse de Monumentul de la Adamclisi. Au fost savanți de mare autoritate care, apreciînd valoarea descoperirilor din această localitate dobrogeană, au încercat să le dea o interpretare diferită de a lui Tocilescu. Astfel, A. Furtwängler, unul din prietenii săi personali, susținea cu insistență că Traian n-ar fi făcut decît să-și pună inscripția pe un trofeu comemorînd o victorie romană mai veche, din vremea lui August, împotriva bastarnilor. Pe de altă parte, C. Cichorius, recunoscînd că la origine monumentul fusese ridicat de Traian pentru propria sa victorie, concludea că a fost totuși reconstruit în întregime în vremea lui Constantin cel Mare, odată cu cetatea Tropaeum de alături. Dar mult mai numeroși au fost învățații străini care, în frunte cu O. Benndorf, F. Studniczka, E. Petersen etc., au apărat fără rezerve interpretările istoricului român. Pînă azi autoritatea acestor interpretări a rămas dominantă, iar încercările de a se relua teza lui Cichorius, oricît de încurajate de stilul sculpturilor amintind prea evident o artă neclasică, întîmpină o susținută rezistență din partea majorității cercetătorilor.

După publicarea monumentului de la Adamclisi s-a împins mai departe, într-un lung șir de ani, explorarea sistematică a cetății *Tropaeum Traiani* de alături. Neconsiderîndu-se de ajuns de competent pentru o asemenea întreprindere și fiind prea prins de alte ocupații științifice, Tocilescu a lăsat adesea conducerea lucrărilor pe seama arhitecților, români sau străini, la a căror colaborare făcuse apel. Procedul nu era totdeauna cel mai fericit : în afară de H. Broetz din München, un cercetător deosebit de priceput, care a lucrat numai două veri (1908—1909) și de arhitectul român Spiridon Cegăneanu, ceilalți arhitecți nu erau pe deplin inițiați în problemele specifice arheologiei. Pe de altă parte, acești colaboratori nu erau angajați permanent, ci se schimbau de la un an la altul, cercetarea rămînînd astfel lipsită de o concepție unitară și de o suficientă continuitate. Totuși, rezultatele au fost însemnate : s-au scos la lumină întreaga incintă din vremea lui Constantin și a lui Licinius, care au reconstruit cetatea în sec. IV, strada principală, străzi laterale, porțile și temeliiile a cinci basilici importante din sec. IV—VI, precum și resturile unui baptisteriu. Aceste descoperiri au rămas în cea mai mare parte inedite în vremea lui Tocilescu, urmînd a fi valorificate istoric abia în 1911 de succesorul său Vasile Pârvan¹⁵. Din

¹⁵ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București, 1911, retipărire după „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, IV, 1911, n. 1 — 12 și 163 — 191.

materialele găsite cu prilejul săpăturilor, Tocilescu a publicat cu promptitudine numai inscripțiile, printre care este de o deosebită valoare, în afară de dedicația citată mai sus din anul 116, cea care menționează reconstruirea cetății de către Constantin și Licinius, din anul 316.

Paralel cu săpăturile de la Adamclisi, el a efectuat și alte cercetări arheologice, în Dobrogea și în Oltenia, singur ori cu ajutorul colaboratorului său inginerul P. Polonic. În Dobrogea a făcut recunoașteri pe cele trei valuri dintre Cernavoda și Constanța, constatând că datează din epoci diferite; mai întâi a fost ridicat valul mic de pământ, cu fața la sud, de o populație barbară pe care Tocilescu nu caută s-o precizeze, apoi valul mare de pământ, orientat spre nord, atribuit de el lui Traian, în sfârșit valul de piatră, pe care îl data în vremea lui Constantin cel Mare. În urma cercetărilor mai noi, aceste datări s-au dovedit neintemeiate, dar ordinea cronologică a celor trei valuri rămâne așa cum a fost stabilită de Tocilescu¹⁶. Tot în Dobrogea, el a făcut săpături, în 1898, la *Axiopolis*, cetatea romană de la Hinogu pe malul Dunării, la sud de Cernavoda, constatând resturi și ruine din diferite vremuri, începând cu epocile preromane și sfârșind cu sec. VI—VII e.n. De asemenea a explorat obiective cu caracter limitat, la Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Troesmis (Iglița). În Oltenia, activitatea lui s-a concentrat cu deosebire pe valea Oltului, unde a săpat, printre altele, castrul roman de la Racovița-Copăceni. De asemenea a cercetat amănunțit limes-ul roman din apusul Munteniei, dintre Dunăre și pasul Bran¹⁷.

Asupra rezultatelor obținute prin aceste diverse cercetări el a ținut o serie de comunicări la Académie des Inscriptions din Paris, publicându-le apoi, în 1900, într-un volum, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, care a rămas până azi una din cele mai utile lucrări despre antichitatea țării noastre. Această lucrare conține și o hartă a Daciei cuprinzând toate punctele de interes arheologic descoperite până la sfârșitul secolului XIX.

În același timp, el a întreprins studiarea metodică a materialului arheologic intrat în colecțiile Muzeului Național de Antichități până la instalarea sa ca director al acestei instituții, adică înainte de 1881. Din această muncă a rezultat un mare volum de 648 pagini în *quarto*, intitulat *Monumente epigrafice și sculpturale*. Volumul cuprinde două părți: una tratează despre inscripții, iar cealaltă despre statui și reliefuri. Prima parte, apărută în 1902, e cea mai importantă atit prin proporțiile sale, cit și prin prezentarea amănunțită și competentă a monumentelor epigrafice pe care le conține. Expunerea este clară, rațională, minuțioasă, cu precizuni complete, cu traduceri și cu comentarii ample, a căror lectură e tot atit de folositoare ca și a unui manual de anti-chități. Desigur, în lumina cercetărilor făcute de atunci încoace, aceste comentarii sint susceptibile de multe adaosuri și îndreptări, dar nu se pot

¹⁶ Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 145 — 184. Cf. considerațiunile noastre din *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 359 — 376 și ale lui D. Kränjalov, *Les vallums de Dobroudja et de Bessarabie et la théorie prabulgare* (sic), Sofia, 1943, p. 10—17, 36 și urm. 159 și urm.; Eug. Comșa, în „S.C.I.V.”, II, 1951, nr. 2, p. 233 — 238; P. Diaconu, „Dacia”, n. s., VI, 1962, p. 317—335; XI, 1967, p. 266—267; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 97—117.

¹⁷ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 117 — 141. Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 11 și 15; Ioana Bogdan-Cătănciu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 1972*, București 1974, p. 259—265; R. Vulpe, *ibidem*, p. 271.

contesta nici seriozitatea lor, nici serviciul pe care încă îl mai pot aduce științei.

A fost cea din urmă din cărțile sale mari. Partea a doua a volumului, privind sculpturile și cuprinzând un indice al întregii lucrări, precum și un capitol de „addenda et corrigenda”, va ieși de sub tipar în 1908, atunci când Tocilescu se găsea deja într-o încetinire de activitate la care îl fortase agravarea unei boli de inimă. Între timp mai publicase câteva lucrări, printre care sînt de relevat un articol despre săpăturile de la Axiopolis apărut în 1903 la Berlin, în volumul omagial pentru fostul său maestru Otto Hirschfeld, apoi un studiu scris în același an despre câteva inscripții din Muzeul Național de Antichități, precum și un catalog pe scurt al aceluiași muzeu, apărut în 1906. De asemenea, cu toată interdicția prescrisă de medici, a mai redactat și după 1906, în fiecare an, diverse comunicări mai mici ținute la Academia Română. În același timp a ocupat situația de vice-președinte al Academiei (1907—1909), pe care o avusese și mai înainte (1895—1898). Fusese și președinte al Secției literare (1899—1901) și al celei istorice (1901—1903). După ce dusesse în ultimii săi ani o viață chinută de suferințe fizice și de amărăciunea de a nu-și putea sfîrși unele din lucrările sale începute mai demult, crudă pentru un om de știință care fusese totdeauna atît de stăruitor în muncă, avea să-și dea sfîrșitul la 18 septembrie 1909, la București, în vîrstă de 59 de ani.

A lăsat în urma sa nepublicate o serie de manuscrise de diferite genuri, diverse materiale pentru culegerea de inscripții slavo-române pe care o plănuise și foarte multe note, rapoarte și schițe de interes arheologic și epigrafic. Păstrate la biblioteca Academiei R.S.R., aceste scripte inedite reprezintă un prețios tezaur de informații științifice, care pot fi ori-cînd consultate cu folos.

Grigorie Tocilescu a fost o personalitate dinamică prin temperament, prin voința sa de a înfăptui, prin puterea sa de muncă, prin dragostea sa de viață. A avut o activitate împrăștiată nu numai fiindcă, în condițiile specifice vremii în care a trăit, capacitatea sa era solicitată de multe domenii ale culturii românești în formare, dar și pentru că pasionata sa dorință de a cunoaște și de a descoperi era atrasă în direcții diverse. Valoarea numeroaselor lui lucrări, demne de considerație și după trecerea a mai bine de o jumătate de veac, trebuie judecată în primul rînd în raport cu epoca în care aceste lucrări au fost scrise. Incontestabil, la apariția lor ele au însemnat un progres în istoriografia noastră.

Tocilescu n-a avut preocupări filozofice și n-a scris nimic în atingere cu acest domeniu. După cît se poate surprinde în lucrările sale științifice și în discursurile lui, gîndirea sa era fundamental idealistă; în unele prilejuri denotă o tendință pozitivistă, cum e cazul, de exemplu cu problema personalității, al cărei rol istoric lui i se părea mai puțin hotărîtor decît altora. Măcar prin ideia că în fiecare din noi trăiesc impulsurile și năzuințele generațiilor din care purcedem și că orice individ reprezintă rezultatul unor împrejurări legate de trecutul și de locul în care a apărut¹⁸, el își dădea seama că personalitățile sînt exponențele istoriei, al cărei curs nu-l pot determina decît rareori și în slabă măsură. Pe de altă parte, atitudinea lui Tocilescu față de cercetarea istorică era prin excelență științifică. El nu era lipsit de accente retorice, dar le manifesta într-o proporție

¹⁸ N. I. Apostolescu, *Tocilescu* : Conferință, p. 11.

mult mai redusă decât predecesorii săi și pentru efectul lor niciodată n-ar fi sacrificat veridicul faptelor. Corectitudinea era principalul resort al conștiinței sale de istoric. Așa, de pildă, deși el însuși era un vajnic patriot, n-a pregetat să demaște, pe la 1885, lipsa de autenticitate a pretinsei „cronici a lui Huru”, editată cu bună credință de Gr. Asaki la Iași în 1856, dar de fapt inventată ceva mai demult de fantezia unui șovinist care își închipuise că prin acest act incorect, merit — pasă-mi-te — să umple lipsa de știri dinainte de întemeierea principatelor, ar fi putut curma, în favoarea poporului român, discuția referitoare la problema continuității¹⁹. În atmosfera de naiv patriotism de atunci asemenea falsuri nu erau izolate. Contribuția pe care a dat-o la dispariția unor moravuri atât de primejdioase constituie un merit de seamă în activitatea lui Tocilescu.

El a fost prin excelență un om al secolului XIX, reprezentând o trecere de la o epocă de tinerețe a culturii noastre la una de maturitate. Necruțătorul și uneori excesivul său critic dintr-o generație următoare, Nicolae Iorga, avea să-l aprecieze destul de obiectiv atunci când îl caracteriza ca „unul din cei din urmă reprezentanți la noi ai școlii romantice apusene, în acel stadiu al ei când căuta să primească și să scoată cit mai mult la iveală noul criticism german”²⁰. Tocilescu se situează între generația entuziastă a lui Bălcescu, Kogălniceanu, Hasdeu, la a căror școală a început, și seria primilor noștri istorici moderni A.D. Xenopol, I. Bogdan, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, al căror realism critic, fără a-l fi avut într-un grad tot atât de înalt, nu i-a fost totuși nici lui străin.

Cu Vasile Pârvan, succesorul său la catedră și la Muzeu, el n-a apucat să aibă legături. Tocilescu mergea spre sfârșitul vieții, când Pârvan era numai student. Pe de altă parte, Pârvan n-a avut de la început ca scop istoria antică, ci s-a format în istoria medievală și modernă, la școala lui Bogdan, a lui Onciul și a lui Iorga²¹, ceea ce l-a îndepărtat și mai mult de Tocilescu, adversarul acestei școli. Mai târziu, când Pârvan se va întoarce din străinătate specializat în istoria veche, Tocilescu nu va mai fi în viață. Dealtfel între cei doi măștri succesivi ai studiilor românești despre antichitate existau răspicite diferențe de concepții, de pregătire, de atitudini față de marile probleme. Tocilescu a fost foarte activ și tot atât de muncitor ca și Pârvan, dar nu era fecund în idei, nutrea o aversiune față de problema conflictelor sociale, nu avea o gândire adâncă, stilul său era comun, cu toate însușirile de claritate și eleganță și cu toate succesele pe care i le asigurau cuvântărilor sale un plan iscusit, o voce plăcută și o intonație captivantă. Nu era înclinat spre sinteze și speculații. Originalitatea lucrărilor lui era totdeauna în funcție de prezentarea și interpretarea unor documente inedite, iar nu de inițiativa unei gândiri pur personale. De la *Dacia înainte de Romani*, a cărei lipsă de idei proprii putea fi scuzată prin vârsta lui prea tină, el n-a mai produs nici o lucrare de total asupra vreunei epoci ori asupra unei chestiuni cardinale. Dimpotrivă, Pârvan era un gânditor profund, preocupat de marile probleme ale vieții istorice, capabil de sin-

¹⁹ Gr. C. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române: Izvodul spătarului Clănău sau Cronica lui „Arbure Campodux” numită și a lui „Huru”*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, IV, 1885 p. 464 — 500.

²⁰ N. Iorga, *Două concepții istorice*, în „Academia Română: Discursuri de recepțiune”, XXXV, București, 1911, p. 6.

²¹ Cf. studiul nostru *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, în „Studii”, X, 1957, nr. 3, p. 9 — 10.

teze originale, cu un stil nobil, lipsit de superficialitate, era nemulțumit de stările sociale ale vremii lui, era un devotat prieten al țărănimii. Totuși, față de memoria predecesorului său, autorul *Geticelor* a păstrat totdeauna o atitudine discretă, abținându-se de la critici, utilizând și recomandând corect tot ceea ce rămăsese pozitiv din opera lui. În problemele principale ale Monumentului de la Adamclisi, el a fost printre cei care au aderat integral la interpretările lui Tocilescu.

Spre deosebire de Pârvan, care în scurta sa viață a avut numeroși elevi și a creat o școală trainică de arheologie și studii clasice, Tocilescu n-a prea lăsat urmași științifici. Este ciudat pentru un cercetător atât de activ și de productiv și pentru un profesor atât de admirat cum a fost el. Explicația poate fi găsită în felul activității lui și în lipsa sa de reală înțelegere pentru această delicată problemă. E drept că el acorda atenție tineretului, ținea prelegeri atrăgătoare, căuta să treacă elevilor secretele epigrafiei, adesea organiza cu ei excursii la monumentele antice, nu era lipsit de bună-tate și de amabilitate. Dar era prea preocupat de munca sa personală și de efectul artei lui de expunere și prea puțin de eficacitatea pregătirii discipolilor săi într-o anumită disciplină științifică în scopul de a o duce ei mai departe. Era indulgent până la indiferență, acorda ușor referințe bune unor lucrări slabe sau chiar lipsite de probitate. Acapara descoperirile noi, ne-arătându-se dispus să le lase a fi studiate și publicate de subalterni ori de studenți. N-a știut să transmită elevilor săi propria lui pasiune pentru cercetări, să-i pună să lucreze pe răspundere proprie, să le stimuleze și să le călăuzească atent primii pași în opera de creație intelectuală, să-i facă să participe la săpăturile arheologice, să le asigure posibilități de continuare a studiilor peste graniță, să le procure mijloace de existență în cîmpul științei. Nu e de mirare, astfel, că elevii lui, de îndată ce-și terminau facultatea, se risipeau în învățămîntul secundar ori în slujbe cu totul depărtate de specialitate. Cei cițiva care totuși au izbutit, în mod izolat și prin eforturi proprii, să păstreze contactul cu știința, s-au îndepărtat de antichitate, pregătindu-se la maestri străini, ori au rămas pe un plan minor, cu mult în urma progreselor realizate între timp în străinătate și chiar în urma maestrului lor din țară.

Fără discipoli propriu-ziși, fără legătură cu noua școală istorică ce se formase, Grigorie Tocilescu a rămas în istoria culturii noastre o personalitate aproape singuratică. La aceasta a contribuit, fără îndoială, și poziția sa politică retrogradă, în contradicție cu propriile sale aspirații din tinerețe și în categoric contrast cu năzuințele democratice care frământau tineretul intelectual de la noi pe la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, ca un reflex al ascuțirii conflictului dintre burghezia capitalistă și masele exploatate. În vreme ce noile generații își manifestau interesul pentru problemele claselor de jos sub diverse forme, Tocilescu milita alături de moșierime și de marea burghezie pentru respectul ordinii stabilite în favoarea lor, neîntrezărind progresul decît sub aspectul reformelor lente și aleatorii. „Lumea nu se schimbă ușor !” îi era pretextul consolator.

Patriotismul său era conceput pe baze ireale, pe deasupra diferențelor de clasă. În trecutul istoric al țării el vedea, contrariu realității, o idilică frăție între boieri și țărani. În ce privește prezentul epocii lui, el recunoștea importanța primordială a clasei țărănești în viața țării, îi deplîngea suferințele, a scris în tinerețe chiar un interesant studiu despre

Țăranul român — premiat de Academia Română și rămas inedit fără o justificare de ordin obiectiv, dar nu îi apărea soluția problemelor acestei clase decît sub forma împrumutării treptate și exclusiv pe seama bunurilor statului, fără atingere de marea proprietate privată. Ideea votului universal o respingea ca pe o primejdie, nesocotindu-l pe țăran destul de copt pentru deplinătatea drepturilor politice. Condiționa aceste drepturi de ridicarea culturală a maselor și e drept că personal el și-a dat o mare ostenală pentru îmbunătățirea învățămîntului public, însă nu ținea seama că, în condițiile de cruntă exploatare de atunci, sărăcimea nu putea profita în mod eficace de școli, chiar dacă acestea ar fi fost mai numeroase și mai bine echipate decît erau în realitate. În repetatele răscoale ale țărănimii, „elementul cel pașnic și răbdător”²², el nu vedea decît rezultatul unor abuzuri administrative și efectul agitațiilor ipocrite ale unor demagogi liberali — lucruri desigur reale —, dar îi scăpa esențialul : exploatarea permanentă și fără limite din partea marilor proprietari și a arendașilor. Ca toți coasociații săi politici, el justifica reprimarea răscoalelor ca una din „datoriile cele mai sfinte” ale unui guvern de-a apăra „liniștea și interesele societății puse în primejdie”²³. Așa vorbea în parlament după mișcările țărănești din 1888 și 1894 și așa se va exprima și în tragica primăvară a răscoalelor din 1907. Totuși această ultimă afirmare a voinței de dreptate a țărănimii, prin spontaneitatea ei, prin proporțiile ei uriașe și prin odioasele mijloace cu care a fost potolită, nu putea să nu zguduie pînă la urmă conștiința re-negatului emul de altădată al lui Bălcescu și să nu-i deschidă ochii asupra realității conflictului de clasă. Cu puține luni înainte de moarte el va avea prilejul, într-un raport făcut la Academie pentru premiera unei lucrări despre cauzele răscoalelor din 1907, să-și exprime o sinceră repulsie împotriva latifundiilor ca izvor al situației nenorocite în care ajunsese muncitorimea agrară²⁴.

Dar principalul în viața și în personalitatea lui Tocilescu n-a constat în atitudinea sa politică, ci în munca lui pe tărîmul culturii. În esență, opera lui se supune judecății sub acest ultim aspect și bilanțul e pozitiv. Tocilescu rămîne în istoria culturii românești ca un deschizător de drumuri. Acesta a fost rolul său și l-a îndeplinit cu mari merite. Să nu uităm că aproape în nici o direcție n-a avut predecesori. Chiar în arheologie, care fusese reprezentată, ceva mai înainte, de diletanți sirguincioși ca Bolliac sau de un erudit de talent ca Odobescu, îi rămăsese destul loc pe care el să tragă căi noi. Comparația pe care și-o aplica lui însuși în tinerete, în prefața tezei de licență, cu „acel călător rătăcit prin întinsele bărăgane făcîndu-și singur pîrtia în nămeții de zăpadă”²⁵, este valabilă pentru toate domeniile științifice ilustrate de străduința lui. A scris prima lucrare de istoria dreptului românesc, primul repertoriu general de informații asupra Daciei preromane, a fost primul nostru epigrafist, primul nostru profesor de istorie veche, primul nostru arheolog care a lucrat pe teren cu metode științifice, primul organizator al Muzeului Național de Antichități ca instituție de

²² Gr. C. Tocilescu, *Discurs rostit cu ocaziunea dezbaterilor răspunsului la mesagiul (ședința de la 12 decembrie 1894)*, cuvîntare în parlament, ca deputat, București, 1895 (retipărire după „Monitorul Oficial”), p. 31.

²³ *Ibidem*, p. 32.

²⁴ „Analele Academiei Române”, *Dezbateri*, ser. II, t. XXXI (1909), p. 314.

²⁵ Gr. G. Tocilescu, *Despre legal în dreptul roman și în dreptul român*, București, 1874,

cercetări. Și lista priorităților sale e departe de a se fi terminat. În atâtea ramuri ale științelor despre antichitate, atât de dezvoltate azi, pășim pe un sol bătut mai întâi de el. Niciodată nu se va putea vorbi de Monumentul de la Adamclisi și de contribuția românească la *Corpus inscriptionum Latinorum* fără a se aduce prin însăși menționarea acestor remarcabile realizări un pios omagiu amintirii lui Grigorie G. Tocilescu.

GRIGORIE G. TOCILESCU, ARCHÉOLOGUE ET HISTORIEN

RÉSUMÉ

L'article traite de la vie et de l'activité scientifique de Grigore Tocilescu, personnalité qui a contribué de manière décisive au développement des études sur la période de l'antiquité en Roumanie.

A cette lumière on souligne la valeur scientifique de ses travaux consacrés à l'histoire ancienne de la Roumanie, son apport important au complètement du IIIe volume du *Corpus Inscriptionum Latinorum*, l'activité inlassable qu'il a déployée en tant que directeur du Musée National des Antiquités. Un ample espace est consacré aux fouilles effectuées par l'éminent archéologue roumain à Adamclissi, en Dobroudja, ainsi qu'à l'analyse de sa monographie *Monumentul de la Adamclisi: Tropaeum Traiani*.

Appréciant de manière critique l'activité et l'œuvre de Grigorie Tocilescu, l'auteur de l'étude le situe entre la génération de Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, B.P. Hasdeu et celle de nos premiers historiens modernes : A.D. Xenopol, Ion Bogdan, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga et Vasile Pârvan.

CONSULTAȚII

ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

TEMA 3

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE DIN ROMÂNIA. DEZVOLTAREA RELAȚIILOR DE PRODUCȚIE CAPITALISTE ÎN ROMÂNIA. CREAREA, ÎN 1893, A PARTIDULUI POLITIC AL CLASEI MUNCITOARE

DE

ION IACOȘ

1. Particularitățile dezvoltării capitalismului în România. Dezvoltarea industriei. Prinii pași ai mișcării muncitorești.
2. Condițiile de apariție și dezvoltare a mișcării socialiste în România. Programul cercurilor socialiste din 1886 — primul program revoluționar marxist al mișcării muncitorești din România.
3. Grevele muncitorești și răscoalele țărănești din 1888. Mișcarea muncitorească și socialistă la sfârșitul secolului trecut.
4. Procesul de făurire a partidului politic al proletariatului. Congresul de constituire a P.S.D.M.R. în 1893. Programul partidului.
5. Clasa muncitoare și partidul ei politic — forța socială cea mai înaintată din societatea românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Clasa muncitoare din România s-a afirmat încă din secolul trecut ca cea mai înaintată forță socială din istoria poporului român, căreia i-a revenit sarcina de a lupta pentru lichidarea exploatării omului de către om, pentru înfăptuirea unei societăți libere și drepte — societatea socialistă. Istoria mișcării noastre muncitorești este strins legată de istoria generală a țării, de dezvoltarea economică-socială a societății românești, de progresul forțelor de producție și de schimbările petrecute în relațiile de producție. Ea se află totodată, în corelație cu istoria mișcării muncitorești din alte țări, înscriindu-se pe coordonatele generale de dezvoltare ale mișcării revoluționare internaționale, cu ceea ce a avut ea specific, cu ceea ce a primit și cu ceea ce a contribuit la îmbogățirea tezaurului de cultură spirituală, revoluționară mondială.

În țările române, muncitorii salariați încep să apară încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în condițiile înființării și dezvoltării manufacturilor și a primelor fabrici de tip capitalist. Izvorul principal de formare a proletariatului l-a constituit țărănimia ruinată. Mai putem adăuga la aceasta o parte a meseriașilor, a lucrătorilor din saline, din exploatățile miniere și muncitorii aduși de peste graniță. Comparativ cu alte

țări din centrul și apusul Europei, dezvoltarea economică a României a fost frînă de o serie de factori istorici, între care menținerea mai îndelungată a feudalismului și aspirarea străină din partea marilor imperii vecine — otoman, habsburgic și țarist, — care au stat în calea dezvoltării forțelor de producție, a mersului înainte pe calea progresului. Cu toate acestea procesul de formare a modului de producție capitalist și a celor două clase sociale caracteristice noii etape de dezvoltare istorică — burghezia și proletariatul — se intensifică sub impulsul marilor evenimente istorice care au avut loc: revoluția de la 1821 care marchează începutul istoriei moderne a României, revoluția burghezo-democratică de la 1848, Unirea Principatelor (1859) și proclamarea independenței de stat a României în 1877, manifestări la care muncitorimea în formare în ansamblu, masele populare, și-au adus o contribuție prețioasă.

Pe acest fundal general social-economic și politic se fac pași însemnați pe calea extinderii relațiilor de producție capitaliste, a dezvoltării industriale a țării.

Un rol important în această direcție l-a avut reforma agrară din 1864; deși nu a înlăturat bazele puterii economice ale moșierimii care continua să dețină peste 70 % din suprafața de pământ a țării, reforma agrară a determinat profunde transformări în relațiile de producție ale țării, în dezvoltarea modului de producție capitalist.

De la primele forme ale producției industriale indigene: manufacturile de postav, de hîrtie, de sticlă etc. se trece treptat la producția mecanizată. Între 1838 și 1840 se introduc primele mașini cu aburi la uzinele metalurgice din Reșița, la fabrica de postav de la Tunari, la minele de la Zlatna și Baia Mare, la fabrica de hîrtie din Piatra Neamț etc. Cele mai multe instalații prelucrau materiile prime agrare, înclt industria morăritului și a panificației cunosc o mare dezvoltare; se înființează o serie de tăbăcării, întreprinderi forestiere, fabrici de zahăr; se dezvoltă industria petrolieră, cea carboniferă din Valea Jiului, industria metalurgică. După cucerirea independenței de stat, s-au creat noi condiții pentru dezvoltarea industriei, a sistemului de credit și a celui bancar. Ca urmare a unor măsuri cu caracter stimulator (legea de încurajare din 1887) se intensifică procesul formării industriei mari și odată cu aceasta se profilează importante centre industriale și muncitorești: București, Brașov, Galați, Reșița, Valea Jiului, Valea Prahovei, Valea Trotușului etc. În același timp, în economia românească are loc o pătrundere rapidă a capitalului străin, a monopolurilor internaționale, transformînd România într-o țară dependentă pe plan economic.

Odată cu ansamblul dezvoltării industriale a țării crește numărul muncitorilor din fabrici și uzine, înclt, la începutul veacului nostru numărul persoanelor ocupate în industria prelucrătoare, extractivă și în transporturi, se ridică la aproximativ 300 000, iar a lucrătorilor din ateliere la circa 100 000. Elementul esențial al schimbărilor în structura clasei muncitoare l-a constituit formarea și dezvoltarea proletariatului modern de fabrică.

Schimbările ce au avut loc în dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție, au produs modificări importante în structura de clasă, în raportul de forțe sociale și politice din societatea românească. Crește tot mai mult rolul social și politic al burgheziei, care acționa pentru desfășurarea largă a activităților economice, comerciale și, implicit, pentru unele reforme democratice ce corespundeau cerințelor obiective ale societății românești. Specificul desfășurării revoluției burghezo-democratice făcea în același timp, ca burghezia să pactizeze în bună măsură, pe plan politic, cu moșierimea, care continua să aibe o poziție economică și politică puternică, fiind clasa cea mai reacționară, potrivnică reformelor cu caracter democratic. Țărănimea, cea mai numeroasă clasă a societății, rîncen exploatată de moșieri și arendași, era profund interesată în lichidarea marii proprietăți funciare, în înfăptuirea unor reforme cu caracter democratic; ea reprezenta o puternică forță progresistă a țării.

Din examinarea principalelor coordonate ale dezvoltării capitalismului în România în această epocă, a nivelului bazei tehnico-materiale, a structurii economice și sociale, a gradului de maturizare a relațiilor de producție rezultă că țara noastră era un stat slab dezvoltat, cu o economie predominant agrară, în care rămășițe ale relațiilor de producție feudale erau încă puternice, aflîndu-se abia în prima fază a dezvoltării capitaliste.

Rezultatul cel mai însemnat al acestui proces l-a reprezentat intrarea în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial, purtătorul idealurilor celor mai revoluționare ale maselor populare, exponentul aspirațiilor poporului român spre dezvoltarea patriei pe calea progresului social, pentru apărarea independenței și suveranității țării.

În contextul dezvoltării generale a României, lupta proletariatului avea drept țel principal eliberarea sa și a maselor muncitoare de exploatare și aspirare, căpătînd, totodată și un caracter național, patriotic, prin faptul că ținea la apărarea independenței și unității naționale, la salvagardarea dreptului poporului român de a se dezvolta de sine stătător.

Apariția mișcării muncitorești în țara noastră are loc la sfârșitul veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, marcată prin o serie de acțiuni proletare împotriva exploatării capitaliste, caracterizate de Marx și Engels ca „perioada copilăriei proletariatului”. Semnalăm în această direcție conflictele de muncă de la manufactura de postav de la Pociolăni, minele din Băița, salinele Telega, Tg. Ocna, topitoriile Cerna și Găvăjdia, care au demonstrat întărirea capacității de rezistență a muncitorilor împotriva exploatării capitaliste și, mai presus de toate, necesitatea organizării luptei lor. Primele forme de organizare a muncitorilor au fost asociațiile de întraajutorare create la mijlocul veacului trecut la București, Brașov, Arad, Tr. Severin, Cluj, Iași, care evoluează rapid spre organizații proletare de clasă; ele editează și primele organe de presă muncitorească din țara noastră („Tipograful român” — 1865, „Analele tipografice” — 1869, „Uvrietur” — 1872) care au avut un rol marcant în dezbaterile unor probleme specifice muncitorești, cît și unele aspecte ale dezvoltării țării pe calea progresului social.

O caracteristică esențială a mișcării muncitorești din țara noastră o constituie faptul că încă din stadiul de început al existenței lui, proletariatul și-a pus problema organizării ca clasă, înțelegînd că aceasta este o condiție hotărîtoare pentru desfășurarea cu succes a luptei politice împotriva claselor exploatoare, pentru realizarea țelurilor sale revoluționare, pentru eliberarea socială a tuturor celor ce muncesc.

Odată cu apariția pe scena istoriei a proletariatului, pe măsura intensificării organizării clasei muncitoare, au apărut și au început să se propage tot mai mult în țara noastră ideile socialiste, receptate încă din faza socialist-utopică, acțiune marcată de constituirea și funcționarea temporară a unui falanster de tip fourierist la Scăieni-Prahova (1835—1836). Eferescența revoluționară din 1848, ca și contactele stabilite de unii dintre gînditorii pașoptiști cu mișcarea revoluționară din Occident au înlesnit de timpuriu cunoașterea ideilor înaintate ale timpului, a ideilor marxiste, îndeosebi a programului Internaționalei I, întemeiate de Marx și Engels, și a Comunei din Paris, în activitatea cărora au luat parte și socialiștii români. Acest fapt a avut o puternică influență asupra dezvoltării mișcării muncitorești revoluționare și progresiste din țara noastră, legînd-o de la început de mișcarea muncitorească internațională, de înșiși marii ei conducători marxiști. De subliniat faptul că Marx și Engels au acordat o atenție deosebită studierii istoriei României, dezvoltării ei economico-sociale, evoluției mișcării muncitorești, luptei poporului român împotriva exploatării și asupririi, pentru eliberarea națională și socială.

În acest climat favorabil, în anii 1868—1872 procesul organizării politice și profesionale a muncitorilor din țara noastră, cunoaște forme mai evolute de dezvoltare. Iau ființă primele organizații socialiste la București, Iași, Timișoara, Reșița, Ploiești, aflate sub influența Internaționalei I, unele dintre ele activînd ca secții ale acesteia, avînd ca principii călăuzitoare lupta de clasă, lupta pentru drepturi economice și politice, unitatea muncitorească și internaționalismul proletar.

Un moment deosebit de important în dezvoltarea procesului de organizare a proletariatului este înființarea, în 1872, a *Asociației generale a tuturor lucrătorilor din România*, care a realizat prima dată în istoria noastră unirea muncitorilor din întreaga țară. Asociația, ca și organul său de presă „Lucrătorul român”, au desfășurat o activitate fructuoasă pentru ameliorarea soartei muncitorilor, pronunțîndu-se totodată, pentru dezvoltarea țării pe calea progresului social și pentru încurajarea industriei naționale, vîzînd în aceasta chezașia asigurării independenței și suveranității naționale a poporului român, a creșterii numerice a proletariatului, a capacității sale de luptă împotriva exploatării și asupririi.

Organizațiile sociale editează o seamă de publicații: „Socialismul” (1877), „Besarabia” (1879), „Înainte” (1880), „Contemporanul” (1881—1891), „Revista socială” (1884—1887), „Drepturile omului” (1885, 1888—1889) și altele, prin intermediul cărora socialismul științific este tot mai larg răspîndit în rândurile proletariatului, ale maselor muncitoare, precum și în ale unor cercuri de intelectuali progresiști. Înțelegînd valoarea universală a ideilor marxiste și găsînd în ele răspuns la o serie de probleme pe care le ridica însăși dezvoltarea societății românești, socialiștii din țara noastră (Eugen Lupu, V. Gh. Manicea, Nicolae Codreanu, Zamfir Arbore, dr. N. Russel, C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Nădejde, Constantin Mille și alții) au întreprins o largă activitate de răspîndire a marxismului prin publicarea în limba română a unor lucrări ale lui Marx și Engels („Capitalul”, „Situația clasei muncitoare din Anglia”, „Manifestul Partidului Comunist”, „Originea familiei, a proprietății private și a statului” etc.), prin scrierea unor lucrări proprii în spirit marxist, prin editarea de broșuri, prin conferințe etc. Demascînd în scrierile lor situația grea a maselor muncitoare, condițiile de mizerie și exploatare la care erau supuse, dezvăluînd esența antipopulară a politicii duse de clasele dominante, socialiștii români s-au pronunțat pentru revoluție ca singura cale pe care poporul putea și trebuia să meargă în vederea rezolvării aspirațiilor sale.

În lupta cu exponenții ideologici ai claselor exploatoare, gânditorii socialiști au fundamentat teoretic, în spirit marxist, legitimarea și necesitatea obiectivă a socialismului în țara noastră, au argumentat cu fermitate inconsistența teoriilor care susțineau că socialismul era „o plantă exotică” în România, au subliniat factorii care determinau afirmarea sa ca mișcare de idei și ca mișcare socială viabilă.

Amplora pe care a luat-o acțiunea de propagandă socialistă și de organizare politică și profesională a muncitorilor, dezvoltarea acțiunilor de clasă, și îndeosebi hotărârile Conferinței cercurilor socialiste din 1879 privind orientarea teoretică și practică a mișcării socialiste spre rindurile proletariatului au pus la ordinea zilei, cu tot mai multă acuitate, problema *făuririi partidului politic al clasei muncitoare*. Documente ale mișcării muncitorești și socialiste, ca și presa vremii, vorbesc tot mai frecvent despre necesitatea creării unui „partid muncitoresc” a unui „partid socialist”. Ca urmare, mișcarea socialistă din România se afirmă tot mai mult, începând din 1885—1886 ca o forță politică revoluționară de sine stătătoare pe plan național.

Acțiunea pentru dezvoltarea unitară a mișcării muncitorești pe baza principiilor marxiste s-a desfășurat concomitent cu stringerea legăturilor între organizațiile muncitorești din vechea Românie cu cele din Transilvania și Bucovina, cu lupta împotriva exploatării și asupririi, pentru realizarea unității naționale.

Un moment deosebit de important în evoluția politică spre realizarea partidului clasei muncitoare l-a reprezentat publicarea, de către C. Dobrogeanu-Gherea, în anul 1886, a lucrării *Ce vor socialiștii români?*, primul program marxist al mișcării muncitorești din România, strălucită aplicare a principiilor fundamentale ale socialismului științific la realitățile societății românești, în care era susținută necesitatea organizării partidului politic al muncitorimii, a luptei revoluționare pentru cucerirea puterii de stat și instaurarea dictaturii proletariatului. Această concepție privitoare la modul de realizare a transformării revoluționare a societății și-a pus amprenta încă de la început asupra întregii lupte revoluționare a proletariatului din România și a partidului său politic. Luând cunoștință de conținutul acestui program, ca și a altor lucrări scrise de socialiștii români, Friedrich Engels, într-o scrisoare din ianuarie 1888 trimisă acestora, își manifesta satisfacția pentru orientarea marxistă a mișcării noastre muncitorești.

Cercurile muncitorești (1887), transformate în cluburi muncitorești (1890), cu un număr însemnat de membri, se manifestă ca organizații locale ale partidului clasei muncitoare cu un program unitar marxist, deși încă nu aveau o structură organizatorică centralizată. Ele desfășoară o bogată activitate organizatorică, politică și ideologică în rindurile muncitorimii, impulsionează activitatea societăților profesionale, pe linia susținerii acțiunilor revendicative ale clasei muncitoare.

O expresie vie a manifestării spiritului revoluționar al proletariatului l-a reprezentat și greva celor 900 de lucrători de la Atelierele căilor ferate din București din vara anului 1888, condusă de Cercul muncitorilor și de către Societatea lucrătorilor în fier și metal, grevă care a îmbrăcat caracterul unui ascuțit conflict de clasă. Declarată pentru condiții mai bune de muncă și de trai, greva prin numărul participanților, prin spiritul de unitate de care au dat dovadă greviștii, prin manifestările de solidaritate proletară organizate la Galați, Pașcani, Tr. Severin, Ploiești etc. și în alte localități din țară și pe plan internațional, a îmbrăcat și un pronunțat caracter politic. De altfel intervenția autorităților în conflict, ca și în alte greve din acea vreme, demonstrează faptul că acțiunile greviste muncitorești îmbrăcau tot mai mult ca o forță socială puternică în viața politică a țării.

Mișcări greviste mai însemnate au desfășurat și lucrătorii din portul Brăila (1881), curelarii și tipografil din București (1886, 1888), minerii de la Drenova, Doman și Secl (1889, 1890), tăbăcarii și tipografil din Ploiești (1890), muncitorii de la fabrica „Goetz” din Galați (1892), minerii din Petroșani (1892). În fruntea luptelor greviste s-au aflat muncitorii revoluționari, între care, A. Ionescu, C. Olcescu, N. Acelenescu, P. Conduratu, A. Kelemen, C. Dirstea, Șt. Ince. Manifestările greviste desfășurate în anii premergători creării partidului politic al clasei muncitoare prin antrenarea unui mare număr de lucrători, prin spiritul de solidaritate și unitate manifestate au demonstrat creșterea potențialului de luptă al muncitorimii din țara noastră, afirmarea proletariatului pe arena vieții social-politice a României. În același timp măsurile restrictive și represive luate de autorități împotriva greviștilor au reliefat antagonismele de clasă din societatea românească și au pus pe muncitori în situația să deslușească mai bine caracterul de clasă al aparatului de stat burghezo-moșieresc.

Organizațiile muncitorești s-au manifestat activ în timpul răscoalelor țărănești din 1888, generate de adncirea contradicțiilor sistemului agrar, de intensificarea exploatării țărănimii, de condițiile apăsătoare ale învoielilor agricole. Centrul răscoalei a fost în județele din vecinătatea Bucureștiului, unde a cunoscut maximum de intensitate, înct coloanele răsculaților care ajungeau uneori la cîteva mii de inși, atacau conacele boierești, ardeau cancelariile administrațiilor unde se păstrau condicile de învoielii agricole, împărțeau produsele din hambarele moșle-

rești. Cerculile muncitorești din București, Iași, Roman, Tr. Severin, Focșani, Ploiești etc., printr-o gamă multiplă de manifestări s-au ridicat în apărarea țărânilor răscolite, chiar dacă în unele privințe n-au împărțit forma de luptă a acestea.

Au fost lipărite și răspindite manifeste în rândurile muncitorilor, s-au publicat articole în coloanele presei socialiste („Desrobirea”, „Muncitorul”, „Socialistul”, „Înrățirea muncitorilor”) prin care era condamnată represiunea sîngeroasă dezlănțuită de guvernul juninist împotriva țărânilor răscoliti. Așa, de exemplu, în manifestul cercului din București se scria: „Muncitori! Numai voi știți ce-i amarul, numai voi știți ce va să zică robia muncii, numai voi puteți să înțelegeți pe cei care, deserați de lipsă și nedreptate, s-au sculat /.../ Cînd țărâna e închisă, voi trebuie să strigați, cînd ea e împușcată, datoria voastră e să ridicați glasul!”. Tot în Capitală s-a luat inițiativa convocării la 9 aprilie 1888, a unei adunări de protest, la care erau chemați să participe lucrătorii de toate breslele, împotriva politicii guvernamentale de represiune. Și cu alte prilejuri, organizațiile socialiste au vădit preocupare față de problemele țărânilor, inclusiv organizarea rîndurilor acestora și soluționarea democratică a chestiunii ărar-țărănești din România.

Organizațiile muncitorești și-au făcut simțită prezența în viața politică a țării, reușind să trimită în 1888 primii deputați socialiști în parlament. Totodată, cercurile și cluburile muncitorești, în numele „Partidei socialiste”, editează organe de presă („Desrobirea” (1881—1888), „Muncitorul” (1887—1889), „Revolta” (1889), „Munca” (1890—1891), „Critica socială” (1891—1893) care aveau rol important în dezbaterile problemelor politice și sociale muncitorești, dar și în acelea privind dezvoltarea societății românești pe calea progresului social. În numele Partidei muncitorilor, organizațiile socialiste depun candidaturi în mai multe județe ale țării, participă la campaniile electorale și la viața parlamentară prin intervențiile deputaților socialiști pe diferite probleme sociale și politice. În același timp cercurile și cluburile muncitorești, organizează manifestările de 1 Mai, ca și cele prilejuite de aniversarea Comunei din Paris, întrețin legături cu partide muncitorești și socialiste din alte țări, iau parte prin delegați, la congresele Internaționalei a II-a de la Paris și Bruxelles, aducîndu-și contribuția în dezbaterile problemei agrare și a altor aspecte în acest forum al proletariatului internațional.

Toate acestea au constituit fundalul real care a generat o mai vie dezbateră teoretică în vederea constituirii partidului revoluționar al clasei muncitoare, clarificarea structurii rolului acestuia. Remarcăm ca o trăsătură caracteristică a mișcării socialiste din țara noastră consolidarea rapidă a organizațiilor muncitorești în numeroase orașe ale țării și manifestarea lor ca organizații locale ale partidului, care acționau unitar în toate problemele importante ale mișcării, avînd ca îndreptar, urmat neabătut, programul din 1886. Rolul de coordonator al manifestărilor politice și ideologice ale mișcării a revenit organizației din București, de altfel și cea mai puternică, care după 1890 preia conducerea efectivă a mișcării, ca și a pregătirii congresului socialist național.

Sub raport politico-organizatoric relevăm legătura strînsă dintre organizațiile politice și cele profesionale. Confruntările de opinie din cadrul mișcării pe această temă au fost de natură să definească un raport cît mai realist între cele două componente ale mișcării, în care partidul politic expresia cea mai înaintată a proletariatului organizat — să fie îndrumătorul politic al sindicatelor, călăuză lor ideologică și deci cu rol conducător al întregii mișcări.

Pe plan ideologic se remarcă o pronunțată dezvoltare a literaturii și presei socialiste, o amplă dezbateră în jurul principalelor probleme ale strategiei și tacticii mișcării, cît și a aceluia ale dezvoltării țării pe calea progresului social. Important de semnalat este faptul că documentele programatice ale mișcării s-au impus prin caracterul înaintat, revoluționar al prevederilor, prin felul cum au răspuns cerințelor epocii, dar și perspectivei istorice. Astfel, ele au definit sarcinile imediate și de perspectivă ale proletariatului, menirea sa istorică în înfăptuirea societății socialiste, rolul partidului politic muncitoresc în organizarea maselor, în aplicarea creatoare a principiilor socialismului științific la realitățile societății românești. Clarificarea problemelor printr-o permanentă și activă confruntare a opiniilor în spiritul principiilor fundamentale ale socialismului științific, în vederea abordării și soluționării pe temeiuri revoluționare a chestiunilor menite să apere interesele clasei muncitoare, să deschidă perspectiva prefacerilor radicale din societatea românească, reprezintă o altă trăsătură distinctivă a mișcării din preajma creării partidului.

Întărirea politică organizatorică a mișcării, instaurarea unor principii și raporturi democratice în cadrul fiecărei organizații în parte și în relațiile dintre acestea și organele centrale, au făcut imposibilă crearea de grupuri sau organisme paralele în cadrul mișcării, a înălțat puțința scizionării rîndurilor clasei muncitoare. Tocmai această unitate principială a mișcării muncitorești din România manifestată pe plan ideologic, politic și organizatoric și în primul rînd în lupta contra claselor exploatatoare a reprezentat o caracteristică generală a mersului înainte, i-a dat puțința să biruiască numeroase greutăți din propriile rînduri sau provocate de împotrivirea claselor dominante.

Aceste trăsături ale mișcării noastre muncitorești, a căror rezultantă generală a reprezentat-o unitatea principală politică, ideologică și organizatorică, au făcut posibilă și necesară convocarea congresului socialist care a statuat înființarea partidului clasei muncitoare.

4. Lucrările congresului de constituire a partidului politic marxist al clasei muncitoare — Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, au avut loc la București în prezența a 62 de delegați, în zilele de 31 martie — 3 aprilie 1893. Pe adresa congresului au sosit numeroase telegrame de azeziune la ideea constituirii partidului muncitorimii din partea unor organizații socialiste și muncitorești din țară, precum și mesaje de salut din partea unor partide și organizații socialiste din Austria, Franța, Germania, Rusia, Spania, Bulgaria, Italia. Congresul a dezbătut și a adoptat programul și statutul partidului, a votat o serie de moțiuni și rezoluții privitoare la activitatea de viitor a statului major marxist al proletariatului român și a ales organul central de conducere. Astfel, partidul politic al clasei muncitoare s-a creat în chip unitar la scara întregii țări, exprimând tocmai acel principiu fundamental și totodată caracteristic al modului cum s-a inaugurat existența partidului proletariatului în țara noastră și care își va pune pecetea asupra dezvoltării sale ulterioare. În partea teoretică a programului, după ce se face o analiză științifică a evoluției României pe calea dezvoltării capitaliste în ultimele decenii ale veacului trecut, se subliniază adâncirea contradicțiilor dintre proletariat și burghezie, relevând în lumina ideilor marxiste, rolul istoric al clasei muncitoare în procesul revoluționar de „desființare a proprietății private asupra mijloacelor de producție și prefacerea lor în proprietate socială”, pentru „distrugerea societății burgheze și întemeierea societății socialiste”. Accentuând asupra principiilor fundamentale ale socialismului științific care în esența lor sînt aceleași pentru orice mișcare, socialiștii români, cunoscători ai realităților societății românești, au subliniat că „tactica și lupta practică a social-democrației române trebuie să fie adoptată condițiilor speciale țării noastre”. Programul cuprindea, o serie de revendicări imediate și altele, cu conținut general-democrat: ziua de lucru de 8 ore, repausul duminical, învățămînt gratuit și obligatoriu, răsculpărarea treptată de către stat a marii proprietăți moșierești și arendarea pământului la țărani prin intermediul comunelor agricole; vot universal, egal, direct și secret, garantarea dreptului de întrunire și organizare. „Prin aducerea la îndeplinire a acestor cereri — se preciza în Program — nu se realizează idealul nostru socialist. Acest program de luptă reprezintă numai acele reforme care s-ar putea realiza chiar în societatea actuală și a căror îndeplinire ar fi un pas uriaș către idealul nostru socialist”.

Moment de excepțională însemnătate pentru destinele luptei revoluționare a proletariatului, Partidul clasei muncitoare din România, și-a asumat din prima clipă misiunea istorică de a conduce lupta revoluționară pentru cucerirea puterii politice de către proletariat, pentru transformarea socialistă a societății românești. Prin programul său marxist, prin întreaga sa activitate, P.S.D.M.R. a reprezentat în peisajul politic al țării singurul partid revoluționar, care avea înscris pe steagul său de luptă, alături de țelul final — desființarea relațiilor de producție capitaliste și făurirea societății socialiste — o serie de revendicări social-economice și politice imediate, realizabile prin lupta clasei muncitoare chiar în condițiile societății de atunci, exprimînd în modul cel mai fidel interesele și aspirațiile cele mai înaintate ale națiunii noastre. Constituirea P.S.D.M.R. a intrat în istoria noastră ca un moment de excepțională însemnătate pentru destinele luptei revoluționare a proletariatului și a maselor muncitoare, ca momentul ce marchează înfăptuirea organizării politice a clasei muncitoare pe scară națională. Anul 1893 este anul nașterii detașamentului revoluționar, de avangardă, al clasei muncitoare din România. „Istoria de 80 de ani a partidului politic al muncitorimii românești — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — demonstrează, o dată în plus, că numai atunci cînd detașamentul revoluționar al proletariatului pornește în activitatea sa de la relațiile concrete, social-istorice, ale poporului în mijlocul căruia activează și ține seama de cerințele, interesele și aspirațiile acestuia, poate juca un rol esențial în lupta împotriva exploatării și asupririi, își poate îndeplini cu succes misiunea istorică în înfăptuirea revoluției proletare, la transformarea revoluționară a societății pe calea socialismului și comunismului”. Istoria, viața, faptele au demonstrat că formarea partidului muncitoresc a fost rezultatul evoluției istorice a poporului nostru, al dezvoltării forțelor și relațiilor de producție și al ascuțirii contradicțiilor de clasă în România acelei perioade, rezultatul condițiilor obiective create în viața societății noastre.

În anii existenței P.S.D.M.R. a luat un puternic avînt procesul organizării politice și profesionale a proletariatului, mișcarea grevistă, activitatea propagandistică și cultural-educativă a clasei muncitoare. Partidul, ca stat-major marxist al proletariatului s-a situat în fruntea luptei maselor populare împotriva exploatării și asupririi, pentru o viață mai bună, pentru libertate socială și națională. Prin îndrumarea partidului se pun temeinice baze mișcării sindicale, se creează cluburi socialiste la sate, se desfășoară o muncă susținută în rândurile proletariatului și

ale altor categorii sociale. În anii 1893—1900 partidul a îndrumat, prin intermediul cluburilor și al sindicatelor, peste 100 de acțiuni grevești, asigurându-le sprijinul și susținerea materială și morală. Se desfășoară acțiuni politice de masă pentru votul universal, cu prilejul Zilei de 1 Mai și al campaniilor electorale, pentru apărarea drepturilor democratice constituționale. Munca propagandistică se intensifică și ea. Se editează ziarul „Lumea Nouă” (1894—1900) cu ample rezonanțe în viața spirituală a societății românești ca și o serie de alte reviste ca „Lumea nouă științifică și literară”, „Literatură și știință”, „Revoluția socială”; au fost tipărite broșuri de popularizare a ideilor socialismului științific.

Ideile socialiste au înrădit, de asemenea, conștiința multor personalități ale vieții culturale și științifice, înclt Emil Racoviță, D. Voinov, I. Cantacuzino, C. I. Parhon și alții au făcut parte din rîndurile mișcării socialiste.

Ancorat în realitățile social-politice ale țării, partidul muncitorilor din România în cele șase congrese ale sale, ca și într-o serie de alte manifestări și-a spus cuvîntul față de marile probleme care frământau societatea românească din acea vreme, luînd poziție și preconizînd soluții în conformitate cu interesele de clasă, cu aspirațiile revoluționare ale proletariatului, într-o serie de probleme, ca: dezvoltarea industrială a României, rezolvarea problemei agrar-țărănești, desăvîrșirea unității statului român, democratizarea vieții social-politice etc. Abordînd asemenea probleme vitale, socialiștii aveau în vedere nu numai aspirațiile de clasă ale proletariatului, ci și interesele generale ale poporului, interesele propășirii națiunii române. Elementele muncitorești revoluționare și intelectuali profund atașați cauzei muncitorimii — C. Dobrogeanu Gherea, Al. Ionescu, I. C. Friinu, Al. Constantinescu, Panait Moșoiu, Raicu Ionescu-Rion, Iosif Nădejde-Armășan, C. Z. Buzdugan, N. S. Darie au căutat să imprime partidului o linie tactică combativă, orientîndu-i politica spre problemele fundamentale care frământau masele muncitoare, spre crearea unei baze proletare tot mai puternice în partid, spre organizarea luptelor revendicative muncitorești.

Încă de la începutul existenței sale, partidul revoluționar al clasei noastre muncitoare a avut de înfruntat nenumărate greutăți, a fost nevoit să facă față unor grele încercări, pricinuite de împotrivirea claselor dominante, de prigoana regimului burghezo-moșieresc. Au fost intentate procese unor conducători ai organizațiilor muncitorești, închise sedii ale acestora, confiscate publicații, operate arestări și expulzări, o întreagă gamă de măsuri antimuncitorești însoțite de o deșănțată propagandă burgheză antisocialistă. În același timp, în activitatea partidului s-au manifestat și o serie de confuzii, de limite determinate de stadiul dezvoltării sociale, de măsura experienței acumulate ceea ce a determinat frământări și conveșii din ce în ce mai grave, care au dus, în 1899, la declanșarea unui conflict deschis între unele elemente intelectuale conducătoare, cu concepții reformiste, ca V. I. Morțun, G. Diamandi, I. Nădejde și masa partidului, care se pronunța pentru desfășurarea acțiunilor muncitorești pe baze revoluționare. Creșterea conștiinței politice a clasei muncitoare, amploarea manifestărilor muncitorești împotriva măsurilor represive ale autorităților îndreptate contra militanților mișcării muncitorești și a cluburilor socialiste la sate, a răscoalilor țărănești din anul 1899 au grăbit delimitarea pozițiilor a debarasării mișcării de acele elemente care nu corespundeau năzuințelor revoluționare ale proletariatului. Această acțiune, pe plan politic — organizatoric a dus la întreruperea vermicnică a activității centralizate a partidului. Desigur, ca orice organism viu și în continuă creștere, partidul clasei muncitoare n-a rămas același, ci s-a dezvoltat continuu, elementele lipsite de puterea de aderență plină la capăt de marile principii de existență ale partidului au fost eliminate într-o formă sau alta din rîndurile sale. Așa au fost unele elemente anarhiste, și mai ales elementele burghezo-liberale care au părăsit partidul în 1899. Ceea ce considerăm deosebit de semnificativ este faptul că toate aceste elemente centrifuge nu au reușit nici un moment să se constituie într-o forță organizatorică, politică sau ideologică separată, în afara partidului. Părăsînd partidul muncitoresc, ele s-au pulverizat la scurt timp, sau unele au aderat la partide burgheze.

Continuînd și dezvoltînd legăturile mișcării muncitorești din perioada anterioară cu organizațiile muncitorești din alte țări, Partidul muncitoresc român, s-a manifestat ca un detașament activ al mișcării muncitorești internaționale. Partidul a întreținut strînse legături cu Fr. Engels și fruntași ai mișcării muncitorești internaționale, cu organizații socialiste din Austria, Belgia, Bulgaria, Franța, Germania, Italia, Rusia, Spania și din alte țări, a participat la Congrese ale Internaționalei socialiste, a acordat și a primit sprijin internaționalist în timpul mișcărilor grevești sau a altor manifestări proletare.

Se manifestă un interes deosebit pentru dezvoltarea luptei clasei muncitoare din Rusia, pentru organizarea sa pe baze revoluționare, pentru lupta acesteia contra autocratiei țariste, condamînd cu vehemență măsurile teroriste și represive contra militanților revoluționari, a luptătorilor pentru dreptate și libertate. Socialiștii români au sprijinit grupările revoluționare ruse în transportarea spre Rusia a literaturii revoluționare tipărite în Apus, au ajutat moral și

material pe socialiștii ruși emigrați în țara noastră. Presa socialistă română semnaleză, totodată activitatea unor militanți revoluționari ruși pentru orientarea propagandei marxiste spre centrele industriale ale Rusiei, surprinzând, încă de la sfârșitul veacului trecut, personalitatea și activitatea lui V. I. Lenin. O amploare deosebită au cunoscut legăturile mișcării noastre muncitorești cu cele din Bulgaria, Serbia, Polonia, pământul ospitalier al României oferind loc de azil politic multor refugiați revoluționari din aceste țări. Paginile presei muncitorești și socialiste din acele vremuri constituie o mărturie a solidarității proletariatului român cu luptele muncitorilor din alte țări, ca și a sprijinului internaționalist primit de mișcarea muncitorească de la noi din partea muncitorimii din alte țări. Așa cum relevă tovarășul Nicolae Ceaușescu „Activitatea internă a partidului, legăturile strinse cu organizațiile clasei muncitoare din celelalte țări, cu conducătorii eminenți ai proletariatului, participarea și contribuția sa activă la dezvoltarea problemelor importante ce se puneau în fața mișcării muncitorești internaționale în acea vreme i-au adus prestigiu și autoritate pe plan internațional”.

La începutul veacului al XX-lea, pe fondul general al dezvoltării societății românești, mișcarea muncitorească în ciuda unor greutăți vremelnice determinate de situația din aprilie 1899, pășește înainte mai viguroasă, creindu-și premise pentru dezvoltarea ei pe baze mai largi, cu o orientare de clasă mai intransigentă și cu o compoziție proletară întărită. Un rol important în acest sens l-a avut Conferința socialistă din 29 iunie 1899, care a reafirmat principiile de organizare și de luptă ale organizațiilor muncitorești, a subliniat că „partidul muncitorilor trebuie să se mențină prin muncitori”. Conferința a respins în unanimitate poziția elementelor intelectuale burgheze liberate și a adoptat măsuri pentru organizarea politică și profesională a muncitorilor, pentru continuarea propagandei socialiste la orașe și sate, și pentru editarea în continuare a gazetei „Lunea nouă” ca organ de presă al *Partidului muncitorilor din România*. Ca urmare, lupta revoluționară a clasei muncitoare a crescut în amploare și intensitate, diferitele cercuri și organizații muncitorești au continuat să-și desfășoare activitatea, iar în focul bălăliilor de clasă s-au ridicat și s-au format o serie de militanți socialiști: Ioan C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, Alecu Constantinescu, Mihail Gh. Bujor, Gheorghe Cristescu, Cristian Racovski, Dimitrie Marinescu, Vasile Anagnoste și alții. Ei și-au consacrat eforturile stringerii și întăririi rindurilor organizate ale clasei muncitoare pe temeiuri marxiste, al apărării unității muncitorești.

Demn de relevat este faptul că în acea vreme, când revizionistii din mișcarea muncitorească internațională, în frunte cu Eduard Bernstein, au încercat să golească marxismul de conținutul său revoluționar, socialiștii români au respins orice tentativă, de abatere de la calea socialismului științific, iar ideea partidului revoluționar al clasei muncitoare a călăuzit întreaga activitate a militanților socialiști, ducând mai departe lupta împotriva claselor exploataatoare, pentru apărarea intereselor celor exploatați, dovedind, astfel, că mișcarea muncitorească, izvorită din realitățile social-economice și politice ale țării noastre, reprezintă un fenomen viabil, în plină dezvoltare și afirmare.

Continuarea organizată a mișcării muncitorești la început de veac, faptul că ea „nu piere, ci din ce în ce devine tot mai puternică, mai nelvinsă”, este demonstrată de înființarea cercurilor socialiste, în 1901—1902, ca organizații politice muncitorești, de ampla campanie propagandistică și organizatorică în rindurile proletariatului, de editarea cu începere de la 1 ianuarie 1902 a ziarului „România muncitoare”, de crearea secției române de P.S.D. în Transilvania și a P.S.D. în Bucovina și de intensificarea legăturilor acestora cu mișcarea din vechea Românie, de numeroasele acțiuni greviste și manifestări anticorporatiste, de o întreagă gamă de confruntări cu ideologii ai claselor exploataatoare, cu măsurile represive ale aparatului de stat burghezo-moșieresc. În aceste împrejurări Cercul socialist din București a îndeplinit cu succes câțiva ani misiunea de conducător și îndrumător a mișcării din țară, acționând cu fermitate revoluționară pentru centralizarea organizațiilor politice și profesionale muncitorești, pentru reconstruirea organizației politice unitare, la scară națională a clasei muncitoare din România.

Intensificarea acțiunilor revoluționare ale clasei muncitoare, întărirea caracterului proletar al organizațiilor socialiste, consolidarea cu repeziune a mișcării sindicale, amplele manifestații anticorporatiste și de solidaritate cu lupta proletariatului din alte țări, ca și luptele greviste de la început de veac au accelerat procesul de refacere a partidului politic al muncitorimii „vlăstar de vechi rădăcini socialiste, pe care nimic n-a putut-o distruge”. Toate acestea erau o confirmare a viabilității principiilor socialiste în România, a dezvoltării fără întrerupere a mișcării muncitorești revoluționare, purtătoarea celor mai înalte idealuri de dreptate și libertate în cadrul societății românești.

BIBLIOGRAFIE

- * * * *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1974, p. 34—38.
- NICOLAE CEAUȘESCU — *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, 7 mai 1966*, în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, București, Edit. politică, 1968, p. 344—349.
- NICOLAE CEAUȘESCU — *Cuvintare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, București, Edit. politică, 1973, p. 253—269.
- * * * *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România 1821—1878*, București, Edit. politică, 1971, p. 74, 81, 133, 280, 460, 641, 647.
- * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1879—1892*, București, Edit. politică, 1973, p. 321, 631.
- * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, București, Edit. politică, 1969, p. 50, 61, 214, 248.
- * * * *80 de ani de la crearea Partidului politic al clasei muncitoare din România*, Documente, București, Edit. politică, 1974.
- * * * *Presa muncitorească și socialistă din România 1865—1900*, București, Edit. politică, 1964, partea I, p. 30, 67, 274; partea a II-a, p. 5, 149, 413.
- * * * *Intrebări și răspunsuri pe teme din istoria P.C.R. și a mișcării muncitorești din România*, București, Edit. politică, 1974, p. 20, 29, 37, 43, 51.
- * * * *Istoria României — Compendiu*, ed. a III-a, București, Edit. didactică și pedagogică, 1974, p. 285—287; 292—308.
- C. Dobrogeanu-Gherea *un eminent teoretician al socialismului în România*, de Damian Hurezeanu, în „Era Socialistă”, an LV, (1975), nr. 10, p. 42—46.
- Partidul muncitoresc din România în viața social-politică a țării 1893—1910* de Ion Iacoș, București, Edit. politică, 1973.

PROCESUL FORMĂRII ȘI DESĂVÎRȘIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN. CONTRIBUȚIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE LA ÎNFĂPTUIREA ACESTUI PROCES

DE

CONSTANTIN NUȚU

1. Formarea națiunii române; apariția conștiinței naționale și a ideii de unitate națională a poporului român.
2. Constituirea statului național român în 1859 — primul pas pe calea făuririi statului național unitar român. Ecoul acestui act istoric la românii aflați sub stăpânire străină.
3. Cucerirea independenței de stat a României și rolul ei în accelerarea procesului de realizare a statului național unitar român.
4. Intensificarea luptei politice și de eliberare națională a românilor din monarhia austro-ungară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.
5. Răscoala țăranilor din 1907. Solidaritatea clasei muncitoare cu lupta țăranimii.
6. Problema unirii tuturor românilor într-un stat național unitar în anii primului război mondial. Poziția mișcării socialiste față de unire.
7. Revoluția burghezo-democratică de eliberare națională din Transilvania în toamna anului 1918. Forțele sociale participante și poziția lor față de unire. Mișcarea socialistă și contribuția ei decisivă în lupta pentru realizarea statului național unitar român.
8. Adunarea de la Alba Iulia — 1 decembrie 1918 — și declarația adoptată. Declarația Consiliului General al Partidului Socialist și a Comisiei Generale a sindicatelor, din februarie 1919, cu privire la Unire.

1. Înțelegerea procesului de formare și desăvîrșire a statului național unitar român este strîns legată de descifrarea unei alte probleme fundamentale, aceea a formării națiunii române și a dezvoltării vieții naționale la români. Așa cum a precizat tovarășul Nicolae Ceaușescu, „istoria arată că apariția națiunii ca formă de comunitate umană și dezvoltarea vieții naționale a popoarelor este un proces social legitim, o etapă necesară și obligatorie în evoluția tuturor popoarelor”.

Alături de condițiile materiale obiective — care leagă nașterea națiunii de transformările ce se produc în viața social-economică a societății, — lupta de eliberare națională reprezintă un factor activ în edificarea națiunii române, la care se adaugă, fără îndoială, factorul spiritual, acela al formării și dezvoltării conștiinței naționale. Interdependența acestor factori este revelatoare în procesul de formare a națiunii române și capătă, în faza de cristalizare, o expresie extrem de vie.

Istoria poporului nostru este străbătută ca un fir roșu de o serie de permanențe, ca: *unitatea de limbă, unitatea etnică, comunitatea istorică și de civilizație materială, unitatea terito-*

rială — elemente pe care istoricii români le califică drept premise istorice ale națiunii. Maturizarea acestor trăsături a influențat, într-un grad superior, transformarea conștiinței de neam — proprie evului mediu dezvoltat — în conștiință națională și, în mod corespunzător, în categoria de națiune.

Întreaga perioadă premergătoare revoluției din 1848 se caracterizează prin tendința de dezvoltare a relațiilor capitaliste atât în agricultură cât și în începutul de industrie; proprietatea de tip burghez — chiar sub formă de proprietate funciară — și mîna de lucru salariată, sînt cele două elemente care își afirmă dinamismul. Țările române intră treptat în sfera circuitului comercial european. Asistăm, de asemenea, la procesul de transformare a piețelor locale în piețe provinciale care au tendința de a se uni într-o piață națională unică.

Pe acest fond al transformărilor în structura societății românești se brodează mutațiile în sînul claselor sociale. Noile forțe sociale, boierimea liberală, intelectualitatea și burghezia, cu interese diferite de cele ale vechii societăți — intrată în descompunere, — promovează o ideologie care să răspundă noului spirit și noilor comandamente sociale. Luptele pentru emanciparea națională a poporului român, ce se împletesc în mod inevitabil cu luptele sociale pentru victoria noii orînduiri, constituie primele forme de afirmare a națiunii române în formare. Pînă la revoluția din 1848 — așa cum a demonstrat-o de altfel și revoluția condusă de Tudor Vladimirescu — lupta națională se situează la loc de frunte în toate programele politice și reformatoare. Politica națională devine acum forma istorică care domină o întreagă perioadă în dezvoltarea poporului român, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orînduiri sociale și formarea statului național.

Că această perioadă accelerează și desăvîrșește formarea națiunii române o dovedesc: mișcarea „cărvunurilor” din 1822, o emanație a micii boierii din Țara Românească adeptă a ideii naționale; proiectul de realizare a „Daciei mari” pe care îl imaginează Dinicu Goleșcu în 1826 sau Nicolae Roznoveanu la 1834; acțiunea națională susținută, între anii 1836 — 1878, de Ion Cîmpineanu; mișcarea revoluționară de sub conducerea lui Dimitrie Filipescu (1840), a bănățeanului Eftimie Murgu și a profesorului J. A. Vaillant, dar la care participau numeroși patrioți, între care un loc important îl ocupă Nicolae Bălcescu. Această ultimă acțiune urmărea independența țării, instaurarea unei republici democratice și înarmarea întregului popor; pe plan social ea preconiza eliberarea clăcășilor, împroprietărirea lor printr-o formă de închiriere a pămîntului pe durată nelimitată. Se constată, așadar, un interes crescînd al noilor forțe sociale pentru întreaga obște românească și intenția de realizare a unei solidarități naționale în jurul programului politic de emancipare a poporului român.

Revoluția burghez-democratică de la 1848, lărgind și adîncind legăturile naționale ale poporului român, ridicînd la rangul de sarcină istorică esențială problema realizării unității naționale a românilor, poate fi considerată drept moment al cristalizării națiunii române și a conștiinței sale naționale, cu care se îmbină factorul economic-material, cu cel politic-social și cu cel spiritual.

Dacă premisele unității statale datează din cele mai îndepărtate timpuri ale istoriei poporului român, înfăptuirea ei a devenit stringentă îndeosebi începînd din secolul trecut, ca o necesitate istorică obiectivă, o cerință vitală a progresului social, de care depindea dezvoltarea forțelor de producție și a noilor relații capitaliste, formarea pieții naționale unice, progresul întregii societăți românești.

În Regulamentul organic — statut juridic care preia dorința cea mai generală a Principatelor exprimată în proiectele de reorganizare alcătuite după revoluția lui Tudor Vladimirescu — problema unirii Moldovei cu Țara Românească este clar exprimată. În același timp, transilvăneanul George Bariț scria în mod concludiv, în 1844, că „unirea națională este deviza ce răsună, cu multă putere, din toate cărțile”. Dar cel care a sintetizat cu adevărat programul unității statale a fost Nicolae Bălcescu care în preajma anului 1848 arăta că *principatul țel al luptei revoluționarilor nu poate fi altul decît „unitatea națională a românilor”*.

Revoluția din 1848, care a izbucnit aproape simultan în cele trei țări române, a înscris pe steagul ei, alături de revendicările cu caracter social — legate de înlăturarea servituțiilor feudale — țelul unității naționale. Ideea și tendințele de unitate sînt cuprinse, fără echivoc, în programele revoluționarilor moldoveni, îndeosebi în cel alcătuit la Brașov, sub impresia Adunării de la Blaj, intitulat „Prințișii noastre pentru reformarea patriei” și în cel formulat în Bucovina „Dorințele partidei naționale în Moldova”, în care Unirea Principatelor este socotită drept „cheia de boltă a întregului edificiu național”. Sînt răspindite asemenea idei și tendințe în presa vremii din Muntenia („Pruncul Român” și „Poporul suveran”) și din Ardeal („Gazeta de Transilvania”, „Foaia pentru minte, inimă și literatură” etc.).

Congresul general al românilor proiectat de August Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu a București, în vara anului 1848, avea drept obiectiv principal de dezbateri și hotărîre „Cauza generală a românilor”, iar conferința de la Zlatna din iarna anului 1849 la care au

participat perfecții și tribunii ardeleni, în frunte cu Avram Iancu, revoluționari munteni și moldoveni reprezentanți prin Al. G. Golescu și Ion Ionescu de la Brad, a dezbătut mijloacele potrivite pentru a se lucra pentru „românism”, pentru înfăptuirea „republicii române”.

Îndnd glas aspirațiilor poporului român, susținnd legitimitatea dreptului său imprescriptibil de a trăi liber și unit într-o țară liberă, marele patriot Nicolae Bălcescu arăta că după revoluția din 1848, poporului român li mai rămneau de făcut „*alte două revoluții: o revoluție pentru unitatea națională și mai tirziu pentru independența națională, ca în felul acesta națiunea să reentre în posesia deplină a drepturilor sale naturale*”.

2. Pe temeiul proiectelor și evenimentelor de la 1848, lupta pentru unitatea statală a poporului român a înregistrat o primă victorie la 24 ianuarie 1859, cînd, datorită elanului patriotic, stăruinței și abnegației maselor celor mai largi de la orașe și sate, avînd în fruntea lor înfclărați militanți politici și cărturari, s-a înfăptuit unirea Moldovei cu Țara Românească; Îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al Principatelor Române era răspunsul maselor românești dat puterilor străine reacționare care urmăreau să frîneze această tendință firească a poporului român. Unirea românilor în statul național român n-a putut fi împiedicată nici de forțele conservatoare interne și nici de cele reacționare din afară.

Doleanțele exprimate de deputații clăcași în Adunarea ad-hoc al Moldovei, constituie unul din cele mai arzătoare exemple referitoare la saltul produs în conștiința maselor țărănești prin intermediul noii ideologii. Recunoscînd rolul și contribuția decisivă a generațiilor în făurirea istoriei, marele patriot Mihail Kogălniceanu, prezenta, în mod sugestiv, de la tribuna Adunării ad-hoc din 1857 legitimitatea aspirațiilor de unire a românilor: „Dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea făcută de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, Împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este *Unirea Principatelor într-un singur stat*, o unire care este firească, legiuită și neapărată...”

Opinia publică progresistă din Franța, curentul democrat din Rusia, care priveau cu simpatie dorința de unitate a poporului român, au influențat guvernele acelor țări înspre o poziție favorabilă unirii. În același timp la cîștigarea opiniei publice internaționale, un mare merit revine acțiunii propagandistice a românilor aflați în Occident.

Prin actul de la 24 ianuarie 1859 au fost puse bazele statului național român modern. În conștiința poporului era luscă clar că unirea Principatelor era doar o etapă într-un proces care se cerea desăvîrșit prin unirea tuturor țărilor române, că noul stat era nucleul în jurul căruia trebuia să se desăvîrșească unitatea statală a românilor.

Unirea reprezenta, în primul rînd, un act politic care consfințea realitatea națiunii române. De altfel, statul național modern trebuie conceput mai puțin ca un scop în sine, și mai vîrtos ca centru de organizare a națiunii. El devine elementul polarizator al națiunii, elementul coeziunii și organizării sale. Așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „primul și hotărîtorul pas spre unificarea statală, l-a constituit unirea Moldovei cu Țara Românească în ianuarie 1859. Victoria remarcabilă a maselor de țărani, meșteșugari lucrători și tîrgoveți, a cărturarilor progresiști și patrioți, unirea Principatelor a reprezentat actul care a pus bazele statului național român modern”.

Cum era și firesc, actul unirii Principatelor Române a trezit un viu ecou și a fost urmărit cu multă simpatie și cu mari speranțe de românii din Transilvania. Opinia publică și presa înaintată din Transilvania („Gazeta Transilvaniei”, „Kolossvari Közlöny” și „Kronstädter Zeitung”) au susținut consecvent unirea, publicînd pe larg dezbaterile de la Viena, Constantinopol sau Paris. Presa scria, încă în mai 1856, că toate nădejdlle românilor cu privire la dezvoltarea unei națiuni române viabile au la bază ideea unirii celor două Principate. Urmarînd evenimentele unirii din ianuarie 1859, aceste ziare arătau entuziasmul sincer manifestat de cei mai înaintați transilvăneni, români, unguri și sași. Exprimînd entuziasmul poporului, Al. Papiu Ilarian afirma că după unire, „românii din Transilvania numai la Principate privesc”.

3. Pasul următor în acțiunea de făurire a statului național unitar român l-a constituit cucerirea independenței de stat prin lupta eroică și jertfele oștirii române care a luscă alături de ostașii ruși și de patrioții bulgari în războiul din 1877. Participarea la acest război a numeroși transilvăneni, înrolați voluntar în armata română a constituit o impresionantă mărturie a solidarității naționale în realizarea uneia din năzuințele fundamentale ale întregului popor român.

În ciuda greutăților materiale masele populare au răspuns cu căldură apelului făcut, în septembrie 1877, de Mihail Kogălniceanu pentru a contribui la cumpărarea de arme necesare frontului. În afară de subscripția pentru arme, masele populare din întreaga țară, și în deosebi țărănimea, au susținut războiul de independență prin importante cantități de cereale, alimente și furaje, efectuînd totodată transporturi în interesul operațiilor militare. Muncitorii și meseriașii de la orașe și-au dat și ei obolul în sprijinul războiului de independență.

Lupta eroică pentru libertate națională a fraților din România a găsit în rândul maselor românești aflate în teritoriile de sub dominația străină un adânc ecou și o vie adevătată. În aceste clipe grele pentru poporul român, sentimentele de solidaritate națională s-au ridicat mai presus de hotarele ce brăzdau vremelnice pământul românesc. Ca și în 1859, când cele două principate puseseră piatra de temelie a statului național român, și acum publicațiile transilvănene și-au informat cititorii asupra mersului evenimentelor și, prin comentariile, opiniile și faptele lor au îmbrățișat cauza războiului cu însuflețire, văzând în el o cheazăie în lupta pentru victoria deplină a neamului și unirii românilor într-un singur stat. „Cauza ostașului român — scria în iunie 1877, „Gazeta Transilvaniei” — e o cauză generală română; victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”.

Victoriile trupelor românești împotriva armatelor turce la Rahova, Grivița, Plevna ș. a. au constituit prilejul unor ample comentarii și manifestarea unor explozive sentimente de satisfacție și bucurie. Numeroși tineri din toate colțurile Transilvaniei au trecut Carpații și s-au înrolat voluntari sub flamurile drapelului pentru independența României.

4. Proclamarea independenței de stat și afirmarea României pe plan internațional, au reactivat lupta pentru eliberarea națională a maselor românești aflate sub dominația străină, acestea văzând în România sprijinul cel mai prețios în realizarea năzuințelor lor. Referindu-se la atitudinea studenților români din Brașov, autoritățile locale subliniau faptul că, dacă „în trecut printre românii din Austria a existat numai vâg ideea unei uniri cu Principatele române... acum însă se manifesta în jurul tineretului studios ideea unei alipiri la România”.

Dobindirea independenței de stat a adăugat națiunii române noi trăsături de împlinire și de afirmare. Acest proces a fost accelerat la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, de dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, care a militat pentru eliberarea socială și națională a poporului român, pentru desăvârșirea unității sale pe plan statal.

Acțiunile de realizare a aspirațiilor de unitate ale poporului român au luat o deosebită amploare după cucerirea independenței României. Presa progresistă a vremii de pe cele două versante ale Carpaților și societățile culturale și-au intensificat activitatea patriotică. Timp de aproape un deceniu și jumătate (1881—1895) s-a dezvoltat o amplă mișcare memorandistă în care au fost implicate forțele sociale și politice înaintate din Transilvania și din vechea Românie și care a culminat cu istoricul *Memorand* din 1892, înaintat Curții de la Viena, dar în același timp lumii întregi, prin tipărirea și difuzarea lui în mai multe limbi de circulație internațională.

Document sinteză, alcătuit de figurile cele mai reprezentative ale vieții politice românești din Transilvania în frunte cu George Barițiu, Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu ș. a., Memorandumul înfățișa situația nedreaptă la care erau condamnați românii transilvăneni și exprima revendicările fundamentale, politice, naționale, culturale și economice ale românilor. Ecoul memorandumului a fost deosebit de favorabil atât în interior cât și peste hotare. În România și în Transilvania acțiunea de solidarizare cu mișcarea memorandistă — la care au luat parte zeci de mii de persoane, țărani, meseriași, muncitori și intelectuali — a fost deosebit de vie, ea înregistrând o amploare, o varietate și o intensitate necunoscută pînă atunci, îndeosebi în zilele când a avut loc procesul memorandumistilor (mai 1894).

Socialiștii români n-au stat pasivi față de mișcarea memorandistă și în general față de problema națională. Ei arătau că idealul lor în ce privește chestiunea națională este de a crea „o Românie liberă și alcătuită din cetățeni liberi economic și politic”. La Congresul de constituire a P.S.D.M.R. din 1893, delegații au relevat că în Transilvania trei milioane de români sînt de fapt privați de orice drept politic și supuși la necontenite vexațiuni din partea administrației austro-ungare.

Socialiștii ieșeni au tipărit mii de exemplare din manifestul intitulat „*Sînt socialiștii nepatrioți?*” pe care l-au răspîndit în toate provinciile românești asuprite. În manifest se preciza că în mișcarea română din Ungaria nu sînt numai social-democrații din România, ci și partida social-democratică ungurească. În încheiere se prezenta, pe scurt, conținutul scrisorii adresată lui Ion Nădejde, la 4 ianuarie 1888 de Engels, în care acesta din urmă, referindu-se la problema națională din Austro-Ungaria, arăta că numai după prăbușirea țarismului, fie printr-o mișcare internă, fie printr-o conjunctură internațională, anacronica monarhie habsburgică se va destrăma, iar națiunile componente se vor organiza după cum vor voi. Prin atitudinea pe care presa europeană și personalități marcante din viața politică, științifică și culturală din Europa au luat-o pentru apărarea cauzei românilor din Austro-Ungaria, problema autodeterminării Transilvaniei a devenit o problemă europeană.

La începutul sec. al XX-lea lupta de eliberare națională a românilor din teritoriile aflate sub dominația străină a dobîndit o tot mai mare forță. Serbările la Putna, din 1904, care au comemorat 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare; aniversarea a 1800 de ani de la

cucerirea Daciei de către romani, la Sibiu (1905); aniversarea a 50 de ani de la Unirea Principatelor, precum și serbările prilejuite de a 50-a aniversare a Soc. „Astra” la Sibiu, au constituit tot atâtea prilejuri de manifestare a spiritului de solidaritate românească, a tendințelor de finalizare a unității naționale. Despre forța de atracție a României erau îngrijorați până și oameni politici ai regimului maghiar care în dezbaterile parlamentare din 1906 afirmau că... „Pe măsură ce a crescut prestigiul României independente în ochii românilor din Ungaria, în aceeași măsură politica lor a devenit mai îndrăzneată” și că românii din Transilvania urmăresc „ca teritoriul locuit de ei să poată fi unit, într-un moment favorabil, cu regatul român”.

Fără a abdica de la principiile luptei de clasă, socialiștii români din Transilvania s-au pronunțat, la congresul de constituire a Secției române a Partidului Social Democrat Ungar (1905) pentru înaintarea românilor „în starea lor politică și economică”, câștigarea „adevăratei constituții” și, în același timp, pentru conlucrarea cu Partidul Național Român în vederea obținerii de libertăți naționale și a votului universal. Colaborarea cu socialiștii din vechea Românie se strânge tot mai mult prin participarea liderilor socialiști din București la lucrările Secției române a P.S.D.U. Socialiștii din România impulsionează tendințele spre autodeterminare ale românilor din Austro-Ungaria susținând că: „o țară cu un organism viu trebuie să se dezvolte ca un organism întreg între marginile sale etnice... Când popoarele muncitoare conștiente vor dispune de soarta lor și a țării lor, atunci va suna ceasul libertății națiunilor mici de sub jugul celor puternice, atunci va fi cu adevărat posibilă întregirea țării noastre într-o Românie Mare, cuprinzând pe toți românii”.

Asemenea tendințe n-au putut fi stăvilit nici de măsurile opresive ale guvernelor dela Budapesta, nici prin tratativele unor reprezentanți ai Partidului Național Român, cu primul ministru Tisza, în condițiile în care monarhia dualistă își arăta tot mai mult slăbiciunea.

5. După cum se apreciază în Programul P.C.R. adoptat de Congresul al XI-lea, paralel cu dezvoltarea mișcării muncitorești, la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului al XX-lea iau o amploare tot mai mare mișcările țărănești, care culminează cu marea răscoală din primăvara anului 1907. Prin proporțiile și intensitatea ei, răscoala din 1907 a scos în evidență necesitatea imperioasă a înlăturării rămășițelor feudale din agricultura României, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi țărănești. Totodată ea a dezvăluit marile energii revoluționare ale țărănimii, care a înscris în acel an una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român. În cursul desfășurării răscoalei din 1907 s-au manifestat pentru prima dată, în mod mai activ, colaborarea și solidaritatea în luptă a muncitorimii cu țărănimea, prevestind zorii alianței muncitorești-țărănești ce avea să devină cea mai puternică forță socială și politică a societății noastre. Această energie clocotitoare se va declanșa, din nou, în anii împlinirii năzuințelor de unitate ale poporului român, în finalizarea procesului de desăvârșire a statului național unitar, proces în care rolul determinant îl vor avea masele largi populare în frunte cu clasa muncitoare.

Marea răscoală a țărănilor din România din 1907, cu întregul cortegiu de măsuri represive antipopulare care i-a urmat, a avut un puternic ecou în teritoriile românești aflate sub dominația străină. Ea a fost receptată cu deosebită forță de masele țărănești care urmăreau de zeci de ani evenimentele ce se desfășurau în vechea Românie pentru dezvoltarea ei social-economică și politică, și pentru a da glas tendințelor tot mai puternice de unire a provinciilor aflate încă sub jugul imperiului dualist. Pătura micii burghezii românești alcătuită din patronii de întreprinderi mici, din comercianți, dar mai cu seamă intelectualitatea progresistă, în majoritatea lor de origine țărănească, a manifestat o imensă simpatie, înțelegere și solidaritate cu țărănimea răsculată. „Nu poporul e vinovat că s-a răsculat — scria ziarul „Lupta” în 1907 — ci împrejurările în care a fost pus de clasele exploatare din România. Poporul român este un popor demn și a urmărit să forțeze guvernul să nu-l uite și a reușit. În condițiile în care trăiește țărănul român nu putea să folosească altă armă”, aprecia în încheiere ziarul.

Din toate manifestările desfășurate în mediul rural rezultă că țărănimea a constituit tot timpul baza mișcărilor sociale și naționale din teritoriile românești aflate sub stăpânirea monarhiei dualiste.

6. Expresie a ascuțirii contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste angajate în lupta pentru reimpărțirea lumii și înăbușirea luptei revoluționare a maselor, primul război mondial a scos la lumină racilele societății capitaliste în problemele sociale, politice și naționale. Ca urmare, a devenit și mai acută tendința de eliberare a popoarelor asupra cadrelor imperiilor multinaționale.

Referindu-se la problema națională în Balcani, Lenin arată în preajma primului război mondial că mișcările naționale cu caracter burghezo-democratic din țările existente în această regiune a Europei au tendința de a forma „state independente și unitare”. În condițiile evenimentelor revoluționare ale anului 1917, Lenin revine asupra legitimității mișcărilor de autodeterminare națională a acestor popoare precizând că ele sînt pe deplin îndreptățite să lupte pentru

desăvârșirea unității statale deoarece „foarte mulți români și sârbi locuiesc în afara granițelor statului lor” și „ca, în general construcția de stat în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani”.

La izbucnirea războiului, România a adoptat o poziție de neutralitate. În acea perioadă (1914—1916), în România s-a desfășurat o vie propagandă în favoarea unirii tuturor românilor într-un singur stat. „Liga culturală”, înființată în 1891, s-a reorganizat, în comitetul de conducere fiind alese personalități marcante ale vieții culturale și politice din România și Transilvania, care susțin activ mișcarea pentru desăvârșirea unificării statului român, ca dr. Vasile Lucaci, Nicolae Iorga, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Octavian Goga, Nicolae Filipescu, Take Ionescu și alții; în mod semnificativ această organizație și-a schimbat denumirea în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”.

Sub egida ei au avut loc întruniri, manifestații și demonstrații în favoarea unirii; o sfințită propagandă era organizată în mediul rural, în rândurile tineretului din școli și universități, în rândurile ostașilor. O hartă cu granițele etnice ale României viitoare, tipărită în 1915, era larg răspândită în lumea tineretului indeosebi.

Și în Transilvania, în ciuda măsurilor represive luate de autoritățile austro-ungare, care au intronat starea de asediu și au interzis activitatea politică, lupta pentru făurirea statului național unitar se desfășura cu intensitate și în forme variate.

Mișcarea muncitorească din România s-a situat, de la început, în rândul partidelor și grupărilor de stînga din Internaționala a II-a în problema războiului imperialist, militînd pentru o neutralitate hotărîtă. Aceasta nu însemna abandonarea uneia din problemele fundamentale care stăteau în fața poporului nostru: desăvârșirea unificării statului național român pe care socialiștii români o considerau drept o necesitate legică, cerută de întregul curs al istoriei poporului nostru, bazată pe factorii de unitate cu adînci tradiții în zbuciumata existență a poporului român. Dar socialiștii apreciau că unirea nu trebuie să rezulte din jocul politic, diplomatic și militar al marilor puteri; unirea, după concepția lor, trebuia să constituie un rezultat al exprimării libere a dorinței maselor, care prin acțiunea lor revoluționară să asigure instaurarea unui regim de largi libertăți democratice pentru masele muncitoare, în cadrul unei „republici sociale” în care conducerea să aparțină clasei muncitoare; „Patriile sînt cadre naționale și istorice de dezvoltare a popoarelor...” în care „... și-ar putea dezvolta în voie și pe deplin toată originalitatea și toată puterea lor de creațiune. Aceasta este unul — evident nu singurul — din motivele pentru care social democrația se ridică împotriva ciuntirii țărilor constituite, împotriva frîngerii popoarelor în bucăți, împotriva suprimării vieții naționale a popoarelor”.

Desfășurarea evenimentelor în anii de neutralitate a României, demonstrează că participarea, alături de Antantă, la război nu a fost determinată de tendințe de cuceriri sau de anexiuni teritoriale, ci de dorința arzătoare a maselor largi populare de a realiza făurirea statului național român unitar: „România... se vede nevoită de a intra în luptă alături de aceia care pot să-i asigure înfăptuirea unității sale”, preciza declarația de război a guvernului român adresată ministrului de externe al Austro-Ungariei.

În drumul lor spre inima Transilvaniei, în Brașov, Făgăraș, Sf. Gheorghe și alte localități pînă în apropierea Sibiului și Sighișoarei, trupele române au fost întâmpinate cu entuziasm de locuitorii acestor meleaguri românești. Mii de cetățeni din Transilvania și Bucovina s-au înrolat ca voluntari în armata română. Din păcate, presiunea armatelor austro-germano-bulgare a obligat armata română la retragerea de la sfîrșitul anului 1916 și la părăsirea teritoriilor Olteniei, Munteniei și Dobrogei. În teritoriul rămas sub ocupație, a fost introdus un regim de spoliere și aspră teroare, îndeosebi împotriva conducătorilor mișcării revoluționare.

Cu toată situația extrem de grea în care se găsea România la începutul anului 1917, masele largi populare au găsit energia necesară de a redresa situația și de a reface armata. Anima te de o fierbinte dragoste de țară trupele române au reușit, în eroicele bătălii de la Mărășești, Mărășești și Oituz, să zdrobească încercările ofensive ale inamicului și să salveze existența statului. Pe bună dreptate sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, apreciînd acest moment, cînd afirma că „Victoria de la Mărășești a reprezentat o contribuție importantă la înfrîngerea militarismului german, un moment hotărît în lupta pentru eliberarea patriei noastre, pentru înfăptuirea idealului de unitate națională”.

Vestea izbucnirii revoluției burghezo-democratice din Rusia, în februarie 1917, care a înlăturat țarismul, dar mai ales victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, au avut un ecou deosebit în adîncirea spiritului revoluționar al maselor muncitoare. Însăpîrirea contradicțiilor economice și social-politice din societatea românească au creat climatul propice pentru creșterea avîntului revoluționar. Mărețele principii proclamate de Revoluția din Octombrie, acela al „egalității și suveranității popoarelor”, principiul „autodeterminării libere pînă la separarea și formarea de state independente”, „desființarea tuturor privilegiilor și îngrădirilor naționale” au fost îmbrățișate cu entuziasm și de populațiile din provinciile aflate sub stăpîniri străine.

Astfel, după ce la 22 ianuarie/4 februarie 1918 s-a constituit Republica Moldovenească independentă, la 27 martie/9 aprilie 1918, Basarabia, teritoriul care în 1812 fusese încorporat în Rusia țaristă, s-a unit cu România, pe baza hotărârii Sfatului Țării, expresie a hotărârii majorității populației care o motiva prin dreptul popoarelor la autodeterminare.

În același an, la 15/28 noiembrie, Congresul general al Bucovinei care reprezenta voința maselor populare a hotărât unirea cu România a acestei vechi provincii istorice românești răpită de habsburgi în 1775.

7. Contradicțiile interne sociale și naționale ale imperiului austro-ungar, subreziența sa lăuntrică, adâncite cu putere în perioada de război — prin insuccesele și catastrofele militare ale armatelor austro-ungare pe diferitele fronturi de luptă — au accelerat dezagregarea acestui conglomerat construit pe fundamentul asupririi sociale și naționale a popoarelor. În acest climat a izbucnit, în octombrie-noiembrie 1918, revoluția burgheză-democratică în Austro-Ungaria, în cursul căreia, sub avântul luptei revoluționare și sub loviturile luptei de eliberare a popoarelor asuprite, monarhia habsburgică s-a destrămat, pe ruinele acestui stat creându-se Republica Cehoslovacă, refăcându-se Polonia și unindu-se într-un singur stat Serbia, Croația, Slovenia, Bosnia și Herțegovina, sub numele de Jugoslavia, în timp ce Austria a devenit republică, iar Ungaria s-a constituit în republică independentă.

În acest cadru general s-a petrecut și procesul de desăvârșire a statului național unitar român. În adevăr, în toamna anului 1918, în condițiile destrămării monarhiei austro-ungare și sub impulsul revoluției burghezo-democratice care pornise, întreaga gândire politică românească se regăsea reunită în jurul unei acțiuni unitare.

Dar, dacă țelul unirii era îmbrățișat de toate clasele și păturile sociale românești, asupra formei de stat a României viitoare și asupra profunzimii reformelor ce urmau a fi înfăptuite, au existat deosebiri de vederi între reprezentanții P.N.R. și ai socialiștilor români. Socialiștii români, care reprezentau mișcările și năzuințele maselor largi românești concepeau ca unirea Transilvaniei cu România să fie însoțită de profunde transformări sociale și politice, precum lichidarea proprietății moșierești, asigurarea libertăților democratice, egalitatea în drepturi a minorităților naționale și instituirea unei republici democratice.

Încă de la 25 septembrie 1918 socialiștii români au inițiat contacte cu P.N.R. în vederea constituirii unui Consiliu Național Român care să preia conducerea acțiunii de autodeterminare a Transilvaniei. Au fost organizate numeroase acțiuni de masă la care au participat atât oameni ai muncii români cît și maghiari, germani și de alte naționalități, în care s-a demonstrat voința de libertate, de transformări radicale în viața lor; problema autodeterminării și a desăvârșirii unității de stat stătea în centrul preocupărilor politice.

În aceste condiții de impuls revoluționar, la 12 octombrie 1918 se întrunește, la Oradea, Comitetul Executiv al P.N.R. care elaborează o declarație de principiu cu privire la afirmarea dreptului de autodeterminare a „... națiunii române din Ungaria și Ardeal... pe temeiul firesc că fiecare națiune poate dispune, hotărît, singură și liberă de soarta sa”. Pe acest temei, națiunea română din Ungaria și Ardeal reclamă dreptul „să hotărească singură așezarea ei printre națiunile libere”. Era o evoluție firească a gândirii politice românești, care-și avea rădăcinile în doctrina politică a anului 1848.

Socialiștii români au inițiativă și în înființarea, la 13 octombrie 1918, a Consiliului Național Român alcătuit din cîte 6 reprezentanți ai celor două partide; Partidul Național Român și Partidul Social-Democrat: organul de presă al socialiștilor, „Adevărul”, a devenit purtătorul de cuvînt al Consiliului Național.

Trăsătura distinctivă, fundamentală, a luptelor revoluționare îndreptate spre eliberarea Transilvaniei și unirii ei cu România a constituit-o caracterul lor de masă, faptul că ele au antrenat clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, cercurile înaintate ale burgheziei, principalele clase și pături ale societății. Vorbesc despre aceasta puternicele acțiuni greve, mișcările țărănești și demonstrațiile politice pentru înlăturarea autorităților habsburgice și afirmarea dreptului la autodeterminare națională, constituirea consiliilor și gărzilor naționale în toate județele, orașele și comunele Transilvaniei. Luptele revoluționare din această fază sînt pătrunse tot mai mult de formele și metodele de acțiune proletare, care vor imprima procesului revoluționar profunzime și o înaltă combativitate.

Luptind consecvent pentru realizarea unirii Transilvaniei cu România, socialiștii români și-au afirmat în repetate rînduri poziția lor hotărîtă, patriotică pentru desăvârșirea unității statale.

8. Masele muncitoare erau convinse că problema națională nu putea fi rezolvată fără ca revendicările lor sociale să fie luate în seamă. Într-un articol de fond, intitulat *Ce vrem*, socialiștii români țineau să-și fixeze din nou poziția, arătînd că revoluția și capitularea au deschis pentru toate națiunile din monarhie posibilitatea ca „singure să-și hotărască soarta, singure să decidă asupra viitorului lor și singure să-și croiască cadrele de stat în care vor dori

să trăiască în viitor”. Consiliul Național Român era îndemnat să inițieze un referendum, în care „printr-o votare obștească”, întreg poporul român din Ungaria, Transilvania și Banat să se poată pronunța.

Pusă expres de către mișcarea socialistă din Transilvania și însușită de Consiliul Național Român, consultarea poporului asupra cadrului de stat în care dorea să trăiască, reprezenta cea mai democratică formă de rezolvare a problemei majore ce frământa, în etapa respectivă, conștiința națiunii române. Mergând pe linia tradițiilor anului 1848, Consiliul Național Român a convocat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, pentru 1 decembrie 1918; poporul român i se deschidea calea de exprimare a năzuințelor sale de unitate, de alcătuire a unui singur stat care să cuprindă pe toți românii.

Partidul Social-Democrat Român, reprezentând partea cea mai conștientă a clasei muncitoare și țărănimii muncitoare din Transilvania, a exprimat în programul său poziția cea mai înaintată în ansamblul relațiilor politice create în preajma convocării Adunării Naționale de la Alba Iulia. Cu ocazia întrunirilor convocate de organizațiile social-democratice în scopul alegerii deputaților pentru Alba Iulia, au fost exprimate de către muncitori cerințe și revendicări care depășeau prin conținutul lor programele tuturor organizațiilor politice din Transilvania în acea perioadă: vot universal, reformă agrară, radicală, libertăți politice, respectarea drepturilor naționalităților conlocuitoare, unirea cu România într-o singură „țară mare, liberă și democratică”.

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, printre cei 1228 delegați aleși în circumscripțiile electorale din toate județele Transilvaniei de către organizațiile politice, economice, culturale, religioase etc. au fost prezenți 150 delegați ai social-democrației române. De asemenea, și-au trimis delegați organizațiile sindicale și numeroase reuniuni de meseriași, plugari și muncitori de pe întreg cuprinsul Transilvaniei. În afară de delegații aleși la Marele Sfat al Națiunii Române, au venit din toate straturile și categoriile sociale, un număr de peste 100 de mii de oameni, pentru a hotărî unirea Transilvaniei cu România. Șiruri întregi de muncitori, țărani, orășeni de pe tot cuprinsul Transilvaniei se scurgeau fără încetare spre Alba Iulia, delegațiile muncitorilor din Valea Jiului, de la Reșița, Bocșa, Anina, de la Brad, Roșia și Zlatna, de la Dej, Turda și Uioara.

În ședința preliminară, din 30 noiembrie 1918, reprezentanții social-democrați au exprimat, în propunerile lor, năzuințele maselor populare pentru desăvârșirea unității statale a României și făurirea unui regim democratic, care să satisfacă cerințele arzătoare ale muncitorilor și țăranilor. Organul de presă „Socialismul” exprima angajamentul socialiștilor români „de a lupta împreună cu muncitorimea din teritoriile alipite pentru respectarea libertăților și drepturilor cucerite și socotește ca un punct al său de onoare respectarea drepturilor minorităților de altă naționalitate pe toate terenurile: economic, politic și cultural”.

Citită în fața Adunării Naționale de la Alba Iulia de către Vasile Goldiș, *Rezoluția* a fost apobată cu mare entuziasm, ea constituind, în acest fel, actul oficial care consfințește unirea liberă a Transilvaniei cu România. Hotărîrea, adusă la cunoștința celor peste 100 000 de participanți în acel moment de răscruce în istoria poporului român, a fost acceptată într-o însuflețire de nedescris, ea primind astfel adeviziunea tuturor românilor din Transilvania.

Documentul istoric adoptat de Adunarea Națională reflecta din plin influența pe care a exercitat-o revoluția burghezo-democratică precum și aportul decisiv al mișcării socialiste la realizarea statului național unitar român. Socialiștii români din Transilvania au primit un larg sprijin din partea mișcării muncitorești și socialiste din România. Luptele muncitorilor și țăranilor desfășurate în toamna anului 1918 în România, solidaritatea maselor populare cu mișcarea românilor din Transilvania pentru eliberarea lor națională și socială au creat un climat politic favorabil, care a grăbit procesul de desăvârșire a unității de stat a poporului român.

Exprimând poziția mișcării muncitorești față de Actul Unirii Transilvaniei cu România, Declarația Partidului Socialist și a Uniunii Sindicale din România, din februarie 1919, arăta: „salutăm cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum și respectăm legămintele de unire hotărîte”; exprimînd totodată hotărîrea de a lupta pentru lărgirea libertăților și drepturilor cucerite, declarația încheia cu urarea: „România nouă de astăzi... să devină România socialistă de mîine”.

La marea manifestare populară, printre muncitorii participanți s-au aflat și numeroși muncitori maghiari, germani și de altă naționalitate, care și-au dat adeviziunea la hotărîrile adoptate la Alba Iulia.

În acest fel, hotărîrea Adunării Naționale de la Alba Iulia, care a avut un caracter plebiscitar, exprimînd voința unanimă a poporului român, dobîndea o valabilitate generală pentru întreaga populație a Transilvaniei.

Cerință legică a dezvoltării societății românești, realizată prin lupta nemijlocită a întregului popor, desăvârșirea statului național unitar român a avut profunde consecințe

pozitive în viața națiunii: „Înfăptuirea unității statului român — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a realizat cadrul național și social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție: înmănușarea laolaltă a energiilor și capacităților creatoare ale poporului nostru a creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare”.

Cu toate progresele realizate în perioada interbelică, faptul că unirea s-a îndeplinit în condițiile dominației politice a burgheziei și moșierimii, care a folosit-o în scopul întăririi pozițiilor lor de clasă, al intensificării oprimirii maselor muncitoare, a împiedicat rezolvarea marilor probleme care confruntau societatea românească. România a continuat să rămână, până în anii revoluției socialiste, o țară înapoiată din punct de vedere economic, cu un pronunțat caracter agrar, cu un nivel scăzut de trai al maselor muncitoare. Clasele dominante au folosit naționalismul burghez, inegalitatea și discriminarea națională pentru a submina unitatea de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități împotriva oprimirii.

Exponent fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor, Partidul Comunist Român a organizat și mobilizat masele largi ale celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, în ample bătălii sociale, conducându-le la însemnate victorii, strălucit încununată prin făurirea socialismului pe pământul României.

Unitatea statală desăvârșită acum 57 de ani, a condus, în anii socialismului, la ridicarea societății românești pe o treaptă mai înaltă, aceea a comunității reale de interese a tuturor claselor și păturilor sociale, indiferent de naționalitate, strâns unite în jurul partidului comunist; națiunea română își poate afirma pe deplin personalitatea, trăindu-și epoca sa de glorie ca națiune socialistă.

BIBLIOGRAFIE

- FR. ENGELS, *Scrisoare către Ioan Nădejde din 4 ianuarie 1888*, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, (1865—1889), București, Edit. politică, 1964, p. 188—190.
- * * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 33—39.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. politică, 1969, p. 705—717.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Cuvântare la Adunarea populară de pe Cîmpia Libertății de la Blaj consacrată aniversării revoluției de la 1848 în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, București, Edit. politică, 1973, p. 449—465.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Cuvântare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române și sărbătoririi orașului bimilenar Alba Iulia*, 28 mai 1975, București, Edit. politică, 1975, p. 5—11.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Cuvântare la adunarea festivă din Capitală cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, 9 mai 1975, București, Edit. politică, 1975, p. 6—21.

- * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, Edit. politică, 1966, p. 157—160; 165—166.
- * * * *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ed. a II-a, București, 1972, p. 5—9; 240—245; 312—325; 660—687.
- * * * *Istoria României. Compendiu*, ed. III, București, Edit. didactică și pedagogică, 1974, p. 220—222; 265—273; 279—281; 287—292; 308—327; 349—355.
- 1877 Cucerirea independenței de stat — rod al luptei poporului român*, de Nichita Adăniloie, în „Era socialistă” an LV (1975), nr. 8, p.
- Formarea națiunii române*, de Damian Hurezeanu, în „Revista de istorie” tom 28 (1975), nr. 7, p. 1021—1039.

MUZEUL UNIRII DIN ALBA IULIA—REFLECTARE A LUPTEI SECULARE A POPORULUI ROMÂN PENTRU UNITATE ŞI INDEPENDENŢĂ

La 28 mai 1975 s-a inaugurat în prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu, a altor conducători de partid și de stat Muzeul Unirii din Alba Iulia, veche și valoroasă instituție științifică și culturală a patriei noastre. Inaugurarea s-a făcut cu ocazia sărbătoririi a 375 de ani de la realizarea primei uniri politice a țărilor române sub Mihai Viteazul și împlinirea a 2 000 de ani de existență a orașului Alba Iulia, unul din cele mai vechi și mai importante centre de cultură și civilizație a poporului român.

Expoziția de bază a Muzeului Unirii a fost structurată tematic pe ilustrarea convingătoare, prin toate mijloacele muzeografiei, a existenței, afirmării și luptei pentru unitate și independență a poporului nostru din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

O hartă a descoperirilor arheologice de pe teritoriul României introduce vizitatorul în circuitul expozițional, demonstrînd vechimea și mai ales densitatea așezărilor din fiecare perioadă istorică începînd cu paleoliticul și pînă în epoca daco-romană.

Secția de preistorie ilustrează cu exponate originale, de o valoare documentară incontestabilă, întregul proces de apariție și dezvoltare a societății umane în spațiul carpato-dunărean. Sînt prezentate nuclee, așchii și răzătoare de piatră cioplită, datate în paleoliticul mijlociu și tîrziu și descoperite în Transilvania și Muntenia (la Iosășel, Cioclovina, Sita Buzăului, Valea Dîrjovului, Valea Oltului). Neoliticul este de asemenea amplu reprezentat prin suita de culturi care au cuprins teritoriul Transilvaniei și s-au ramificat spre sud și est. Se demonstrează caracterul unitar ale unor culturi agrare neolitice din spațiul intra și extra carpatic ca acelea al culturilor Ariușd—Cucuteni—Gumelnița. Se remarcă varietatea formelor ceramice și a motivelor ornamentale ca și exemplare rare de ceramică întreagă pictată din cultura Petrești.

Începutul prelucrării cuprului în cadrul unor culturi neolitice tîrzii este ilustrat cu o serie de piese descoperite în Transilvania. Un spațiu larg a fost acordat prezentării epocii bronzului și fierului. Fiecare epocă este ilustrată printr-o hartă pe care sînt marcate principalele localități unde s-au făcut descoperiri arheologice. Unitatea culturală a spațiului carpato-dunărean în epoca bronzului, cînd are loc procesul de cristalizare a societății prototracerilor, este marcată printr-o suită de exponate de primă importanță: vase ornamentate aparținînd culturilor Sighișoara-Wietenberg, Tei, Monteoru, Girla Mare, precum și prin piese izolate de bronz și depozitul de brouri de la Ighiel (Alba).

Caracterul unitar al primei epoci a fierului (Hallstatt) este reliefată cu materiale arheologice ce provin din Transilvania, Moldova, Muntenia și Dobrogea. Se demonstrează convingător procesul de formare a triburilor traco-gețice pe teritoriul carpato-danubian; Prezența numeroaselor depozite și tezaure de obiecte de aur, bronz și fier ca cele de la Zlatna, Vințul de Jos, Fizeșul Gherlei și Cugir, dovedesc existența unei înalte tehnologii a prelucrării metalelor în această epocă. Un spațiu special s-a acordat prezentării fortificației hallstattiene cu valuri de pămînt de la Teleac (Alba), însoțită de bogatele exponate descoperite aici: ceramică, plastică zoomorfă, obiecte de bronz și fier. Secția de preistorie se încheie cu o suită de texte din autori greci despre bogăția, hărnicia și vitejia traco-geților precum și prezentarea unor dovezi de cultură materială ce ilustrează contactele nemijlocite ale lumii traco-geților cu alte populații străine: sciiți, celți și grecii.

* Muzeul a fost organizat de specialiști din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Muzeului de istorie a partidului comunist a mișcării revoluționare și democratice din România, Muzeului de istorie din Alba Iulia, cu sprijinul altor muzee și instituții din țară. Execuția tehnică a fost realizată de I. S. Decorativa din București.

Perioadele dacice i-a fost rezervată în muzeu un spațiu important, prezentându-se convingător caracterul unitar al culturii materiale și spirituale a strămoșilor noștri. Cultura dacică în spațiul carpato-dunărean se impune nu numai prin caracterul ei sintetic dar mai ales prin originalitatea ei, putând sta alături de marile culturi europene ale lumii preromane și anume de cea grecească, a celților, germanilor și etruscilor. Prin aceasta dacii au contribuit la dezvoltarea tezaurului cultural al lumii antice.

Relațiile politice ale daco-geților cu lumea înconjurătoare sînt puse în evidență de harta, ce redă, pe deoparte bogățiile acestor locuri și încercările unor popoare de a cuceri spațiul carpato-dunărean între care : scitii, celții, grecii, persanii, macedonenii cum reiese din textele antice ale lui Herodot, Strabo și Arrianus.

Un moment însemnat ce-și găsește o prezentare corespunzătoare îl constituie redarea primei unități politice a dacilor : statul lui Burebista, expresie politică a lumii geto-dacice. Alături de o hartă care cuprinde spațiul pe care s-a creat acest stat de către Burebista „bărbat get” ce merită cu prisosință titlul de „cel mai mare dintre regii Daciei” și caracterizarea personalității lui făcute de Strabo.

Dacia de la Burebista la Decebal, se impune de la sine ca o realitate politică puternică, existentă în spațiul carpato-danubian avînd un sistem propriu de fortificații construite din piatră într-o manieră originală ce s-au ridicat pe un vast teritoriu cuprins între Dunăre, Marea Neagră și Carpații Păduroși, ca și prin apariția primelor emisuni monetare proprii. Cu expozate de toate genurile provenite din așezări și cetăți din Transilvania, Muntenia și Moldova este prezentată unitatea culturii materiale geto-dacice începînd cu ocupațiile și continuînd cu prezentarea elementelor originale ale artei dacice. Alături de uneltele de bronz, fier, ceramică și os, sînt expuse obiecte de podoabă și tezaure din argint, între care tezaurul de obiecte de la Seica Mare, ce dovedesc originalitatea artei dacice.

Momentului Apulon — Piatra Craivii, așezare opidană din secolul I î.e.n. menționată de geograful Ptolemeu, de la care își trage originea orașul roman Apulum, i s-a acordat o importanță deosebită, mai ales că s-au sărbătorit în acest context două milenii de existență a orașului Alba Iulia. Piatra Craivii, situată la 15 km de Alba Iulia, la o altitudine de 1100 m și care se leagă nemijlocit de începutul orașului Apulum, a reprezentat una din marile descoperiri ale Muzeului Unirii din Alba Iulia. Un bogat material arheologic compus din : ceramică, arme, obiecte de fier și bronz precum și reconstituirea unui fragment de zid dacic, demonstrează în mod deosebit varietatea și unitatea culturii dacice din acest centru important al dacilor așezat pe valea mijlocie a Mureșului. Perioada statului liber dac se încheie cu o hartă în care se prezenta situația Daciei rămasă singură în fața puternicului imperiu roman la începutul sec. II e.n.

Momentul confruntării daco-romane, prin cele două războaie sîngeroase din 101—102 și 105—106 este redat prin citate din Dio Cassius, ce caracterizează personalitățile celor doi viteji conducători de oști, Traian și Decebal, și printr-o hartă ce înfățișează eforturile depuse de Roma pentru cucerirea Daciei. Arme și scene de pe columnă, însoțite de texte, ne oferă o explicație sugestivă a cauzelor care au determinat Imperiul Roman să cucerească Dacia. Între expozate se remarcă în mod deosebit coiful roman de bronz descoperit la Războieni (Alba), ce este un unicat muzeal de deosebită valoare. Fenomenul ce a urmat cuceririi Daciei, romanizarea ei, este înfățișat prin expozate originale și hărți, urmărindu-se redarea intensității acestui proces atît în granițele Daciei romane cît și în zonele controlate de romani și în zonele populate de dacii liberi. Procesul de romanizare a început prin organizarea militară a Daciei, prezentîndu-se în acest sens o hartă cu castrele romane, iar pe plan economic prin înglobarea provinciei în circuitul economic al imperiului și legarea ei de acesta prin căi de comunicație pe apă și pe uscat. O listă a împăraților romani care stăpînesc Dacia și a comandanților legiunii a XIII-a Gemina întregesc aspectul militar al stăpînirii romane asupra Daciei.

Pentru sublinierea trăsăturilor caracteristice ale civilizației daco-romane sînt expuse materiale arheologice : ceramică, plastică de lut, unelte și podoabe provenite din așezările romane din Oltenia, Dobrogea și nordul Transilvaniei ca și dovezile materiale ale prezenței populației dacice în provincia romană și în afara ei.

De un spațiu larg se bucură în acest context mărturiile referitoare la Apulum, cel mai important centru militar, economic și cultural al Daciei romane, sediul legiunii a XIII-a Gemina și capitala unei părți a Daciei. Pe un zid de cărămizi originale cu stampila legiunii a XIII-a Gemina, este înfățișat planul celor două orașe romane de aici, alături de inscripții, statui și elemente de arhitectură (coloane și capitele) ce stau mărturie înaltului grad de dezvoltare urbanistică și culturală a acestui mare centru roman. Urmează prezentarea unui foarte bogat material arheologic descoperit la Apulum ce ilustrează aspecte ale vieții economice, culturale și religioase din acest centru. O colecție de unelte de lemn și fier provenite din exploatarea salinelor de la Ocna Mureș și minelor de aur din Munții Apuseni, o tăbliță cerată, o bogată colecție de ceramică între care exemplare rare de terra sigillata, vase de sticlă, statui

de bronz, o colecție unică de instrumente medicale, ace de păr, o mare colecție de opaite de lut și bronz precum și frumoase statui și basoreliefuri de marmoră reprezentând divinități romane și locale, ilustrează în mod convingător rolul major jucat de această așezare în viața social-politică a Daciei romane.

O sală specială este consacrată artei și religiilor romane la Apulum. Sînt expuse aici monumente de piatră și marmoră, statui și basoreliefuri, selecționate, adevărate monumete de artă provincială romană ce au un caracter votiv sau înfățișînd diferite divinități: Apollo, Diana, Nemesis, Mithras etc., dovedind nu numai caracterul unitar al stăpînirii romane ci și intensitatea procesului de romanizare a provinciei cu elemente etnice aduse din întregul imperiu.

O importanță deosebită s-a acordat prezentării în expoziție a perioadei de trecere la feudalism, secolele IV—X, în Transilvania și în spațiul carpato-danubian, perioadă în care a luat naștere limba și poporul român. Acest moment istoric este reliefat prin procesul de formare a poporului nostru, printr-o hartă în care sînt cuprinse toponimicele majore de origine dacică păstrate, precum și cele mai importante localități unde s-au făcut descoperiri arheologice databile în secolele IV—VI. Alături de acestea sînt prezentate materiale arheologice descoperite la Alba Iulia în primul rînd și în toată Transilvania: fibule, opaite din secolele IV—VI, între care unele de factură creștină, ceramică, pahare conice de factură bizantină timpurie precum și bogate descoperiri monetare din aceeași perioadă, demonstrează fără îndoială procesul de continuitate a populației romanizate în Dacia după părăsirea ei la 271. Același proces este redat în a doua jumătate a mileniului I e.n. O altă hartă cuprinde principalele descoperiri arheologice din secolele VI—X, precum și cetățile de pămînt din această perioadă, însoțită de exponate documentare formate din ceramică, unelte, obiecte de podoabă provenite de la Alba Iulia, Ghîrbom, Mediaș, Bandu de Ciampie precum și din alte localități din Moldova și Muntenia. Puse alături de unele descoperiri avire și slave din aceeași perioadă, toate acestea ne dau o imagine convingătoare a procesului de formare a limbii și poporului român pînă în secolul al X-lea. Între acestea se remarcă în mod deosebit depozitul de unelte agricole de la Cicău (Alba), datat în secolul al VII-lea, una din cele mai importante dovezi privind practicarea agriculturii de către populația băstinașă.

Secția de istorie medie a Muzeului Unirii din Alba Iulia continuă prezentarea originii continuității și unității poporului român pe aceste meleaguri începînd din secolul al X-lea.

Prima parte a expoziției de istorie medie se intitulază Transilvania în secolele X — XIII. În acest sector al Muzeului sînt ilustrate două aspecte principale: societatea autohtonă în lumina descoperirilor arheologice și izvoarelor literare și pătrunderea în spațiul acesteia a unor populații străine: unguri, pecenegi, cumani, secui și sași, unele asimilate de băstinași iar altele conviețuind cu aceștia în condițiile istorice create. Un bogat material arheologic, compus din unelte agricole, rîșnițe, ceramică, arme descoperite la Alba Iulia și împrejurimi, dovedește caracterul agrar și sedentar al populației autohtone românești. O hartă cu primele formațiuni statale românești din spațiul carpato-danubian în secolele X — XIII cuprinzînd o serie de extrase din cronicari străini: Anonimus, Cronica Voskresescaia, Ana Comnena, Otto de Freisingen, Mariot de Toucy, Manuil Comnenul etc. redau cît se poate de convingător existența și luptele românilor din spațiul carpato-danubian pentru apărarea teritoriilor lor în fața cuceritorilor străini. Paralel este redat procesul de pătrundere a ungarilor în Europa printr-o apreciere a lui Constantin Porphirogenetul iar apoi pătrunderea în Transilvania și conflictul cu voievozii români Menumorut și Gelu, relatat de cronică lui Anonimus. În continuare expoziția ilustrează cu mărturie convingătoare procesul de colonizare a sașilor și secuilor în Transilvania în mijlocul populației românești autohtone.

Noii veniți adoptă unele instituții ale populației autohtone și împrumută masiv elementele culturii materiale ale acesteia. Voievodatul Transilvaniei, cnezatele, districtele și alte instituții sînt prezentate prin texte și portretele votive ale cnezilor români din Țara Hațegului și Zarandului. Sînt prezentate de asemenea rolul orașului Bălgrad — Alba Iulia ca centru voevodal important al populației autohtone din Transilvania, primele documente care ilustrează importanța acestui centru în secolele X — XIII precum și textul din Rogerius referitor la distrugerea lui de către tătari la 1241. Firul cronologic al expoziției demonstrează ideea unității poporului nostru, evidențiind dezvoltarea economică unitară a teritoriului românesc în sec. XIII — XVI. Factorul economic și permanentele schimburi de bunuri materiale au constituit în evul mediu elemente de bază ale menținerii și consolidării etnicității românești, culturale și spirituale din spațiul carpato-danubian. O hartă cu drumurile comerciale, vămile, cetățile, însoțită de prezentarea privilegiilor comerciale date de domnii Țării Românești și Moldovei, negustorilor brașoveni și bistrițeni este menită să edifice pe vizitator asupra legăturilor strînse între românii de pe ambele versante ale Carpaților în cadrul procesului economic și de schimb. Ilustrarea acestui fenomen continuă cu prezentarea unor tezaure monetare, descoperite la Alba Iulia, a unor unități de măsură tradițională precum și cu redarea principalelor aspecte ale dezvoltării importantelor ramuri economice: agricultura și mineritul, ocupații tradiționale ale poporului român ca și

dezvoltarea orașelor și meșteșugurilor organizate în bresle care au oferit în evul mediu un vast câmp de colaborare economică, socială și culturală între românii băștinași ai Transilvaniei cu celelalte popoare așezate aici : ungurii, secuii și sașii.

O altă temă urmărită de expozite se intitulează : *Afirmarea țărilor române în viața politică a Europei, lupta comună pentru apărarea independenței împotriva turcilor în secolele XIV — XVI*. Expozatele prezentate aici ilustrează apariția lor ca state feudale românești ca teritorii politice de sine stătătoare în secolul al XIV-lea și dobândirea prin lupte a independenței de către Basarab I și Bogdan I. Cu domnia lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun țările române inaugurează o politică europeană intrând în legături cu Polonia și Ungaria, stabilind pe Dunăre frontul antiotoman care a oferit un larg câmp de colaborare între cele trei țări române care devin în secolele XV — XVI un adevărat scut de apărare a Europei împotriva amenințării otomane. Fiecare țară românească preia succesiv în anumită perioadă, ștafeta luptei antiotomane. De la Mircea cel Bătrîn ea trece în Transilvania la Iancu de Hunedoara, strălucit reprezentant al micii nobilimii de origine românească din Transilvania, ajuns voievod al Transilvaniei și regent al Ungariei, tocmai datorită vitejiei și simțului său politic în războaiele cu turcii. Se subliniază în expoziție prin texte ale unor cronicari, originea românească a voievodului „a cărui nume întuneacă pe celelalte, a mărit gloria nu atât a ungarilor cât a românilor din mijlocul cărora se trage” relatează Papa Pius al II-lea. De asemenea este menționată compoziția populară a oștirii sale, principalele bătălii precum și crearea unui larg front antiotoman bazat pe colaborarea sa strânsă cu Bogdan al II-lea domnul Moldovei și Vlad Dracul domnul Țării Românești. Un bogat material documentar, facsimile, stampe precum și o frumoasă colecție de arme de epocă : săbii, arbalete, halebarde, cămăși de zale, mici tunuri, buzdugane etc. completează acest capitol al luptei antiotomane a Țărilor Române. Ștefan cel Mare și Petru Rareș încheie acest strălucit capitol al luptei pentru independență din secolele XV — XVI a Țărilor Române, ambii fiind și precursori ai lui Mihai Viteazul, prin politica lor de apropiere de Țara Românească și Transilvania, prin stăpânirea de teritorii cât și prin participarea directă la evenimentele politice de aici. Ștefan cel Mare a fost chemat în sprijin de brașoveni, iar Petru Rareș, a vrut, după opinia lui Ioan Tarnovski (1530), să înfăptuiască „un regat al tuturor vlahilor până la Dunăre”.

Momentului primei uniri politice a țărilor române sub Mihai Viteazul i s-a acordat în expoziție o atenție specială. Această temă a fost tratată în Muzeul Unirii de la Alba Iulia sub mai multe aspecte . Primul se referă la premisele istorice ale înfăptuirii unirii și la fundamentarea teoretică a luptei pentru unitate în baza originii comune a românilor din cele trei țări. Se citează din operele umaniștilor români și străini : N. Olahus, Martin Opitz, Honterus, Biondo, Bonfinius, pasajele referitoare la originea comună a românilor din Transilvania cu cei din Țara Românească și Moldova, argumentate de aceștia pe baza cercetării limbii și istoriei poporului nostru. Se insistă asupra rolului lui Coresi la Brașov ca fondator a limbii literare românești.

Rolul țărilor române în apărarea Europei împotriva turcilor este un alt moment istoric a acestei părți a expoziției . După victoriile de la Călugăreni și Giurgiu Mihai Viteazul devine conducător al războaielor antiotomane și o personalitate marcantă în viața politică a Europei.

Prima unire a țărilor române este unul din punctele cheie ale expoziției unde este înfățișat marele voievod intrând în Alba Iulia, oraș care devine din acel moment capitala primei uniri. Toate aceste aspecte sînt puse în valoare prin materiale originale : arme de epocă, documente, stampe, copii după steaguri capturate la Șelimbăr, precum și de macheta cetății și orașului Alba Iulia din timpul marelui voievod în care apare palatul princiar și mitropolia zidită de el în 1597. Sînt prezente în facsimil și fotocopii, unele din cele mai importante documente ce redau eforturile voievodului pentru menținerea și consolidarea stăpînirii sale. Se disting între acestea hotărîrile dietelor de la Alba Iulia și Brașov, acte emise de cancelaria voievodului de la Alba Iulia în limbile română, latină și maghiară precum și facsimilul după celebrul document cu notația de pe verso a voievodului prin care-și exprimă un crez politic bine cunoscut : „și hotarul Ardealului. . . pohta ce am pohtit Moldova și Țara Românească”. Numeroase aprecieri ale unor mari personalități politice ale vremii conturează și întregesc figura puternică și luminoasă a marelui voievod. Între aceștia remarcăm aprecierea cancelarului Poloniei Jan Zamoysky : „a fost un om cu totul necbișnuit asemănător eroilor celor mari ai Greciei și Romei”.

În continuare expoziția înfățișează secolul al XVII-lea, dominat de ideea unirii realizată de Mihai Viteazul, menționează opinia lui Leon Sapieha, cancelarul Lituaniei din 1611 : „În cele trei principate ale românilor nu mai conținește unul sau altul a reface zidirea lui Mihai Voievod”, iar ca și cea a lui Giuzelgi Mahomed (Pașa de Giurgiu) care scrie lui Andrei Potoski : că „Cred că Mihai mai trăiește încă , povățuindu-i pe români cum să lupte cu folos, altfel nu poate fi”. Sînt prezentate de asemenea legăturile politice între Țările române în secolul al XVII-lea, dominate de ideea constituirii unui regat al Daciei, idee pe care au urmărit-o atât domnii Țării Românești și Moldovei cât și principii Transilvaniei. În acest cadru este prezentat orașul Alba Iulia, capitala principatului Transilvania precum și rolul său politic, economic

și cultural. Unul dintre aceste aspecte se referă la importanța tipăriturilor românești de la Alba Iulia din secolul al XVII-lea, pentru dezvoltarea limbii literare și ridicarea culturală a poporului român. Sînt prezente principalele tipărituri în original: Noul Testament (1648), Psaltirea (1658), Bucoavna (1699) și altele precum și materiale arheologice provenite din dărmărea Mitropoliei din Alba Iulia, ridicată de Mihai Viteazul și dărmată la începutul secolului al XVIII-lea.

Pentru ilustrarea legăturilor de unitate culturală a românilor în secolul al XVII-lea, în expozițiile muzeului sînt prezentate în original principalele tipărituri din toate centrele tipografice românești între care se remarcă în mod deosebit Cazania lui Vaarlam (1642), Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Biblia lui Șerban Vodă (1688) ce reprezintă monumente de limbă românească veche.

Cucerirea și înglobarea Transilvaniei la Imperiul austriac al Habsburgilor și impunerea unui nou regim, de exploatare și desnaționalizare a poporului român din Transilvania este ilustrată prin documente și exponate diverse, ca de pildă macheta cetății bastionare din Alba Iulia ridicată la începutul secolului al XVIII-lea cu sudoarea sutelor de mii de iobagi români din aceste părți.

Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan este prezentată ca o mare contribuție românească la lupta împotriva feudalismului și absolutismului. Caracterul ei adinc social și național reiese din conținutul documentelor expuse, a programului răscoalei și din mărturiile contemporane. Sînt conturate de asemenea personalitățile celor trei conducători ai răscoalei Horia, Cloșca și Crișan, purtarea lor demnă în închisoarea de la Alba Iulia și în fața eșafodului. Se subliniază caracterul ei de mișcare revoluționară europeană ce prefațează revoluția franceză. În acest sens sînt date cuvintele de apreciere ale istoricului francez P. Marlin (1848) „Înainte ca Republica Franceză să anunțe semnalul de alarmă pentru Europa care dormea, înainte de a se striga în Franța, război palatelor, pace colibelor, românii din văile Transilvaniei au strigat: război palatelor, război colibelor”. Expoziția conține obiecte originale de o mare valoare emoțională: o roată de execuție din secolul al XVIII-lea, un jug de tortură, precum și inelul de fier provenit din celula unde a stat închis Horia. Acestea sînt completate cu fotocopii după stampe contemporane, documente originale care întregesc viziunea fiecărui vizitator asupra acestei mari mișcări sociale a românilor din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Exponatele din secția de istorie modernă evidențiază eforturile înaintașilor noștri, depuse pe multiple planuri pentru ridicarea spre cultură și viață civilizată a poporului român.

Momentul de intensă readeptare națională, care a fost Școala Ardeleană, este prezentat în muzeu printr-un spațiu amplu. În acest context este reliefat rolul Blașului prin înființarea primelor școli superioare românești din Transilvania și crearea „tiparilor valahe”. Alături de portretul iluministului Inocențiu Micu Clain, episcop al bisericii unite din Transilvania, luptător neobosit pentru drepturile politice ale românilor transilvăneni sînt expuse cîteva documente, cărți originale și copii xerografate. Sub portretele lui G. Șincai și Petru Maior sînt prezente în original cîteva din lucrările elaborate de corifeii „Școlii ardelenilor”: *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* (1812), *Ortografia romana sive latino-valachica* (1810); *Istoria lucrurilor și întîmplărilor românilor* (1806), *Hronicul românilor și a mai multor neamuri* (pagină de titlu) 1843; *Elementa linguae daco-romane sive valachicae* (pagină de titlu) (1780); *Țiganiada* etc. Sînt menționate totodată legăturile dintre cărturarii ardeleni și cei din Țara Românească și Moldova.

După cum se știe, actul fundamental al mișcării pentru emanciparea națională a populației românești din Transilvania, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea este memoriul politic cunoscut sub numele de „Supplex libellus Valachorum” primul program politic al națiunii române din această parte a țării, document reprezentat în muzeu pe un panou întreg.

Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, socotită pe bună dreptate ca un moment de cotitură în lupta pentru libertate și dreptate socială, este ilustrată în muzeu, mai ales sub aspectul ecoului avut în Transilvania și Moldova. „Țărâtimea română de aici privește cu simpatie evenimentele din Țara Românească și dacă s-ar produce o încredinare din partea aceea, s-ar arăta fără îndoială dispusă să i se alătore” — relatea Hunedoarei, Alexandru Nopcea, într-un raport.

Săliile următoare, ne poartă pe firul istoriei revoluționare a marelui moment care a fost 1848. Sînt prezentate mai întîi exponate ce redau legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Principatele române creșterea populației urbane din Transilvania, situația socială în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Sub aspectul politic se desprind schimbările teritoriale ce-au avut loc în urma păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) și București (1812). Multe exponate redau complexitatea pregătirii ideologice a revoluției de la 1848, mișcările sociale și acțiunile politice premergătoare. Sînt expuse cronologic primele ziare și reviste în limba română, alături de portretele celor ce le-au întemeiat. Un tabel grafic redă principalele societăți culturale și politice, premergătoare revoluției. Se remarcă pe aceste panouri printre alte exponate o foaie de titlu

a lucrării lui Stephan Ludwig Roth, „*Lupta pentru limbă în Transilvania*” în care el sublinia : „În zadar se căsnesc domni de la Dieta din Cluj să dea Transilvaniei o limbă oficială. Transilvania nu are nevoie de o asemenea limbă... Ea are o limbă a sa, nu este nici limba germană nici cea maghiară, este limba română pe care o știu toți fără să o fi învățat”.

Revoluția de la 1848 este prezentată monumental, unitar și cronologic, așa cum s-a desfășurat, urmărindu-se în primul rând acele elemente legate de lupta pentru unitate națională. Pe o hartă sînt prezentate principalele centre revoluționare din țările române, alături de o largă panoplie de portrete ale militanților de seamă, conducători ai luptei revoluționare. Urmărindu-se firul cronologic al evenimentelor, sînt redat acele programe revoluționare din cele 3 țări, care ne dezvăluie ideile lor progresiste, concepțiile social-politice avansate. Amplu și sugestiv apoi este redată evoluția stării de spirit revoluționare din Transilvania, pînă în preajma marelui adunări de la Blaj din 3/15 mai 1848. În expoziție au fost incluse poziția revoluționarilor înaintași, români, germani și maghiari față de proiectata unire forțată a Transilvaniei cu Ungaria, dezaprobarea de către păturile largi ale populației a acestui act unilateral.

O fotografie color, de mari dimensiuni redă imaginea de o mare înălțime a adunării de la Blaj din 3/15 mai 1848, adunare care în rezoluția adoptată sublinia : „Națiunea română se declară și se proclamă națiune de sine stătătoare”. Despre această adunare Alexandru Papiu Ilarian spunea „Aceasta a fost o adunare unde ținea consiliu poporul despre scăparea republicii, pe fețele lor se putea citi toate durerile trecutului și toate virtuțile pe care le mînuiesc prezentul și viitorul națiunii, seriozitate în adunare, eroism în război, dacă se cere”.

O listă cuprinzătoare a revoluționarilor moldoveni și munteni prezenți la adunarea de la Blaj subliniază, în modul cel mai sugestiv, caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române. Chemarea celor de la Blaj „Noi vrem să ne unim cu țara” a fost reluat sub alte forme și aspecte și în documentele și activitatea revoluționarilor din Țara Românească sau de revoluționarii întruniți la Lugoj. Despre adunarea seculor de la Lutița, George Barițiu menționa : „Această adunare secuiască dă lectorilor imparțiali ocaziunea de a trage paralele interesante între temperamentele românilor și maghiarilor-secui”.

Continuarea revoluției în Transilvania pînă în vara anului 1849 este viu și bogat reprezentată. Manifestele intitulate de : „Către frații unguri, secui și sașii” și „Propunerile românilor pentru întemeierea unei adevărate frățietăți cu sașii” ne vorbesc elocvent despre dorința revoluționarilor români de a se înfrăți cu naționalitățile conlocuitoare în lupta pentru o soartă mai bună.

„Ultima mea voință, unicul dor al vieții mele, este să-mi văd națiunea mea fericită” — este un titlu testamentar din Avram Iancu, care deschide un panou special închinat activității sale în cadrul revoluției de la 1848—1849 din Transilvania.

Arme ale tribunilor săi, fluerul, tunica, cămașa și șerparul lui Avram Iancu, scrisori originale și stampe ale vremii, sînt piese de mare valoare muzeistică și științifică care dovedesc că „memoria lui Avram Iancu va fi legătura ce va uni pe românii din toate unghiurile spre un comun ideal” cum consemna „România jună” la 1906.

Sînt expuse apoi fragmente din scrisoarea adresată de Avram Iancu revoluționarului maghiar Simonfy pentru acțiuni comune, răspunsul acestuia, documente cu strădaniile lui Bălcescu, Bolliac, pentru realizarea colaborării revoluționare.

„Cu toate că a fost înfrîntă cu sprijinul intervenției brutale a trupelor habsburgice, otomane și țariste, spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu, revoluția de la 1848 a avut consecințe profunde asupra evoluției ulterioare a poporului român”.

Alte materiale redau activitatea revoluționarilor emigranți, lupta pentru unire, evenimintele internaționale, hotărîrile Conferinței și Convenției de la Paris pentru Principatele Dunărene.

Unirea de la 24 ianuarie 1859, actul energetic al întregii națiuni române, constituie subiectul unei alte părți a expoziției. O largă serie de exponate descriu ecoul unirii în Transilvania. „Evenimintele de la 24 ianuarie 1859 de la București, găsîră tot poporul în picioare și adună poporul român care știe să uite toate interesele private și să-și închine forțele numai pentru triumful cauzei române” — scria la 28 ianuarie 1859, gazeta „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, iar gazeta „Kronstadler Zeitung” menționa : „Ziua de 24 ianuarie 1859 este o zi memorabilă în viața poporului român” — Aceleași ecouri le înțîlnim și în revista maghiară „Kolosvári Kozlony” din 27 februarie 1859. Se pot vedea aici și alte documente privind ecoul Unirii în Transilvania, portretele unor profesori ardeleni, colaboratori apropiați ai lui Alexandru Ion Cuza (Simion Bărnuțiu, August T. Laurian, Alex. P. Ilarian, Ion Măiorescu) medalii jubiliare, stema Principatelor Unite, etc.)

„Mulțămirea justelor pretențiuni ale națiunii noastre care făceau majoritatea precumpănitoare a locuitorilor Transilvaniei nu se poate înfăptui decît punîndu-se în viață principiile de egalitate atît națională, cît și confesională”, se sublinia în „Pronunciamentul” de la Blaj din 1868, extras, redat în muzeu la panoul cu situația Transilvaniei între 1860—1877, și după constituirea dualismului austro-ungar.

Sînt expuse pe aceste panouri documente și alte materiale referitoare la viața economică și socială, la legăturile cu România, la „mișcarea culturală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care a fost subordonată idealului de eliberare și unitate națională, îndeplinind funcția de unificare a culturii întregului popor român.

Rolul Astei despre care Nicolae Iorga spunea că: „s-a născut din iubirea adevărată către popor”, al celorlalte societăți culturale și științifice, ca: „Societatea Academică Română”; „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș”; Societăților „Petru Maior”, „Transilvania”, „România Jună”, etc., al revistelor „Familia” și „Tribuna”, este redat pe larg în muzeu, prin documente originale, cărți, portrete și fotografii, extrase semnificative.

Un panou monumental, cu steaguri și arme, documente, fotografii și portrete de comandanți și eroi, este dedicat războiului de la 1877—1878, ecoului pe care acest eveniment de deosebită semnificație l-a avut în Transilvania. Extrase din presa transilvăneană, portrete de voluntari, apeluri pentru crearea unor comitete filantropice în principalele orașe de peste Carpați, ofrandele oferite de populația din Transilvania sînt tot atâtea dovezi ale faptului că înfruntînd teroarea, opreliștile de toate felurile și oprimarea națională, transilvănenii, bucovinenii, bănățenii s-au declarat solidari cu lupta fraților lor de peste munți, le-au împărtășit grijile și bucuriile și au contribuit cu bani, ofrande și voluntari la susținerea războiului prin care s-a realizat independența de stat a României. Alte exponate se referă la schimbările teritoriale survenite în urma Congresului de la Berlin din 1878, la ecoul internațional al eroismului ostașilor și dorobanților români.

Portrete, fotografii, documente originale, extrase din programul P.N.R. sînt expodate semnificative care se referă la activitatea Partidului Național Român creat în 1881. În alte vitrine este redată dezvoltarea și intrarea fermă în această perioadă în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial, clasa cea mai înaintată a țării.

Clasa muncitoare, mișcarea socialistă s-a situat în centrul luptei generale a poporului nostru pentru apărarea și consolidarea independenței, desăvîrșirea unității de stat, pentru drepturi și libertăți democratice.

„Voim Dacia așa cum este, fiindcă istoria și dreptul, trecutul și prezentul ne dau dreptul a aspira la o Dacie română. Acest pămînt, udat cu sîngele și sudoarea străbunilor noștri înmulțit cu țărîna lor de douăzeci de ori seculară, e al nostru” scria revista socialiștilor români „Dacia viitoare” la 16 februarie 1883.

În acest context sînt prezentate legăturile socialiștilor din România cu cei din Transilvania, importanța deosebită și activitatea primului partid politic al clasei muncitoare din România (P.S.D.M.R.) creat în 1893; înființarea secției române a Partidului Social Democrat din Ungaria în 1905.

O sală întreagă este afectată mișcării memorandiste cea mai importantă ridicare pentru revendicările naționale și sociale ale românilor transilvăneni în intervalul 1849—1918; dominată de cuvintele remarcabile rostite de Ioan Rațiu în fața nedreptei instanțe judecătorești, la Cluj, în timpul procesului memorandumului: „Existența unui popor nu se discută, se afirmă”. Este larg prezentat ecoul acestei mișcări în România, activitatea „Ligii culturale”, amplul ei ecou peste hotare.

Alte exponate din altă sală relatează aniversarea unor date memorabile din istoria poporului român, prilej de cultivare a tradițiilor naționale cum ar fi: 300 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul (1901); jubileul a 40 de ani de la apariția revistei „Familia” (1904); 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (1904); jubileul a 70 de ani a „Gazetei de Transilvaniei” (1908), 60 de ani de la revoluția din 1848; 25 de ani de la moartea lui Ciprian Porumbescu; 50 de ani de la înființarea Astei (1911); 20 de ani de la înființarea „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor” (1911); expozițiile organizate în 1881 și 1905 (Astra) la Sibiu sau expoziția națională din 1906 de la București. Sînt deosebit de semnificative acele fotografii în care întîlnim la aceste manifestări figuri de ardeleni împreună cu fruntași ai vieții cultural-științifice din România: Nicolae Iorga, Octavian Goga, Aurel Vlaicu, George Coșbuc, Andrei Blrseanu, Augustin Bunca, Vasile Lucaci etc. Exponate de mare valoare redau apoi, atmosfera primului război mondial, participarea României la acest război alături de Tripla Înțelegere care-i promitea satisfacerea de zideratului național. Comunicate și ordine de zi, extrase din convenția militară încheiată de România cu puterile Antantei, portrete de comandanți și eroi, fotografii cu legendarele lupte de la Mărăști, Mărășești, Oituz, Răzoare, steaguri și arme, redau pe larg faptele eroice, realizate pentru un țel nobil. Foarte multe exponate se referă la activitatea prizonierilor români ardeleni din Rusia, cunoscuta declarație de la Darnița din 27 aprilie 1917 prin care se exprima hotărîrea de a lupta alături de armata română pentru cauza unității naționale sau la voluntarii români ardeleni sosiți la Iași și care depun jurămîntul la statuia lui A.I. Cuza, apoi la activitatea marinarilor revoluționari români din flota Mării Adriatice, sau la activitatea „Legiunii române din Italia” și a altor voluntari români din Praga.

Se remarcă pe aceste panouri ziarul „La Roumanie” editat la Paris de către emigrația română, documente despre recunoașterea oficială a „Consiliului Național al Unității Române” de către guvernul francez, nota președintelui S.U.A., Wilson, dată secretarului de stat Robert Lansing, prin care guvernul american recunoaște dreptul poporului român la desăvârșirea unității sale naționale, fotografii cu voluntari români în armata americană, portrete ale membrilor misiunii patriotice românești din America sau ale propagatorilor „peste hotare a dreptului poporului român la desăvârșirea unității naționale în anii 1917—1918” (Simion Mindrescu, Jean Cantacuzino, Ioan Ursu, Vasile Lucaciu, Take Ionescu, Constantin Angelescu, Nicolae Titulescu, Toma Ionescu).

Pe un panou de culoare roșie este prezentată victoria și importanța Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, care a deschis o nouă eră în istoria omenirii, primele decrete adoptate de puterea sovietică, participarea voluntarilor români la instaurarea puterii sovietice.

Toate acestea introduc vizitatorul în sala marelui unirii de la 1 decembrie 1918. Pe o hartă este marcată amploarea revoluției burghezo-democratice din toamna anului 1918, care a cuprins Transilvania și la care au participat forțe sociale largi, rolul hotărîtor avîndu-l masele populare.

Este redată aici o adevărată cronologie a unirii de la 1 decembrie 1918: destrămarea monarhiei Austro-Ungare, constituirea marilor state naționale, crearea Consiliului Național român și a consiliilor locale, constituirea gărzilor naționale, pregătirea Marii Adunări de la Alba Iulia.

Potrivit adevărului istoric, sînt redate momentele care pregătesc nemijlocit Marea Unire; hotărîrea din 27 martie 1918, a Sfatului Țării din Basarabia, care exprima opinia populației de aici, privind unirea Basarabiei cu România, actul din 28 noiembrie 1918, cînd, prin votul unanim al membrilor Congresului general al Bucovinei, și acest teritoriu s-a unit cu țara.

Din exponate rezultă că pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia s-a desfășurat într-o atmosferă de mare entuziasm. Un impresionant tablou immortalizează marea adunare de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România „pentru toate veacurile”. Documente originale, credinționalele adunării, steaguri, benzi de magnetofon, aparatul de fotografiat al fotografului adunării (Samoilă Mirza), textul cuvîntării lui Vasile Goldiș, Declarația Partidului Social-Democrat, toate recrează o atmosferă de neuitat, ilustrează cum nu se poate mai bine și convingător, legitimitatea desăvârșirii statului național unitar român.

În ultimele șase săli ale muzeului este sintetizată perioada istoriei noastre contemporane, care de la 23 August 1944 este o istorie a împlinirilor tuturor idealurilor înaintașilor.

După mărul act de la 1 decembrie 1918, exponatele redau teme ale consolidării unirii și a unității de stat a poporului român, activitatea Consiliului dirigent, organizarea universității din Cluj și alte aspecte culturale interbelice, activitatea pe plan extern pentru consolidarea unității și menținerea statu-quoului teritorial, dezvoltarea Transilvaniei în cadrul statului național român, dezvoltarea județului Alba după unire, reformele agrare și electorală, viața politică a României în acest răstimp.

În alte vitrine sînt prezentate documente legate de unificarea organizatorică a mișcării socialiste din România, mișcările sociale care au crescut în amploare și au culminat în mai 1921 cu transformarea partidului socialist în Partidul Comunist Român. Referindu-se la viața economică în perioada 1921—1930, exponatele redau dezvoltarea mai accentuată a forțelor de producție, îndeosebi a industriei, ceea ce exercită o puternică influență asupra vieții economico-sociale a țării, contribuind la consolidarea independenței și suveranității naționale. Sînt inserate de asemenea marile bătălii de clasă din anii crizei economice, constituirea Frontului Plugarilor și a Madoszului, lupta împotriva pericolului fascist, încheierea acordului de Front popular în decembrie 1935 la Tebea, lupta purtată de forțele progresiste în frunte cu P.C.R. sub steagul democrației independenței și integrității cit și atitudinea realistă a unor personalități și grupuri burgheze. „Noi comuniști sîntem gata să apărăm cu arma în mînă independența României dacă țara noastră ar fi silită să ducă un război național de apărare, contra imperialismului” se arăta în rezoluția C. C. al P.C.R. din noiembrie 1935.

Sînt marcate printre evenimentele cu grave consecințe asupra acestei părți a țării, dictatul de la Viena și celelalte cesiuni teritoriale impuse României în anul 1940 care au știrbit grav independența și suveranitatea în condițiile cînd țara noastră s-a aflat singură, neprijinită de nimeni.

Este reprezentată în expoziție instaurarea dictaturii militare fasciste, lupta coaliției de forțe antifasciste conduse de P.C.R. pentru răsturnarea acestui regim politic, teroarea hitlerist-hortistă din partea de nord a Transilvaniei, pregătirea și desfășurarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944. Pe un spațiu larg este marcată participarea României la războiul antihitlerist, principalele momente ale revoluției populare din România. Toate aceste episoade sînt exemplificate cu documente și exponate locale.

Numeroase documente relevă victoriile istorice obținute de poporul român în opera de edificare a societății socialiste multilaterale dezvoltate, creșterea prestigiului României Socia-

liste pe arena internațională, rolul conducător al P.C.R. în lupta pentru înfăptuirea nobilelor idealuri ale socialismului și comunismului. În acest context este subliniată aniversarea a unei jumătăți de veac de la unirea Transilvaniei cu România în 1968; dezvoltarea social-economică a județului Alba în anii socialismului, perspectivele acestui județ desprinse din Programul elaborat de Congresul al XI-lea al Partidului.

Semnând în cartea de onoare a Muzeului, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „Muzeul unirii oglindește lupta de milenii a poporului nostru pentru apărarea ființei naționale, pentru realizarea unirii țărilor române într-un stat național unitar, pentru salvarea suveranității și independenței patriei”. Cuvinte care pot constitui o notă definitivă a întregului complex expozițional, firul călăuzitor care a stat la baza alcătuirii lui.

Gheorghe Anghel
Stelian Popescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI A FACULTĂȚII DE ISTORIE ȘI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”, CONSACRATĂ CELEI DE-A XXXI-A ANIVERSĂRI A INSURECȚIEI NAȚIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ȘI ANTIIMPERIALISTE

În ziua de 18 august 1975, la Institutul de istorie „N. Iorga”, a avut loc sesiunea științifică de comunicări organizată în cinstea celei de-a XXXI-a aniversări a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Importanța remarcabilă a evenimentelor din august 1944 pentru poporul român a fost subliniată, în cuvîntul de deschidere, de către prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie din București. S-a evidențiat faptul că prin triumful insurecției s-au creat premisele istorice ale construirii societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism, care au fost atât de clar și pregnant formulate în documentele programatice adoptate de cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român.

Menționînd rolul important care revine științei în procesul de înflorire al noii României, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a accentuat contribuția importantă a istoriei care este, din ce în ce mai mult, în măsură de a contribui la formarea omului de tip nou ca și la întărirea colaborării dintre popoare.

Făcînd o trecere în revistă a pregătirii și desfășurării insurecției, prof. univ. dr. Aron Petric, în comunicarea *Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și însemnătatea sa în istoria poporului român* critică acele teze care, falsificînd adevărul istoric, încearcă a minimaliza rolul hotărîtor pe care l-a avut Partidul Comunist Român în organizarea și victoria evenimentelor din august 1944. De asemenea, se subliniază rolul determinant al condițiilor interne în declanșarea insurecției. Despre semnificația evenimentelor din august 1944, se arată că victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste se înscrie pe linia tradițiilor de luptă ale poporului român pentru eliberare națională și socială. În același timp, valoarea insurecției este determinată și de drumul nou pe care l-a deschis în istoria României, de ceea ce a însemnat aceasta pentru evoluția poporului român.

Semnificația Declarației Blocului Național Democrat (20 iunie 1944) a fost analizată de dr. Vasile Liveanu, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga”, în comunicarea prezentată. Trecînd succint în revistă condițiile interne și externe ale constituirii B.N.D., autorul comunicării face o comparație între primul proiect al Declarației B.N.D. (publicat în „Revista Arhivelor” nr. 3/1974) și forma finală aflată la Muzeul de Istorie a P.C.R., al mișcării revoluționare și democratice, și care are corecturile manuscrise ale delegatului partidului comunist (Petre Constantinescu-Iași) la elaborarea documentului. Această comparație a permis autorului comunicării să evidențieze contribuția P.C.R. la redactarea Declarației B.N.D.

Astfel, ca urmare a sugestiilor reprezentantului partidului comunist, în forma finală a documentului a fost introdusă precizarea că armistițiul cu Națiunile Unite urma să fie încheiat pe baza ofertei făcute de aliați; de asemenea s-a introdus mențiunea că trebuie obținute condițiile cele mai bune posibile. Tot datorită P.C.R. în document s-a făcut precizarea că România, după ieșirea din războiul hitlerist, va intra în coaliția statelor care luptau împotriva Germaniei naziste. Reprezentantul partidului comunist a mai propus includerea, într-un punct special,

a prevederii că acordul care se încheia între cele patru partide era un acord de acțiune imediată, angajând părțile în acțiunea de realizare nelăzâră a obiectivelor menționate în document.

Elaborarea Declarației B.N.D. este prezentată, în comunicare, în strînsă corelație cu unele acțiuni de politică externă, încercîndu-se a se evidenția legăturile dintre cele două sfere.

Ample referiri la realizările obținute de țara noastră, prin efortul întregului popor și sub conducerea clarvăzătoare a partidului comunist, sînt făcute de conf. dr. Gh. Ioniță în comunicarea intitulată *Transformări economice și social politice în România în anii revoluției democrat-populare și ai construcției socialiste*. Punînd accentul pe realizările din deceniul 1965—1975, în care poporul român a înregistrat succese cu totul remarcabile, autorul comunicării evidențiază ritmicitatea unor evenimente din viața politică a țării, procesul de creștere continuă a forțelor de producție, grija permanentă a conducerii de partid și de stat pentru creșterea bunăstării întregului popor, procesul profund al creării omului de tip nou, precum și activitatea internațională a României. Cifre și fapte întăresc tabloul activității pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare spre comunism, care apare ca un ideal al luptei de generații a poporului român.

În comunicarea *Ecoul eliberării României de sub dominația fascistă în presa centrală din țara noastră (23 august 1944—25 octombrie 1944)* asistentul universitar Vasile Budrigă subliniază faptul că luptele insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, ca și cele care au urmat pentru desăvîrșirea eliberării teritoriului țării de sub dominația hitleristă au fost amplu consemnate în ziarele centrale. Se citează pe larg ecoul luptelor insurecției precum și a unora dintre marile bătălii ulterioare, ca de pildă cele de la Sf. Gheorghe, Cluj sau pentru eliberarea ultimei braze din pămîntul țării, respectiv zona orașelor Carei și Satu Mare.

Dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a susținut comunicarea *23 August—direcții noi de cercetare*, în care accentuează că evenimentele din august 1944, departe de a fi „un dosar închis”, oferă încă multe posibilități de studiu. Autorul comunicării se oprește la trei asemenea direcții noi de cercetare 1) Ce a știut conducerea celui de-al Treilea Reich despre pregătirea insurecției din România? 2) desfășurarea operațiilor militare propriu-zise; 3) intențiile comandamentului german, ale lui Hitler personal, în legătură cu România după victoria insurecției.

În sfîrșit, dr. Florin Constantiniu abordează chestiunea locului zilei de 23 august 1944 în evoluția generală a celui de-al doilea război mondial și, în acest sens, face referire la o conversație dintre Hitler și Paveliç, șeful fasciștilor croați, din 18 septembrie 1944, și în care dictatorul nazist pune alături consecințele insurecției române cu cele ale debarcării aliate din Normandia și ale prăbușirii grupului de armate „Centru” din Bielorusia.

În încheierea lucrărilor sesiunii, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat valoarea deosebită a comunicărilor prezentate și a declarat că prin aceasta participanții au adus un omagiu celei de-a XXXI-a aniversări a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Nicolae Dascălu

ÎNȚILNIRE ÎNTRE SPECIALIȘTII ROMÂNI ȘI SOVIETICI, AUTORI DE MANUALE DE ISTORIE

În conformitate cu planul de colaborare culturală și științifică dintre R. S. România și U.R.S.S. pe anii 1974—1976, în zilele de 24—27 iunie 1975 a avut loc la București o întîlnire între specialiștii români și sovietici în vederea discutării problemelor referitoare la tratarea istoriei celor două țări în manualele de istorie.

La întîlnire au participat, din partea română: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul facultății de istorie din București, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” (conducătorul delegației), conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Universitatea București, secretarul părții române în comisia mixtă de istorie româno-sovietică; prof. dr. docent Dumitru Berciu, șeful catedrei de istoria României de la Facultatea de istorie din București; conf. univ. Ilie Sirzea, inspector general în Ministerul Educației și Învățămîntului; dr. Nichita Adăniloiaie, șef de sector la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; prof. Gheorghe Smarandache, autor de manuale școlare de istorie, inspector la Inspectoratul școlar al municipiului București; prof. Neagu Vasilica, autor de manuale școlare, redactor de specialitate la Editura didactică și pedagogică.

Partea sovietică a fost reprezentată de: N. P. Kuzin — membru al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S., al Prezidiului Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; F. P. Korovkin

— cercetător științific principal al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; M. A. Muntean — cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S.

În cursul discuțiilor au fost abordate pe larg problemele tratării istoriei celor două țări în manualele școlare și materialele ajutătoare (hărți, atlase de istorie etc.), cele două delegații făcându-și reciproc propuneri de îmbunătățire a prezentării acestor probleme în edițiile viitoare.

În conformitate cu înțelegerea intervenită în cursul întâlnirii, asemenea dezbateri vor fi organizate și în viitor.

Gh. I. Ioniță

SIMPOZIONUL ROMÂNNO-ENGLEZ: „RELAȚII ANGLORO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVI-LEA PÎNĂ ÎN 1919”

În zilele de 4 și 5 iulie 1975 s-a desfășurat la Căciulați, lângă București, la Casa de creație a Academiei Republicii Socialiste România, simpozionul de istorie româno-britanic, cu tema *Relații anglo-române din secolul al XVI-lea pînă în 1919*.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președintele Secției de istorie și arheologie din Academia de Științe Sociale și Politice. Domnia-sa a relevat semnificația acestei reuniuni științifice, destinată să aducă, prin comunicări și dezbateri, noi contribuții la istoria destul de veche a relațiilor româno-britanice.

Profesorul Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, a subliniat apoi în alocuțiunea introductivă caracterul simpozionului care a reunit, într-o plăcută ambianță de lucru, istorici români și britanici, animați de dorința de a face un fructuos schimb de informații și opinii asupra unor subiecte oglindind o foarte variată și interesantă tematică.

Aducînd în dezbatere un cerc larg de probleme, participanții la simpozion au căutat să scoată în evidență unele trăsături mai importante ale relațiilor, pe multiple planuri, existente între Anglia și țările române de-a lungul a patru secole. S-au relevat, astfel, unele contacte de ordin cultural-științific din perioada mai veche (secolele XVII—XVIII) în comunicările susținute de Maria Holban, *Fiecune și realitate în rapoartele călătorilor britanici în România* și de Andrei Pippidi, *Constantin Cantacuzino și Anglia*. Comunicarea binecunoscutului istoric britanic, profesorul Hugh Trevor-Roper, intitulată *Dimitrie Cantemir și Anglia* a analizat problema capacității de pătrundere a fenomenului spiritual românesc — în special a operei savantului domn moldovean — în mediul intelectual britanic. Profesorul Trevor-Roper a mai arătat că Anglia a fost punctul de plecare al operei lui Dimitrie Cantemir, privind Imperiul otoman, spre Franța și spre lumea statelor germane. Cu referire la perioada iluminismului s-a reliefat interesul manifestat în cercurile intelectuale din țările române pentru receptarea unor modele de comportament din opera filozofico-literară engleză: comunicarea lui Alexandru Dușu: *Gentleman-ul și Patriotul — două forme de moralism luminat*.

Secolul al XIX-lea a cunoscut schimbări importante în substanța relațiilor româno-britanice, lărgite nu numai pe linia contactelor științifico-culturale, dar și pe aceea a legăturilor economice și a relațiilor de ordin politico-diplomatic. Comunicarea lui Paul Cernovodeanu, *Interesele economice engleze la Dunărea de Jos și Marea Neagră între 1803 și 1829*, a pus în lumină acest interes al Marii Britanii de a intensifica propriile activități comerciale în regiunea pontico-danubiană. În același timp, frământările social-politice legate de lupta poporului român împotriva dominației marilor imperii vecine și a introducerii unor instituții moderne, precum și a înfăptuirii unității naționale, au stimulat acțiuni ale cercurilor influente ale opiniei publice britanice în favoarea cauzei românești. S-a subliniat, de asemenea, intensă activitate desfășurată pe o durată mare de timp în Marea Britanie, și cu deosebire la Londra, de către personalități românești importante, atît pe plan politic, cît și pe plan cultural. De pildă, datorită eforturilor susținute ale unor veritabile grupuri de presiune românești, marile om politic al Angliei victoriene Gladstone — de cîteva ori prim-ministru —, a fost atras să sprijine cauza noastră națională. La fel au stat lucrurile cu binecunoscutul publicist și diplomat David Urquhart și cu importantul om politic, lordul Dudley Stuart. Acesta din urmă a ridicat în parlamentul britanic problema dominației străine în principatele române, în anii 1848—1849, într-o dezbateri care a avut loc în martie 1849. Asemenea acțiuni s-au desfășurat nu numai în timpul revoluției de la 1848, ci și în perioadele unirii principatelor, a războiului de independență și a primului război mondial. În unele din aceste împrejurări, așa cum au relevat-o comunicările prezentate, s-a avut de-a face cu atitudinea mai reticentă a oficialității britanice preocupată de faimosul principiu al echilibrului puterilor, aplicat de guvernul de la Londra marilor monarhii conservatoare din centrul și din răsăritul Europei, partizane ale menținerii statu-quo-ului social și politico-teritorial pe continent. Comunicările

În care s-a analizat, uneori chiar și în detaliu, această problematică atât de interesantă și de complexă a relațiilor româno-britanice în perioada 1830—1920, au aparținut următorilor: Cornelia Bodea, *David Urquhart și mișcarea națională română*; Trevor Hope, *Publiciști români și cauza națională română*; Beatrice Marinescu, *Marea Britanie și recunoașterea independenței României (1880)*; G. H. N. Seton-Watson, *R. W. Seton Watson și relațiile anglo-române*. Dintre aceste comunicări cea susținută de profesorul G. H. N. Seton-Watson a introdus o notă specifică deoarece s-a întemeiat pe o serie de acte inedite din bogata arhivă personală a tatălui său, R. W. Seton-Watson. Aceste acte reprezintă, de fapt, corespondența schimbată de R. W. Seton-Watson cu personalități proeminente românești, politice și culturale, din vechea Românie și din Transilvania, în primele decenii ale secolului nostru, precum și note luate cu prilejul întrevederilor avute cu aceste personalități în România, în Anglia și în alte părți ale Europei. Menționăm că R. W. Seton-Watson este autor al celei mai ample sinteze în limba engleză a istoriei poporului român, precum și a numeroase studii și articole prin care a susținut în opinia publică britanică desăvârșirea unității noastre statale, act împlinit la 1 decembrie 1918.

În sfârșit, o altă comunicare care a suscitat discuții interesante a fost aceea prezentată de Alan Milward, *Imagini ale industrializării. Marea Britanie și România în lumina dezvoltării economice europene*. Autorul a relevat dificultățile legate de politica de industrializare a României la finele secolului trecut, politică prin care s-a încercat imitarea modelului englez, inaplicabil în condițiile unor structuri economice agricole înapoiate. Privitor la structurile agricole românești, autorul a făcut unele referiri la reforma agrară din 1921, pe care n-o consideră o reformă propriu-zisă, ci doar o redistribuire a pământului de care au beneficiat doar câțiva țărani bogați. Aici așa cum s-a sugerat profesorului A. Milward, se impun unele corecțiuni și nuanțări în funcție de rezultatele cercetărilor din ultimul deceniu ale istoricilor noștri. Cu toate carențele și imperfecțiunile ei, reforma agrară legiferată în 1921 a expropriat totuși 6 120 000 hectare (cu despăgubiri bineînțelese), din care 3 464 000 hectare s-au împărțit la aproape un milion și jumătate capi de familie, restul de peste 2 000 000 hectare constituind islazuri și păduri, devenite proprietate comunală, pe care țărani le foloseau în schimbul unor taxe. Această reformă a ameliorat pentru moment situația maselor rurale și a restrâns puterea marilor proprietari, reprezentând un pas important înainte în asigurarea dezvoltării țării. Totuși, menținerea a însemnat suprafețe în proprietatea marilor moșieri, limitele legiurii, modul defectuos în care s-a aplicat uneori aceasta, au constituit tot atâția factori negativi care au întârziat progresul social al țării¹.

Pe marginea comunicărilor prezentate au adus completări, au ridicat probleme, au emis opinii și alți cercetători invitați să participe la lucrările simpozionului: Dan Lăzărescu, Alex. Zub, C. Istrate, S. Columbeanu; lor li s-au alăturat — la discuții —, atât autorii români, cât și cei britanici ai comunicărilor. Dezbaterile au subliniat aspecte consistente ale relațiilor dintre țările române și Anglia, și totodată au pus în lumină interesul părții engleze pentru poziția lor politică specială în această parte a continentului, pentru resursele lor economice și caracterul original al culturii și civilizației românești.

În încheierea lucrărilor simpozionului a luat cuvântul, în numele delegației britanice, profesorul D. Obolensky care a elogiat nivelul științific ridicat al comunicărilor și dezbaterilor, subliniind că istoricii englezi au dobândit cunoștințe noi, nu numai în ce privește istoria României, ci și în ce privește istoria engleză (activități mai puțin sau deloc cunoscute ale lui Gladstone, Urquhart sau Seton-Watson senior). Într-un viitor nu prea îndepărtat — a declarat profesorul Obolensky — se va organiza un colocviu de istorie anglo-român în Marea Britanie.

În lumina acestei succinte prezentări, putem conchide că simpozionul româno-britanic din 4—5 iulie 1975 a contribuit la o mai bună cunoaștere a istoriei României de către partea engleză și a scos în evidență rolul deosebit de important deținut de țara noastră în spațiul sud-estic european.

Sergiu Columbeanu

¹ *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oștea, București, Edit. Științifică, 1970, p. 372. Vezi și monografia cu caracter special *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Edit. Politică, 1967.

MARIN IONESCU, MIHAI VECHILU, *Oltenia în lupta pentru democratizarea aparatului de stat (23 August 1944 — 6 Martie 1945)*. Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 161 p.

Cu ocazia împlinirii a 30 de ani de la instaurarea, la 6 martie 1945, a puterii revoluționar democratice în România, au apărut o serie de lucrări monografice, numeroase studii și articole consacrate acestui eveniment. Între acestea, se remarcă prin proporțiile și parțial prin ineditul ei, o lucrare de istorie locală elaborată de doi cercetători din Craiova, care și-au propus să prezinte un amplu tablou al cadrului general, al modului concret și al particularităților pe care le-a îmbrăcat lupta pentru putere și îndeosebi lupta pentru democratizarea aparatului de stat în Oltenia.

Pornind de la documentele și tezele de partid privind trăsăturile caracteristice și dinamica procesului revoluționar între 23 August 1944—6 martie 1945 și de la cîteva din lucrările istoriografice consacrate acestei perioade, autorii își bazează îndeosebi cercetarea, analiza și interpretarea faptelor pe datele culese din unele arhive locale (în special arhiva din anii 1944—1945 a fostei regionale și a fostelor județene P.C.R.) și pe știrile culese din fostul organ de presă al regionalei P.C.R. Oltenia, „Înainte”, ceea ce este mult prea puțin. Nu sînt folosite decît sporadic arhivele fostelor organe administrative locale (prefecturi, preturi, primării, legiuni de jandarmi, comisariate de poliție etc.), adică tocmai organele de stat a căror democratizare în anii 1944—1945 constituie însăși tema abordată de autori. De asemenea, faptul că autorii nu au putut lua cunoștință decît indirect, prin intermediul unor studii deja publicate, de conținutul arhivelor unor instituții centrale de stat (consiliul de miniștri, ministerele de Interne și de Război, inspectoratul general al jandarmeriei etc.) ca și neapelaarea de către autori la numeroase studii și articole care s-au ocupat în mod special sau în treacăt de această problemă *, a împietat, din păcate, simțitor și sub cele mai diverse aspecte asupra unei

expuneri suficient de clare cît și în prezentarea completă a unor momente sau episoade concrete din lupta pentru democratizarea aparatului de stat în Oltenia (de pildă, asaltul prefecturilor Dolj și Romanați, care e prezentat incomplet). Fetișizarea datelor mai mult sau mai puțin inedite ale unor informații documentare de sorginte locală, ținîndu-se prea puțin seama de tot ceea ce istoriografia a adus pînă atunci ca aport în cunoașterea istoriei generale a țării, inclusiv în analiza unor momente, episoade sau particularități de ordin local este o meteahnă înflînită, din păcate, și la alte lucrări de istorie locală.

Dacă nu se poate întreprinde o cercetare monografică solidă și temeinică fără abordarea și a fenomenelor și aspectelor particulare, tot așa nu se poate realiza o monografie de istorie locală de bun nivel științific fără a stăpîni suficient istoriografia generală a problemei, cadrul general istoric din care face parte integrantă regiunea, zona sau localitatea respectivă.

Făcînd ab initio această observație critică metodologică nu intenționăm să trecem cu vederea valoarea întrînsă a lucrării recenzate de noi, în ceea ce privește datele și elementele noi de interpretare, contribuția adusă la cunoașterea concretă a democratizării treptate a unor verigi ale aparatului de stat din Oltenia, ca o componentă a luptei generale pentru putere democrat-populară.

Lucrarea începe cu o prezentare sumară a pregătirii și desfășurării insurecției din august 1944 pe teritoriile Olteniei, după care se dau, într-un alt paragraf, cîteva date privind situația social-economică a regiunii înainte de 23 August 1944. Deși din titlul paragrafului autorii par să-și fi propus a acorda o atenție specială *particularităților* vieții econo-

tatea lucrărilor, studiilor și articolelor apărute în ultimii ani.

* Sînt citate, de pildă, broșuri sau culegeri tematice editate în 1958 sau mai înainte, dar, în schimb, sînt ignorate majori-

mice și social-politice ale regiunii, intenția lor nu-și găsește realizarea; în afara subdezvoltării industriale, existenței marii proprietăți moșierești, pulverizării micii proprietăți țărănești, comune multor altor regiuni ale țării înainte de Eliberare nu s-a reușit să se surprindă particularitățile cu adevărat specifice Olteniei (persistența în mai mare măsură a dijmei, slaba capacitate a industriei prelucrătoare, care permisesse menținerea și chiar amplificarea în perioada interbelică a producției meșteșugărești a artizanatului, caracterul vădit și unilateral cerealier stagnat al agriculturii regiunii; ramurile agroalimentare de randament și cu mare valoare comercială ca, creșterea vitelor pentru rentă, cultura plantelor alimentare și tehnice, dezvoltându-se într-un ritm care nu ținea pasul nici măcar cu sporul populației sau, pe plan demografic, prea bine cunoscutul exod al oltenilor, sărăciți în masă, și care își caută de lucru ca mici precupeți, muncitori sezonieri în alte părți ale țării în special în Capitală etc.).

Într-un paragraf special, autorii aduc o serie de date privind reorganizarea P.C.R. și a altor organizații democratice revoluționare pe baze noi, în conformitate cu sarcinile revoluției populare declanșate în urma actului istoric de la 23 August 1944.

Surprinde ignorarea aproape completă a activității organizațiilor social-democrate din regiune (sînt amintite doar ca prezență în comitetele de front unic sau la unele întruniri inițiate de P.C.R.). Or este știut faptul că, cel puțin în județele Dolj, Mehedinți și Romanați, P.S.D. se bucura de o influență și a jucat un rol important în mobilizarea maselor la înlăturarea programelor de acțiune ale F.U.M. și ale F.N.D. (autorii nu menționează nici măcar o dată organele de presă social-democrate județene sau organul P.S.D. regional „Oltenia muncitoare” care conțin, în deosebi ultimul, date interesante, privind însăși tema cercetată de autori). Era de asemenea de menționat ca o particularitate rolul influent pe care-l avea în cadrul organizațiilor național-țărănești din Oltenia gruparea Anton Alexandrescu, ceea ce va determina organizarea țărănimii oltene atît în Frontul Plugarilor cît și (îndeosebi în județul Vlcea), în P.N.Ț.-Anton Alexandrescu. Tot astfel, organizarea sindicală a avut în Oltenia în primele luni după Eliberare, o coloratură politică angajantă, avînd ca specific constituirea de sindicate ale „Uniunii Patriotice” (mai ales la T. Severin și Tg. Jiu). În Gorj, fiedul familiei Tătărescu, majoritatea liberalilor vor urma noua grupare și deci se va orienta în cele din urmă spre o colaborare cu F.N.D.

Aceste particularități reale, care puteau fi surprinse cu ușurință de autori pe baza arhivelor P.C.R. locale, cercetate

ar fi meritat o atenție tot atît de mare ca și concluziile ce s-a înfiripat între forțele revoluționare și elementele de stînga democratice din P.N.Ț. Înainte și după evenimentele din august 1944. Cunoașterea exactă și completă a dispozitivului și raportului de forțe politice ar fi putut oferi cititorilor o imagine multilaterală și mai nuanțată a desfășurării luptei (nu „ascensiunii” cum greșit intitulază autorii un paragraf) pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice.

În două paragrafe consacrate luptei pentru democratizarea vieții politice și a unor raporturi de muncă ca urmare a luptei revoluționare a maselor muncitorești-țărănești din Oltenia în ultimele luni ale anului 1944, autorii aduc o serie de date ce vin în sprijinul concluziei marilor acumulări de forțe strînse în jurul programului de acțiune al P.C.R. pentru asaltul decisiv din lunile ianuarie-martie 1945. Din păcate, alături de relatarea corectă a unor evenimente și fapte, apar, surprinzător, o serie de inadvertențe sau judecăți de valoare cel puțin discutabile. De pildă se vorbește (la paginile 72, 73 și altele) despre exproprierea de moșii în octombrie 1944, cînd în realitate era vorba de ocuparea și preluarea în folosință a bunurilor unor absenteiști (cazuri cu mult mai izolate în Oltenia decît în Moldova, Transilvania, Banat etc.); înlăturarea pe cale revoluționară a expropriării (reformei agrare), a fost inițiată abia în februarie 1945. Tot astfel, în mai multe locuri (cel mai categoric la p. 89 jos), înlocuirea vechilor primari cu alții noi ar părea că s-a realizat în majoritatea comunelor înainte de 6 martie 1945. Autorii, se pare, confundă consensul la care au ajuns toate partidele politice participante la guvernul Sănătescu de a se înlocui de către prefecuri, deci de sus în jos, din ordin guvernamental, foștii primari antonescieni cu alți primari (acțiune care are loc și în Oltenia, în toamna și iarna anului 1944) cu democratizarea revoluționară, de jos în sus, a aparatului de stat local, prin desemnarea și instalarea de către mase a unor primari F.N.D. De pildă, în cazul schimbării unor prefecți, primari și consilii de conducere județeană sau orășenească, această operație s-a realizat în urma confruntării, mai mult sau mai puțin „calme”, între reprezentanți locali ai P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L. Cînd însă, masele populare, la chemarea partidului comunist vor trece, mai ales după 1 ianuarie 1945, la instalarea unor prefecți sau primari F.N.D., pe deasupra și împotriva majorității reacționare din guvern, atunci abia se poate vorbi de o democratizare reală a aparatului de stat. Nefăcîndu-se delimitarea clară între aceste două concepții diferite de democratizare nu pot fi explicate satisfăcător activitatea și contradicțiile din sînul organizațiilor de colaborare județene sau oră

senești, legătura organică ce a existat între campaniile pentru democratizarea treptată a unor verigi ale aparatului de stat local și lupta generală pentru guvern democrat, pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice în țara noastră.

Această confuzie a autorilor li conduce și în paragrafele următoare la concluzii neconforme cu realitatea. De pildă, sintetizând situația înlocuirilor de primari rurali în Oltenia (mai puțin județul Vlcea) ei arată că din 609 comune în 135 comune erau menținuți primarii ce fuseseră în funcții și înainte de 23 August 1944, de unde concluzia autorilor că toți ceilalți primari „noi” ar fi fost primari democrați, că deci 447 primării (80% din total) „se aflau în mlinile maselor” (p.105) la mijlocul lunii ianuarie 1945. Tot autorii însă (la p. 118) constată pe baza unei alte situații, întocmită de inspectoratul administrativ al Craiovei, că la începutul lunii februarie, 1945, acțiunea pentru democratizarea aparatului de stat (a funcționarilor de carieră) din Oltenia se afla într-un stadiu precar, determinat de exigența slabă dovedită de comisiile de epurare, care a făcut obiectul multor critici din partea forțelor democratice”. Dealtfel, autorii sînt nevoiți să-și revadă propriile opinii atunci cînd constată (așa cum stăteau, în realitate, lucrurile) că la 6 martie în aparatul de stat din regiune mai existau „numeroase elemente potrivnice noului regim a căror îndepărtare urgentă constituia (după 6 martie 1945 — n.n.) una din sarcinile cele mai importante ale guvernului” (p. 147).

Dacă autorii ar fi utilizat și interpretat critic chiar și sursele ce le-au stat la îndemînă, atunci în locul unor concluzii roze (care ar lăsa impresia falsă că în Oltenia democratizarea aparatului de stat în linii mari fusese realizată și precedase răsturnarea guvernului Rădescu) ei ar fi putut să explice de ce, de pildă, din cele 5 județe oltene doar într-unul singur (Dolj), și acolo după o dublă confruntare — una dintre ele sîngeroasă — cu reacțiunea, forțele F.N.D. reușiseră înainte de 28 februarie 1945 să-și instaleze propriul reprezentant, în toate celelalte 4 județe prefectii F.N.D. vor fi instalați abia în primele zile ale lunii martie 1945. Aceasta în condițiile în care la sfîrșitul lunii februarie 1945 din totalul de 58 prefecturi, 52 aveau prefecti F.N.D. (din cele 6 prefecturi în care nu erau instalați prefecti F.N.D., 4 erau din Oltenia).

O astfel de situație ar părea bizară la prima vedere, dacă se are în vedere consolidarea și afirmarea rapidă și în Oltenia a partidelor revoluționare în frunte cu organizațiile locale P.C.R., succesele importante (în parte relevate de autori în lucrare) obținute de muncitorii și țărani organizați în

lupta lor pentru drepturi și libertăți, salarii mai mari, reformă agrară etc. Firește, nu poate fi scopul prezentei recenzii să clarifice o astfel de problemă majoră, care ar fi trebuit să fie explicată de autori. Prin simplă impresie, înclinăm a crede că dintr-o serie de considerente interne și internaționale, forțele revoluționare, în frunte cu P.C.R., erau interesate să obțină la începutul anului 1945 succesul decisiv *la scară națională* în lupta pentru putere pe o cale cît mai pașnică și că din acest punct de vedere în Oltenia (care nu fusese zonă de front, care nu ridica în mod special și urgent nici un fel de probleme de securitate națională, de unde își avea originea o serie de personalități politice liberale și țărăniște cu care P.C.R. negocia și intenționa să colaboreze într-un viitor guvern de largă concentrare democratică), nu trebuia să se ajungă la o încordare, la o forțare a notei. Odată răsturnat ultimul guvern cu majoritate reacționară din istoria țării, ca urmare și a luptei revoluționare a maselor populare și a forțelor politice democratice din Oltenia, instalarea unor noi prefecti democrați în toate județele oltene, avea să vie de la sine, așa cum s-au și întîmplat lucrurile în realitate la nivel de prefectură și de primării ale unor centre urbane olteneste.

Caracterul predominant agrar al regiunii în acei ani, a determinat în schimb, după cum bine arată autorii „o intensificare (accentuată în raport cu alte regiuni — n.n.), a activității organizațiilor de partid la sate și ca urmare, o participare masivă și activă a țărănimii, punerea în valoare a energiilor revoluționare ale acesteia, alături și sub conducerea clasei muncitoare, în lupta pentru cucerirea puterii de stat, în strînsă legătură cu înfăptuirea revendicării sale principale — reforma agrară” (p. 151). Autorii ar lăsa să se înțeleagă că — reflectare a acestui specific — lupta pentru democratizarea aparatului de stat nu întîmplător a îmbrăcat formele unei confruntări mai dure, pe alocuri sîngeroase în județele agricole Dolj și Romanași, în raport cu celelalte trei județe, colinar-montane ale Olteniei.

În încheierea lucrării, autorii fac o succintă trecere în revistă a uriașelor transformări revoluționare petrecute în Oltenia la 3 decenii de la instaurarea în țara noastră a puterii revoluționare democratice, moment care a deschis calea socialismului și progresului general.

Fiind prima monografie consacrată special luptei pentru democratizarea aparatului de stat într-o regiune a țării, multe din carențele sale metodologice se explică prin riscurile inerente oricărei opere de pionerat.

Socotim, pe de altă parte, că în stadiul actual al istoriografiei noastre, monografiile de istorie locală, trebuiesc să fie opera colectivă a unor cercetări locale împletite cu

sprijinul efectiv și temeinic al unor cadre din institutele de specialitate centrale.

Tr. Udrea

* * * *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, Edit. Academiei R.S. România, 1974, 212 p.

Volumul pe care-l recenzăm conține patru studii ample privind istoria medie și modernă a sud-estului Europei și este primul dintr-o serie care, fără a se angaja, după cum se menționează în prefață, la o apariție periodică riguroasă, va include rezultatele cele mai însemnate ale cercetărilor efectuate în cadrul Institutului de studii sud-est europene din București.

Înscirind-se printre preocupările importante ale istoriografiei românești din trecut și de astăzi, depistarea, valorificarea și introducerea în circuitul științific a mărturiilor istorice străine privind poporul român rămâne una din direcțiile principale ale cercetării actuale. Raportată istoriei sud-estului european această investigație capătă valențe multiple datorită strinselor relații politice, influențelor culturale reciproce, problemelor politice de multe ori aceleași pe care poporul român le-a avut cu popoarele din această zonă a continentului nostru.

În lumina acestor considerații de ordin general se reliefează, credem, convingător importanța temei abordate de Anca Iancu în primul studiu al culegerii intitulat *Știri despre români în izvoare istoriografice sârbești (secolele XV—XVII)*,

Menționând în primele pagini eforturile istoricilor iugoslavi de a reuni într-un corpus genealogiile și analele medievale sârbești, operă desăvârșită de Lj. Stojanović, se apreciază interesul pe care acestea l-au prezentat pentru istoricii români ca Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu în a releva pasagiile și informațiile care erau de natură să contribuie la cunoașterea mai exactă a istoriei noastre. Urmărind aceeași intenție, efortul autoarei se concentrează asupra reexaminării minuțioase a culegerii lui Lj. Stojanović și a unor alte izvoare noi, necuprinse în corpusul amintit, cu scopul de a clarifica o serie de aspecte ale istoriei noastre medievale și a sublinia valoarea acestor categorii de știri.

Succinta privire generală asupra istoriografiei medievale sârbești sub forma genealogiilor și letopisetelor relevă cinci redacții ale genealogiilor sârbești și sintetizează pro-

cesul de apariție al scrierilor analistice în limba sârbă.

Însemnarea știrilor despre români așa cum apar ele în aceste izvoare străine, capitol principal al studiului, este coroborată cu rezultatele sigure dobândite de studiul actual al cercetării, semnalându-se erorile cît și amănuntele care urmează a fi verificate și luate astfel în considerație.

După sublinierea celei mai vechi știri cu privire la români, cu prilejul consemnării luptei de la Velbužd (1330), autoarea semnalează că acestea încep să fie consemnate cu regularitate odată cu domnia lui Mircea cel Bătrîn. Este o recunoaștere a rolului însemnat pe care țările române l-au avut în efortul general de stăvilire a expansiunii otomane cu care sîrbi au fost confrunțați deseori. Din aceste motive — punctate clar în studiu — campaniile lui Iancu de Ilunedoara și Ștefan cel Mare sînt prezente, e drept în mod restrîns, în stilul notației strict informaționale, în scrierile sârbești.

Alături de interesul pe care acestea îl acordă campaniilor otomane și oponenților acestor invazii, izvoarele scrise de sîrbi cuprind date relative la politica internă și frământările dinastice și sociale din țările române, date pe care semnătura studiului le privește în mod critic sesizînd poziția de clasă a autorilor letopisetelor, exemplul elocvent constituindu-l analiza pasajului consacrat răscoalei condusă de Gheorghe Doja.

Fără a se limita numai la interpretarea și sistematizarea informațiilor de ordin politic și social, studiul relevă și date care aparțin istoriei culturale și care argumentează o strînsă legătură pe acest plan între cele două popoare vecine. Sînt enumerați astfel copiii și posesorii unor manuscrise și cărți vechi care au avut contacte cu românii și este ilustrată prin însemnările din aceste izvoare circulația scrierilor între aceste două țări.

Studiul Ancăi Iancu se prezintă așadar ca o sinteză utilă și necesară a reflectării istoriei noastre medievale sub raport politic, social și cultural în istoriografia sârbească din secolele XV — XVII.

Integrându-se în mod organic istoriei generale a țărilor române, istoria Dobrogei constituie una din temele des abordate în istoriografia noastră la a cărei lămurire cit mai deplină și-au adus contribuția istoricii de prestigiu. Acestei însemnate direcții de efort a investigațiilor istorice, etnografice și demografice românești i se realizează și studiul semnat de Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*. Remarcând că în lucrările istorice românești și străine, îndeosebi bulgare, data instaurării turcilor în Dobrogea, ținut stăpinit de Mircea cel Bătrîn, este controversată, opiniile susținând înstăpânirea otomană după 1388, 1390 sau 1396 și acceptând pierderea Dobrogei de către voievod între anii 1400, 1402, 1406, 1417, autoarea întreprinde o analiză minuțioasă a obiectivelor campaniilor otomane din această perioadă, a situației interne a Țării Românești și Imperiul otoman și a conjuncturii politice sud-est europene.

Se ajunge astfel la concluzia că de abia în 1420 turcii reușesc să supună Dobrogea dar numai o parte, nord-estul ei, gurile Dunării, rămânând în posesia țărilor române pînă la 1484. Studiul susține două etape în cucerirea Dobrogei: prima în 1420 și a doua în 1484, cînd și zona de nord-est, cu importantele cetăți Chilia și Cetatea Albă, a fost ocupată de armatele otomane. Autoarea consideră în mod just istoria frământată de-a lungul secolului al XV-lea a acestor două cetăți de interes strategic și comercial drept parte integrantă a rezistenței românești în fața ofensivei Porții otomane în Dobrogea și în Marea Neagră. Iar împotrivirea acerbă a țărilor române față de repetatele încercări ale turcilor de a ocupa Dobrogea, constituie un capitol semnificativ și de mare interes științific al istoriei noastre. Alipirea în 1878 a Dobrogei la România independentă va fi actul care va încununa această străduitoare apărare a teritoriilor românești împotriva agresorilor.

Luptei de eliberare a popoarelor din Balcani de sub dominația otomană i-au fost consacrate de către istoriografia acestor state cît și de cea românească pagini ample subliniindu-se aspectul cooperării și sprijinirii reciproce în vederea realizării dezideratului libertății naționale.

Lidia Demény abordează pe această temă problemele privind *Relațiile ruso-serbe în anii 1806—1812*, integrate condițiilor istorice din Balcani de la începutul secolului al XIX-lea. Raportarea acestora la contextul politico-diplomatic european, prezentarea dinamicii potențialului militar și economic al marilor puteri cu interese în această zonă schițează cadrul general în care autoarea analizează egăturile mișcărilor naționale sîrbe cu Rusia.

Răscoala antiotomană din Serbia declanșată în 1804 convinge prin amploarea și intensitatea sa cercurile țariste să o sprijine, deocamdată prin mijloace diplomatice și financiare. Un pas important se realizează în 1806 cînd declanșarea războiului ruso-turec va crea condițiile pentru o colaborare militară deschisă ruso-sîrbă. Această cooperare dorită de Karagheorghe era privită de conducătorul răscoalei sîrbe și de cabinetul imperial rus de pe poziții diferite. După cum se subliniază în studiu, „Karagheorghe se străduia să-și elibereze patria cu ajutorul rușilor și să o facă independentă fără să ofere contraservicii; guvernul rus, în schimb dorea să se folosească de forța militară sîrbă în războiul său împotriva Porții, interesîndu-se pe atunci puțin de soarta ulterioară a Serbiei. Aceste concepții diferite, în multe privințe opuse, au influențat pînă la urmă poziția lui Karagheorghe față de Rusia” (p. 138, vezi și nota 31). Analiza acordului de la Negotin (10 iulie 1807) dintre șefii mișcării naționale sîrbe și guvernul rus este prezentată de autoare în lumina relevării prin aceasta a scopurilor urmărite de Rusia în Balcani, mergînd pînă la crearea unui țărat slavo-sîrb, propunere sîrbă, care, deși depășea planurile inițiale, a fost reținută în vederea exercitării unei influențe crescînde în această parte a Europei. Nerealizarea înfăptuirii acestor planuri este explicată de autoare prin schimbările survenite în Europa prin pacea de la Tilsit și rolul tot mai accentuat pe care Franța îl joacă în sprijinirea politicii Porții otomane în Balcani.

Studiul cuprinde pagini în care sînt pe larg prezentate acțiunile de cooperare militară ruso-sîrbă împotriva armatelor otomane, cît și satisfacerea cererilor sîrbe de armament de către Kutuzov.

Dar și de această dată conjunctura internațională avea să aibă influența hotărîtoare, iminenta începere a războiului dintre Franța și Rusia ducînd la încheierea grabnică a păcii de la București prin care Serbia nu a putut obține independența. Menționăm de aceea concluzia finală — cu care sîntem întrutotul de acord — a autoarei: „...că Rusia țaristă a sprijinit cauza sîrbă numai în măsura în care acest sprijin servea intereselor sale expansioniste în Balcani că, de fapt, din punctul de vedere al Rusiei, problema sîrbă era subordonată politicii ei europene. Dacă relațiile Rusiei cu marile puteri o cereau ea nu ezită nici un moment să părăsească cauza mișcării naționale sîrbe” (p. 156). Totuși, așa cum se subliniază și în studiu, sprijinul Rusiei, acordat luptei de eliberare a sîrbilor prin războiul ei cu Turcia și prin înarmarea răsculaților, a creat condiții favorabile desfășurării mișcării naționale de aici.

Un aspect de istorie economică și culturală a sud-estului european, contribuind la rele-

varea semnificației și extinderii relațiilor de acest gen între popoarele vecine, este înfățișat în cel de-al patrulea studiu al culegerii de către Cornelia Papacostea-Danielopolu și intitulat *Organizarea și viața culturală a Companiei „grecești” din Brașov (sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea)*.

Evidențiind importanța companiilor orientate pentru activitatea comercială și pentru viața culturală a Transilvaniei stăpânite de habsburgi, autoarea a reconstituit în liniile esențiale definitorii istoria acestei companii din Brașov, concentrându-se și asupra relațiilor dintre greci și români în cadrul acesteia.

Amplul studiu se bazează pe informațiile puse la dispoziție de documentele publicate de Nicolae Iorga, pe cele câteva lucrări existente care au tratat aspecte ale activității Companiei, dar mai ales pe arhiva acesteia și a comunității grecești din Brașov aflată în fondul „Biserica greacă” (Gr. Brincoveanu) de la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R. S. România, pe două manuscrise latine de la aceeași bibliotecă, pe arhiva bisericii Sf. Treime din Brașov. Semnatarea studiului menționează că piesele din arhivă sînt inedite, cu excepția celor publicate de Nicolae Iorga care sînt puține, raportate la bogăția documentelor oferite de cercetarea arhivelor mai sus-amintite.

În prima parte a lucrării, Cornelia Papacostea-Danielopolu se ocupă de regimul negustorilor din Balcani, supuși ai Porții, care intrau în companii comerciale în Transilvania, devenind astfel sudiți austrieci. În aceste condiții posibilitățile lor de comerț în Imperiul Habsburgic, dar mai ales în țările române și în teritoriile aflate sub stăpînire otomană devin foarte largi. Urmărindu-se istoricul Companiei „grecești” se înfățișează dezvoltarea sa în lupta cu magistratul săsesc și în neconținutele solicitări de noi privilegii din partea autorităților imperiale. Un capitol important îl constituie acela care redă cu minuțiozitatea

oferită de investigația în arhive organizarea și funcționarea Companiei „grecești” din Brașov, autoarea remarcînd și insistînd asupra caracterului tradițional grecesc al organizării acesteia. Pentru cercetătorii care au în atenție studiarea situației social-economice și politice a națiunii române din Transilvania în timpul stăpînirii habsburgice sînt de mult folos paginile care atestă în compoziția Companiei „grecești” din Brașov un număr însemnat de negustori români, reliefind dificultățile întîmpinate de aceștia în practicarea comerțului atunci cînd nu erau sudiți, calitate pe care o obțineau în urma intrării în companie, ci membri ai națiunii „tolerate”. Prezența lor în Compania „grecescă” din Brașov dezvăluie forța economică crescîndă a burgheziei române transilvănene care nu se împăca cu opreliștile pe care le impunea condiția de „tolerați” și „admiși” a românilor din Transilvania. Activitatea negustorilor români va avea reverberații și în școala și biserica Companiei. Viața culturală intensă din cadrul acesteia constituie subiectul celei de-a doua părți a studiului în care de mare însemnătate sînt pasajele ce tratează strînselile culturale, circulația cărții între Transilvania, țările române și Balcani. Studiul Corneliei Papacostea-Danielopolu surprinde așadar una din formele deosebite și eficiente ale dezvoltării burgheziei brașovene.

În ansamblu culegerea care a făcut obiectul succintei noastre prezentări se înfățișează ca un debut reușit al Institutului de studii sud-est europene de a valorifica prin efort propriu cercetările desfășurate în cadrul său. Apreciem modalitatea aleasă de coordonatorii acestei reuniuni de studii pentru a da puțință de tipărire acelor lucrări care prin întinderea lor se situează între articolul de revistă științifică și carte drept foarte potrivită și așteptăm cu interes apariția altor volume de acest gen.

Gelu Apostol

GEORGES DUBY, *Hommes et structures du moyen âge. Recueil d'articles*, Paris, La Haye, 1973, 424 p. Collection: Le Savoir historique, nr. 1.

În literatura istorică de după cel de-al doilea război mondial s-a impus tot mai mult numele lui Georges Duby, profesor la College de France, cunoscut în țara sa și în lumea întreagă prin lucrările sale consacrate societății medievale din Europa occidentală în general și lumii rurale și aristocrației în particular. Spre deosebire de tot ce a scris pînă acum, istoricul francez publică de această dată un număr destul de mare de studii și articole apărute în anii 1947-1972 în

diferite periodice de specialitate europene inclusiv cele franceze, în actele unor colocvii și congrese internaționale precum și în culegeri profilate pe o anumită temă.

Prin aceste lucrări de mici proporții dar de o deosebită valoare științifică, alcătuite la cererea unor cercuri de specialiști, Georges Duby ne arată cum cercetările sale s-au continuat și pe altă cale la capătul cărora a publicat apoi studii temeinice menite să ridice pe noi culmi istoriografia franceză

și mondială totodată. De aceea multe dintre ele au aspectul unor eseuri bine documentate, care oglindesc spiritul critic și pretenții al autorului lor în ceea ce privește interpretarea izvoarelor de arhivă.

Dar articolele din culegerea de față pe care o recenzăm mai are și un alt caracter și anume fac parte din acea etapă a cercetărilor de analiză care dezvăluie autorului aspecte mai puțin cunoscute ale problemelor cunoscute până acum. Totodată ele sînt rodul unor investigații efectuate în arhive la capătul cărora truda neobosită a cercetătorului pasionat este răsplătită cu eliminarea unora din părțile obscure care învăluie de obicei trecutul istoric. Numai în așa fel a reușit istoricul francez să afle cheia de boltă a complicatului sistem de relații sociale existent în evul mediu sau să lămurească unele taine ale mecanismului care a stat la baza economiei rurale în aceeași epocă istorică, mai ales în secolele XI—XII. Așa cum dealtfel o mărturisește însuși autorul în cele citeva cuvinte ce preced culegerea de față, lectura acestor materiale care reprezintă un aspect al muncii de pionierat în domeniul istoriografiei medievale mai are și rolul să îndemne pe cititor să reflecteze asupra unor probleme de metodologie, care preocupă pe specialiști în orice împrejurare dar mai ales cînd investigația se desfășoară în climatul adesea arid al unor arhive provinciale, cum este cazul în munca științifică și neobosită a lui Georges Duby.

Cum era și de așteptat cele 24 de studii și articole care nu sînt decît o parte din lucrările de mică întindere ale autorului consacrate problemelor de bază ale societății medievale din Europa occidentală îmbrățișează cele mai diferite și interesante aspecte. În cele mai multe din ele este studiată economia domanială unde se dă atenție nu numai marelui domeniu, dar și loturilor țărănești, unde se pot afla multe lucruri despre inventarul dar și despre producția acestora. Urmează apoi acelea unde sînt analizate aspectele senioriei, dar și rolul nobilimii sau al aristocrației în contextul relațiilor sociale precum și acelea în care feudalitatea în ansamblul ei este supusă unei ample analize. În fine restul materialelor dezvăluie cititorului aspecte puțin cunoscute privind instituțiile judiciare, șerbăia, tehnica agricolă, cultura, genealogia, demografia, etc.

Dar pentru a înțelege contribuția lui Georges Duby la îmbogățirea istoriografiei în general privind problemele de bază ale feudalismului european este necesar să cunoști stadiul actual al acestor probleme, stadiul la care au ajuns eforturile altor medievisti care l-au precedat pe cunoscutul istoric francez. O astfel de investigație nu este deloc ușoară și de obicei ea răpește mult timp spe-

cialiștilor. În cazul de față însă această complicată problemă e rezolvată însăși de autor care are grijă ca de fiecare dată cînd tratează o problemă să amintească cititorului în linii mari și cuceririle istoriografiei europene în domeniul cercetat, făcînd prin aceasta lectura mai interesantă și mai atractivă. Din acest punct de vedere sînt destul de des menționate nu numai contribuțiile valoroase ale lui L. Halphen, Ch. Seignobos, Marc Bloch, F. L. Ganshof dar și ale lui R. Fossier, G. Fourquin, R. Boutrouche etc.

Cum era și firesc în aceste studii și articole investigația autorului este de adîncime, numai că documentele și manuscrisele scoase din arhive, luate la mînă, parcurse și citite cu atenție nu mai rămîn texte aride, ci confruntate cu altele edite sau inedite renase după secole de așteptare și transformîndu-se în frînturi de viață cotidiană ne dau o imagine asupra unor realități de mult apuse. Așa de pildă s-a scris mult despre economia domanială și despre economia monetară din evul mediu, dar o analiză a bugetului și a inventarului abației din Cluny din anii 1080 și 1155, redactate fie de călugărul Ulric de Zell sau de vreun altul rămas pînă azi anonim, nu numai că ne aduce noi date materiale asupra acestei probleme, dar completează unele goluri existente privind senioria rurală, rolul banului în administrarea marelui domeniu sau condițiile istorice în care a avut loc renașterea economiei monetare (*Le budget de l'abbaye de Cluny entre 1080 et 1155. Economie domaniale et économie monétaire*; de asemenea în *Un inventaire des profits de la seigneurie clunisienne à la mort de Pierre le Vénéral*). Tot așa analiza gestiunii din 1337—1338 unei importante seniorii rurale, a ordinului monastic al Ioaniților care deținea întinse posesiuni în partea de sud-est a Franței, la est de fluviul Ron a permis autorului să constate la vremea respectivă pe de o parte un slab randament obținut de călugării cavaleri în exploatarea acestui domeniu, iar pe de alta apariția unor persoane străine de domeniu care beneficiau de o parte din veniturile acestuia. Aceste concluzii sînt ilustrate nu numai prin numeroase exemple desprinse din documentele de arhivă dar și de schemele, graficele, hărțile și statisticele care însoțesc articolul și stabilesc pe microregiuni geografice valoarea salariului zilnic al unui secerător sau al unui coșar, precum și valoarea cantității de brînză cuvenită unui membru al ordinului monastic mai susamintit. (*La seigneurie et l'économie paysanne. Alpes du Sud, 1338*).

Aceeași metodă de investigație utilizează autorul și cînd interpretează documentele de arhivă recent publicate cum ar fi de exemplu cele din Culegerea de diplome ale mînăstirii Cluny, ediția A. Bernard și A. Bruel,

apărută în mai multe volume. Pe baza lor și a altor lucrări monografice și de sinteză aparținând unor istorici de seamă, Georges Duby reușește în limitele unor articole restrinse ca întindere să schițeze nu numai numărul marilor domenii din Franța la sfârșitul evului mediu și schimbările produse în economia acestora dar și rolul pe care l-au avut arendașii în descompunerea economiei lumii medievale. (*Le grand domaine de la fin du moyen âge en France*) Interesul său pentru a introduce în circuitul științific concluziile noi privind viața rurală în anumite regiuni din Franța la sfârșitul evului mediu se vădește și în cele articole în care sînt analizate monografiile și sintezele aparținând unor specialiști. Dar spre deosebire de alți istorici care de obicei numai le prezintă cititorilor, fără a manifesta o poziție proprie în aprecierea lor, Georges Duby le supune unei profunde analize pe de o parte, iar pe de alta caută să sistematizeze materialul expus și să tragă concluzii asupra concluziilor autorilor lor. (*Recherches récentes sur la vie rurale en Provence au XIV-e siècle*). În felul acesta el împletește interesul specialistului pentru cunoașterea unor noi realizări în istoriografie cu pasiunea cercetătorului care acceptă părerea autorilor unor lucrări științifice numai dacă ele corespund realității istorice. Un exemplu în acest sens îl constituie și articolul *Les sociétés médiévales. Une approche d'ensemble*, care a rezultat din lecția sa inaugurală pronunțată la Collège de France ca urmare a alegerii sale drept membru al acestei instituții de o înaltă notorietate nu numai în Franța dar și în lumea întreagă. Acest articol, asupra căruia vom stăruii mai mult din motive ușor de înțeles, are rolul să dezvăluie cititorului printre altele câteva din concepțiile istorice ale autorului. Așa de pildă aici se află o definiție a noțiunii de istorie (*L'histoire sociale en fait, c'est toute l'histoire*) al cărei conținut coincide cu acela de istorie socială. Definiția nu este nici originală, nici nouă dar ea indică de la început direcția principală de cercetare a lui Georges Duby precum și profilul majorității lucrărilor sale științifice. Dealtfel și titlul ales pentru culegerea de față pe care o recenzăm se explică prin faptul că autorul pornește de la ideea că „omul în societate constituie obiectul final al cercetării istorice în care el este primul principiu”.

Tot atât de importantă este poziția pe care o are istoricul francez față de cercetările privind mentalitatea colectivă în evul mediu; cu privire la terminologie acesta îl consideră impropriu și propune în locul lui „psihologia colectivă, concepția despre lume”. Față de studiul structurilor sociale și al economiei lumii medievale, cercetările privind mentalul colectiv, rural și urban sînt abordate în

O recunoaște și Georges Duby numai că el adaugă că în stadiul actual al cercetării acestei direcții noi de investigație i se prevede un viitor pe cît de strălucit pe atît de plin de cele mai interesante rezultate. Tot el indică însă și greutățile care stau și vor sta în fața specialistului. După părerea sa acesta nu va înțelege niciodată modul de a gîndi al seniorului, al vasalului, al șerbului, al orășeanului, al omului liber și dependent care a trăit în Europa occidentală din evul mediu atîta timp cît nu va renunța pentru un moment la propriile sale concepții despre lume dobîndite în vremurile actuale. Așadar medievistul trebuie să străbată cu imaginația sa un trecut de aproape un mileniu, unde pătrunzînd în gîndirea indivizilor aparținînd diferitelor pături și clase sociale să caute să participe în mod activ cu aceștia la avatarurile vieții cotidiene.

În același articol autorul atrage atenția cititorului asupra importanței pe care o are pentru medievist cunoașterea sfârșitului epocii pe care o studiază. Fără a fi original și în această direcție, Georges Duby consideră că deceniile care au precedat și succedat anul 1300 trebuie să fie începutul aceluia proces istoric caracterizat printr-un regres economic și demografic vremelnic, printr-o „ruptură” în evoluția culturală și chiar printr-o schimbare însăși a caracterului izvoarelor istorice, mult mai numeroase și cu un conținut mai mult laic decît religios. Cum era și de așteptat, în această parte a articolului sînt subliniate mai mult schimbările sociale decît cele economice, care au loc la sfârșitul evului mediu, generatoare de forme diferite ale luptei de clasă, menite să împingă societatea umană pe o nouă treaptă și să anunțe zorile unei noi epoci istorice.

Dar preocupările lui Georges Duby privind problemele sociale nu se rezumă numai la aceste simple observații. În culegerea de față mai există cîteva articole în care sînt tratate diferite probleme cu care în evul mediu au fost confruntate clasele sociale fundamentale ale societății: nobilimea și țărănimea. Așa de pildă într-unul din ele (*La noblesse dans la France médiévale. Une enquête à poursuivre*) el întreprinde o anchetă asupra originilor și evoluției nobilimii din Franța, aducînd în sprijinul afirmațiilor sale nu numai mărturiile unor documente dar și părerile unor specialiști binecunoscuți ca L. Genicot, K.F. Werner, J. Richard, E. Perroy etc. În altul (*Situation de la noblesse en France au début du XIII-e siècle*) urmărește schimbările structurale pe care le-a suferit nobilimea în ajunul sfârșitului evului mediu. Cunoașterea mai bine a acestei clase sociale n-ar fi posibilă dacă autorul n-ar fi întreprins și cercetări în domeniul genealogiei care

i-au permis să stabilească nu numai complicatul arbore familial al nobilimii din Franța (*Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord aux XI-e et XII-e siècles*) dar să pună în circuitul științific unele izvoare genealogice care la vremea respectivă constituiau lectura de predilecție de la curte cu caracter biografic sau autobiografic (*Remarques sur la littérature généalogique en France aux XI-e et XII-e siècles*).

Istoricul francez s-a simțit atras în cercetările sale și de problemele care au învăluit în mister mult timp cavalerismul medieval. Pentru aceste motive el a întreprins studii serioase atât asupra raporturilor dintre cavaleri și nobili și cum aceste raporturi au evoluat în concordanță cu schimbările suferite de societatea feudală dar a fost interesat să știe însuși originile acestui grup social (*Les origines de la Chevalerie*). Articolul ca atare se impune prin numeroasele probleme de etimologie rezolvate de autor cit și prin investigațiile sale care i-au permis să lămurască pe cititor clud termenul de cavalerie a început să fie preferat de scriitorii de documente pentru a defini prin el un grup social sau cînd acest grup social a reușit să capete o conștiință de clasă sau cînd noțiunea de cavaler a fost confundată cu aceea de nobil. Cercetările lui Georges Duby asupra cavalerismului medieval privesc de obicei întregul teritoriu al Franței. Totuși el n-a neglijat să cerceteze arhivele provinciale pentru a dezvălui și unele particularități, pe care acest grup social le a cunoscut și pe plan regional (*Lignage, noblesse et chevalerie au XII-e siècle dans la région mâconnaise. Une révision*). În cercetarea acestei probleme însă iese la iveală și o calitate puțin întilnită la istorici și anume aceea de a revede după un anumit timp, în spirit critic propriile sale concluzii. În cazul de față autorul a întreprins noi cercetări asupra cavalerismului din regiunea Mâcon după 20 de ani, revizuiindu-și o parte din vechile concluzii pe baza unor noi materiale documentare și a unor noi lucrări istorice apărute între timp!

În culegerea de față istoricul francez aduce contribuții de seamă și în alte probleme ale lumii medievale din Europa occidentală. Așa de pildă sînt acelea privind geografia socială. Domeniul de cercetare nu e nou. El a fost una din principalele preocupări ale lui Marc Bloch de pildă. Totuși într-unul din articolele din culegere (*Géographie ou chronologie du servage? Note sur les „servi” en Forez et en Mâconnais du X-e au XII-e siècle*) el demonstrează cum o problemă de geografie socială poate deveni o problemă de evoluție cronologică, în sensul că răspîndirea șerbiei în nordul Franței a fost limitată din punct de vedere cronologic în comparație cu situația din sudul aceleiași țări.

Georges Duby se dovedește a avea preocupări și în domeniul demografiei istorice. El însă nu studiază evoluția numărului populației într-o anumită perioadă ci urmărește sporul sau regresul unei anumite clase sociale — țărănimia — în raport fie cu dezvoltarea economică (*Le problème des techniques agricoles*) fie cu densitatea așezărilor rurale într-o anumită regiune (*Démographie et villages désertés*). Și pentru ca tabloul evoluției lumii medievale să fie complet în prezenta culegere au mai fost incluse și articole privind așezările urbane, instituțiile juridice, problemele culturale etc.

Prin aceasta nu au fost epuizate toate problemele care ar fi interesat pe un medievist tentat să cunoască lucrările istoricului francez. Important este faptul că multe din ele au fost tratate în limitele unor scurte articole și studii temeinic alcătuite, avînd adesea o valoare tot atât de mare și poate mai mare decît a aceluia în care interpretarea documentelor de arhivă este o excepție. Exemplul dat de Georges Duby are o deosebită importanță metodologică și se impune atât istoricilor tineri cit și celor vîrstnici care sînt hotărîți ca prin cercetările lor temeinic alcătuite să contribuie la dezvoltarea pe mai departe a istoriografiei epocii istorice studiate.

Constantin Șerban

* * *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970-1972. Herausgegeben von Walter Schlesinger, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1975, 809 p. (Vorträge und Forschungen, Bd. XVIII).*

Colonizarea germană în răsăritul european din evul mediu a prezentat — și mai prezintă încă — unul din subiectele cele mai controversate ale istoriei medievale. Atitudinea istoricilor germani și cea a colegilor lor din

vecinătatea răsăriteană și sud-estică a Germaniei față de această problemă săpase prăpăstii atât de adânci între ei, încît o conciliere părea de-a dreptul de domeniul fantasticului, și aceasta nu din cel mai neînsemnat motiv

Turnizat de faptul că nu arareori preocuparea științifică cu această temă a fost — într-un trecut nu prea îndepărtat — dominată și deformată de scopuri naționaliste și național-politice. Atmosfera de destindere internațională ce se face simțită tot mai mult în ultimii ani a avut și are efecte favorabile și fructuoase și în domeniul dialogului științific. Ca atare s-a putut ajunge și la o apropiere între pozițiile divergente în problema colonizării germane de răsărit, eforturile acestea găsiindu-și o strălucită încununare în cele trei congrese internaționale organizate de centru pentru studierea istoriei medievale cu sediul la Konstanz, pe insula Reichenau, congrese consacrate exclusiv acestei probleme și ținute în anii 1970, 1971 și 1972 cu participarea unor specialiști din Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Austria, Elveția, Franța și R.F. Germania.

Comunicările ținute la aceste congrese au fost strînse la un loc și publicate în volumul de față; de reținut faptul că ele se publică într-o versiune amplificată cu un aparat științific mult îmbunătățit și mai întotdeauna dus la zi și toate în aceeași limbă (germană).

Cele 22 de comunicări au fost grupate de editorul volumului (W. Schlesinger) în diferite secțiuni după cum urmează: în partea introductivă se expun lucrări sintetice care caracterizează stadiul de cercetare și opiniile specialiștilor cehi și germani în problema colonizării răsăritene; urmează mai multe articole consacrate diferitelor metode de abordare științifică a acestei probleme și scrise de arheologi, istorici, lingviști sau istorici de artă; un al treilea grup de studii analizează diferitele zone de colonizare germană în Europa de răsărit și de sud-est; ultimul grup de comunicări caută asemănări și deosebiri între această colonizare medievală și cea din alte zone ale Europei cum ar fi Spania, sau Franța meridională.

Vom analiza pe scurt aceste comunicări, respectând ordinea în care au fost grupate de Walter Schlesinger și pe care am schițat-o mai sus.

Articolele „introductive” sînt semnele de doi medievști de prestigiu. Walter Schlesinger surprinde cu pertință evoluția opiniilor istoricilor germani în problema colonizării răsăritene; se remarcă deosebit grija autorului de a adopta puncte de vedere cât mai obiective, de aici, atitudinea sa deosebit de critică la adresa istoriografiei germane din perioada interbelică și la cea care, după încheierea ultimului război mondial, a continuat o bună bucată de vreme să se înscrie pe aceleași coordonate în privința prezentării colonizării răsăritene. Dar acest articol intitulat *Zur Problematik der Erforschung der deutschen Ostsiedlung* (Cu privire la problematica cercetării colonizării germane de răsărit, p. 11—30).

nu conține numai aprecieri negative și critice, ci relevă și meritele istoriografici germani în cercetarea acestui complex de controverse ca și principalele sarcini ce se află înaintea istoricilor germani, chemați să elucideze cu obiectivitate științifică colonizarea germană din veacurile XI—XIV; autorul sugerează câteva metode noi de investigație științifică care ar putea da o mîna de ajutor medicvistului și, stăruie în fine, asupra unor izvoare (literare sau lingvistice) care ar putea completa informațiile destul de lacunare ale surselor documentare și narative despre această colonizare.

František Graus semnează articolul *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht* (Problematika colonizării germane de răsărit în viziunea istoriografiei cehice, p. 31—75). Autorul remarcă la început discrepanța dintre istoriografia cehă medievală — care aproape că nu a înregistrat fenomenul de pătrundere a clementului german în mediul ceh — și cea modernă din secolele XIX și XX care s-a aplecat cu o deosebită pasiune asupra acestei colonizări, ea fiind de fapt provocată la aceasta de exagerările și pozițiile național-politice ale istoriografiei germane. Autorul schițează principalele momente din evoluția istoriografiei cehice a colonizării germane, reținînd atît meritele cît și scăderile și insuficiențele ei. Din bibliografia cehă citată și discutată rezultă că problema colonizării germane a prezentat și prezintă încă o preocupare majoră a medicvisticii cehice; Fr. Graus arată că istoricii cehi s-au îndelungat îndeeosebi cu aspectul economic, juridic și cultural al colonizării și mai puțin cu cel politic și cu originea coloniștilor. Controversa cea mai infocată dintre istoricii germani și cehi s-a purtat în jurul pretinsului import de „libertăți germane” în mediul „slav aservit”. Într-o ancă (*Anhang*, p. 71—75), Fr. Graus reia această problematică făcînd cîteva precizări prețioase pornite dintr-o analiză minuțioasă și comparată a unor termeni de specialitate din documentele vremii. Încursiunea aceasta permite autorului să dovedească existența țărănimii libere cehice înaintea sosirii primilor coloniști germani, fără însă a putea da un răspuns exact la întrebarea privind numărul acestor țărani liberi și înținderea libertății lor; oricum, însă, nu se mai poate prezenta colonizarea germană sub aspectul unei „întîlniri a libertății germane cu servitutea slavă”.

Seria articolelor „metodologice” se inaugurează cu studiul lui Herbert Jankuhn, *Rodung und Wüstung in vor- und frühgeschichtlicher Zeit* (Desțeleniri și abandonări de vetre din comuna primitivă pînă în perioada feudalismului timpuriu, p. 79—129). Autorul valorifică cele mai noi rezultate ale descoperirilor arheologice și apelează la metode no

de investigare a agriculturii și a așezărilor umane din comuna primitivă și din perioada feudalismului timpuriu. Cu argumente și dovezi certe se arată că noile descoperiri arheologice infirmă opinia general acceptată pînă acum, după care așezările umane și terenurile agricole ar fi fost stabile în comuna primitivă; încă în neolitic s-a început practicarea agriculturii migratorii prin destelenire, la care, cu timpul, s-au adăugat noi metode de cîștigare de terenuri arabile suplimentare. Ca atare și așezările umane cunosc deplasări corespunzătoare. Încă în această epocă se pot surprinde masive abandonări de vetre; marele regres demografic din veacurile IV—VI a fost declanșat de motive politice. Autorul dovedește că abandonările de vetre din perioada feudalismului timpuriu din răsăritul Europei nu sînt primele de acest gen și deci nici nu pot fi așezate exclusiv la originea colonizării germane din acest spațiu geografic, chiar dacă ele au jucat un rol de seamă în acest proces.

Un al doilea articol „metodologic” este cel al lui Josef Joachim Menzel, *Der Beitrag der Urkundenwissenschaft zur Erforschung der deutschen Oststiedlung am Beispiel Schlesiens* (Contribuția diplomatiei la cercetarea colonizării germane în răsărit în cazul Sileziei, p. 131—159).

Colonizarea germană de răsărit coincide cu o fază deosebit de însemnată din evoluția diplomatiei marcată prin consolidarea și generalizarea ei în sensul că ea cuprinde mase tot mai largi și începe să rețină și relații juridice secundare care se situează la marginea raporturilor juridice care stau la originea diplomatiei medievale. Această coincidență nu este întâmplătoare în zonele în care s-a efectuat colonizarea germană, diversificarea și perfecționarea diplomatiei medievale apărînd drept o urmare a acesteia. Grație acestui efect, unele zone ale colonizării germane se pot studia destul de amănunțit datorită documentelor păstrate și care pun în lumină atât procesul de colonizare cît și noile rapoarte socio-juridice care s-au stabilit între coloniști și populația autohtonă. Una din aceste zone este Silezia; documentele păstrate rețin în primul rînd aspectul juridic al colonizării germane din Silezia, dar autorul reușește să degaje din ele nu puține concluzii privind viața economică, socială și culturală a Sileziei din perioada colonizării.

Se știe că, datorită penuriei materialului documentar referitor la colonizarea de răsărit, investigarea acestui proces a recurs de multă vreme și la alte metode, de fapt improprie cercetării istorice propriu-zise. Una din aceste metode constă în căutarea originii coloniștilor cu ajutorul lingvisticii; metoda a fost aplicată îndeosebi în cercetarea originii

sașilor transilvani, pentru a căror colonizare propriu-zisă lipsesc cu desăvîrșire documente contemporane. Peter Wiesinger supune această metodă unei noi analize în studiul său *Möglichkeiten und Grenzen der Dialektologie bei der Erforschung der deutschen Oststiedlung* (Posibilitățile și limitele dialectologiei în cercetarea colonizării germane de răsărit, p. 161—192). Constituirea unor întinse zone de coloniști germani în regiunea slavă din estul Europei în veacul al XII-lea a impus o cercetare cît mai complexă folosindu-se cele mai variate științe auxiliare și metode ajutătoare mai ales pentru elucidarea originii coloniștilor. Între acestea dialectologia și toponimia au jucat și joacă un rol de seamă. Dialectologia examinează caracterul, funcția și istoria limbii vorbite într-o anumită zonă geografică și într-o anumită perioadă istorică. Toponimia și onomastica pun în lumină evoluția istorică a denumirilor proprii (apariția, răspîndirea, originea și valoarea lor istorică). Pe cînd știința istorică operează cu sursele contemporane actului de colonizare (documente, cronici, anale) lingvistica dispune de izvoare actuale mult mai complete, furnizate de dialectele vorbite și de denumiri de persoane și locuri. Pentru a le face utilizabile se impun însă anumite metode de cercetare și valorificare ținîndu-se cont de anumiți factori care au influențat evoluția acestor graiuri și denumiri; altfel se ajunge la exagerări și deformări și concluziile nu pot să fie decît necorespunzătoare realităților istorice. Lingvistica singulară nu poate să emită pretenții să elucideze originea coloniștilor, ea rămînd doar o știință auxiliară a istoriei în această problemă. În valorificarea datelor dialectologice, onomastice și toponimice trebuie să se țină cont de faptul că denumirile și graiurile coloniștilor germani s-au schimbat în decursul veacurilor în mediul de emigrare, fenomenul acesta fiind valabil și pentru regiunile de emigrare. Metodele cantitative privind lexicul și frecvența numelor proprii permit stabilirea unor zone mai vaste de emigrare, dar în nici un caz stabilirea unor regiuni precis delimitate și de mai mică întindere din care ar fi plecat coloniștii germani. O importanță însemnată revine influențelor dialectale asupra coloniștilor în drumul lor spre răsăritul Europei. Cu toate că Peter Wiesinger concretizează „posibilitățile și limitele dialectologiei în cercetarea colonizării germane de răsărit” cu exemple furnizate de cazuri din Europa nord-estică, indicațiile sale metodologice au o valoare generală pentru stabilirea originii tuturor coloniștilor germani, inclusiv a sașilor transilvani. Se știe că într-un timp nu prea îndepărtat istoricii și lingviștii sași îmbrățișaseră cu entuziasm dialectologia ca singura cale în stabilirea originii sașilor, fixată astfel

pe o arie foarte restrînsă (regiunea Mosela-Trier-Köln, Luxemburgul de astăzi); cu toate că în ultima vreme s-au exprimat serioase rezerve cu privire la această teorie, ea continuă să predomine și astăzi în istoriografia de specialitate; or, studiul lui Wiesinger, impune cu necesitate o revizuire a acestei metode și a rezultatelor ei.

Ultimul articol „metodologic” pune în centrul investigației sale datele furnizate de arheologia medievală și examinează valoarea lor în ceea ce privește stabilirea originilor coloniștilor germani: Günther Grundmann, *Architektur in Schlesien im 12. und 13. Jahrhundert* (Arhitectura din Silezia veacurilor XII și XIII, p. 193—222). Printr-o subtilă comparație ale elementelor arhitectonice din Silezia veacurilor de colonizare cu cele din regiunile din care se știe că au plecat coloniști germani în Europa răsăriteană, autorul stabilește destul de convingător originile posibile ale coloniștilor din Silezia. Indicațiile metodologice generale ar putea furniza o prețioasă mîna de ajutor și specialiștilor preocupați de căutarea originii sașilor transilvani.

Al treilea grup de studii intrunește comunicările în centrul cărora se află prezentarea diferitelor zone și regiuni de colonizare germană.

Prin tematica abordată, acest grup de articole reprezintă mai puțin interes pentru istoriografia românească, chiar dacă unele din ele pot fi de un oarecare folos — prin comparații, analogii sau disocieri — celui care se preocupă de istoria colonizării sașilor transilvani. Cu titlu informativ enumerăm aceste articole: Walter Kuhn, *Westslawische Landesherrn als Organisatoren der mittelalterlichen Ostiedlung* (Feudali vest-slavi ca organizatori ai colonizării medievale de răsărit, p. 225—261); Walter Schlesinger, *Flemmingen und Kühren. Zur Siedlungsform niederländischer Siedlungen des 12. Jahrhunderts im mitteleuropäischen Osten* (Flemmingen și Kühren. Cu privire la forma de colonizare a așezărilor olandeze din veacul XII în răsăritul centro-german, p. 263—309); Adriaan von Müller, *Zur hochmittelalterlichen Besiedlung des Teltow (Brandenburg). Stand eines mehrjährigen archäologisch-siedlungsgeschichtlichen Forschungsprogrammes* (Cu privire la colonizarea regiunii Teltow/Brandenburg în evul mediu dezvoltat. Studiul unui program de cercetare arheologică și de istorie a colonizării, program stabilit pe mai mulți ani, p. 311—332); Benedykt Zientara, *Die deutschen Einwanderer in Polen vom 12. bis zum 14. Jahrhundert* (Coloniștii germani din Polonia din secolul al XII-lea pînă în cel de-al XIV-lea, p. 333—348); Stanisław Trawkowski, *Die Rolle der deutschen Dorfkolonisation und des deutschen Rechtes in Polen im 13. Jahrhundert* (Rolul colonizării rurale germane și al dreptului german în Polonia în veacul al XIII-lea, p. 349—368);

Walter Kuhn, *Die deutschrechtliche Siedlung in Kleinpolen* (Colonizarea de drept german în Polonia Mică, p. 369—415 — autorul discută, în secundar, și colonizarea de elemente românești în Rutenia și faimosul *ius valachicum* sau *ius Valachorum*; cf. p. 403—409); Reinhard Wenskus, *Der deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung des Preussenslandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung* (Ordinul Teutonic și populația negermană a Prusiei cu respectarea deosebită a colonizării, p. 417—438); Jiří Kejř, *Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den böhmischen Ländern* (Începuturile constituțiilor municipale și ale dreptului orașenesc în Boemia, p. 439—470); Erik Fügedi, *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland* (Regatul medieval al Ungariei ca țară ospitalieră, p. 471—507); Herbert Helbig, *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen* (Legislația maghiară a veacului al XIII-lea și germanii, p. 509—526); András Kubinyi, *Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200—1541)* (Cu privire la problema așezărilor germane din partea centrală a regatului Ungariei, 1200—1541, p. 527—566); Sergij Vilfan, *Die deutsche Kolonisation nordöstlich der oberen Adria und ihre sozialgeschichtlichen Grundlagen* (Colonizarea germană din nord-estul Adriei superioare și bazele ei social-istorice, p. 567—604).

Din acest grup de articole vom zăbovi puțin asupra celor semnate de Fügedi și Helbig întrucît ele privesc nemijlocit și colonizarea sașilor transilvani.

Erik Fügedi prezintă principalele momente ale colonizării germane în Ungaria începînd cu veacul al IX-lea și mergînd pînă în anul 1526. Acest proces e analizat pe de o parte sub aspectul ei atât de complex al noilor raporturi economice, sociale și politice (cele culturale nu se semnalează deloc!) stabilite între coloniștii germani și populația maghiară (o altă neglijare a autorului constă în nerespectarea raporturilor dintre coloniștii germani și alte populații autohtone întîlnite în zonele de colonizare cum ar fi românii sau slavii) iar pe de altă în funcție de evoluția raportului dintre regatul Ungariei și Imperiul german. Din capul locului autorul mărturisește că se bazează, în expunerea sa, în primul rînd pe literatura de specialitate maghiară, conștient fiind că pe cea în limba germană nu o cunoaște decît imperfect. Insuficiența aceasta se resimte îndeosebi acolo unde Fügedi se ocupă de colonizarea sașilor transilvani. Această colonizare este prezentată destul de simplist și nediferențiat de restul colonizărilor germane din Ungaria; or, se știe că datorită condițiilor cu totul speciale din Transilvania (prezența unei populații autohtone românești,

provincie limitrofă cu largi autonomii și cu granițe mereu amenințate de popoarele stepei dar și foarte importante nu numai din punct de vedere strategic ci și economic), colonizarea sașilor s-a efectuat în condiții diferite de cele din interiorul regatului. Ignorând atât bibliografia românească cât și cea săsească¹ din ultima vreme, Fügedi nu reușește să surprindă cu exactitate calitatea istorică a actului de colonizare germană din Transilvania.

O bază bibliografică unilaterală se constată și la articolul lui Herbert Helbig. De data aceasta, însă, autorul se folosește cu precădere de literatura de specialitate scrisă în limba germană și ignoră pe cea în limba maghiară. Deficiența aceasta nu are însă consecințe atât de negative ca în cazul studiului lui Fügedi, înct Helbig nu este atât de tributar literaturii secundare ca Fügedi, ci își bazează expunerea în primul rînd pe documentele vremii emise de cancelaria regală. Pe lângă o analiză minuțioasă a Bulei de Aur (1222) și a altor privilegii acordate de regalitatea arpadiană, fie nobilimii indigene, fie coloniștilor străini, se remarcă examinarea cunoscutei diplome a lui Andrei al II-lea din anul 1224 acordată sașilor transilvani, a cărei semnificație e surprinsă cu pertinentță și subtilitate de către un excelent cunoscător atât al terminologiei de specialitate, cât și al realităților istorice contemporane.

Ultimul grup tematic de articole întrunește în acest volum înmănunchează patru comunicări consacrate „altor direcții de colonizare ale evului mediu european” (*Andere Siedlungsbewegungen des europäischen Mittelalters*): Dietrich Claude, *Die Anfänge der Wiederbesiedlung Innerspaniens* (Începuturile recolonizării din interiorul Spaniei, p. 607–656); Charles Higounet, *Zur Siedlungsgeschichte Sudwestfrankreichs vom 11. bis zum 14. Jahrhundert* (Cu privire la istoria colonizării Franței de sud-vest din secolul al XI-lea pînă în cel de-al XIV-lea veac, p. 657–694); Franz Petri, *Entstehung und Verbreitung der niederländischen Marschenkolonisation in Europa*

(*mit Ausnahm der Ostsiedlung*) (Apariția și răspîndirea colonizării olandeze de îndiguire în Europa, cu excepția colonizării răsăritene, p. 695–754); Günther Stökl, *Siedlung und Südlungsbewegungen im alten Russland (13–16. Jahrhundert)* (Colonizarea și direcțiile de colonizare în Rusia veche, secolele XIII–XVI, p. 755–779).

În încheierea volumului Klaus Zernack încearcă să rezume rezultatele celor trei congrese de la Konstanz consacrate colonizării răsăritene și să tragă concluziile ce se degajă din articolele publicate în volumul discutat: *Zusammenfassung: Die mittelalterliche Kolonisation in Ostmitteleuropa und ihre Stellung in der europäischen Geschichte* (Rezumat: Colonizarea din evul mediu dezvoltat în Europa central-răsăriteană și poziția ei în istoria europeană, p. 783–804).

Zernack încearcă să surprindă principalele rezultate atât ale comunicărilor ținute cit și mai ales ale discuțiilor purtate în jurul acestora la cele trei sesiuni științifice. Autorul insistă deosebi asupra necesității — relevante de altfel de lucrările de la Konstanz — intensificării metodelor comparatiste și interdisciplinare în investigarea colonizării de răsărit, care trebuie privită nu exclusiv ca un proces al istoriei germane, sau est-europene, ci ca unul din cele mai complexe aspecte ale istoriei medievale general-europene.

Închidem darea noastră de seamă prin a aminti unul din principalele rezultate ale acestor manifestări științifice din care a rezultat volumul recenzat, și asupra căruia Zernack atrage atenția în chip deosebit: posibilitatea dialogului între istoricii din țări cu orînduri socio-politice deosebite, cu metode și concepții științifice variate într-o problemă care a fost privită pînă de curînd atât de diferit și controversat în apusul și răsăritul Europei. Zernack reține o serie de probleme care necesită continuarea acestui dialog și ne exprimăm speranța că în viitor organizatorii colocviilor de la Konstanz vor invita la acest dialog și specialiști din țara noastră.

Adolf Armbruster

¹ Vezi Adolf Armbruster, *Zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde” XIV (1971), 1, p. 98–115 și Thomas Nægler, *Kritische Bemerkungen zu A. Armbrusters Aufsatz „Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, *ibidem*, 2, p. 83–88.

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Edit. politică, 1975, 298 p.

Întocmit sub egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, volumul de față include nu număr apreciabil de texte, selecționate cu grijă, mărturii însemnate ale înțelegerii de către poporul român a necesității apărării fruntariilor țării, a luptei necontenite și hotărâte pentru libertatea națională.

Ordonate după principiul cronologic, documentele au fost selectate spre a ilustra cel mai convingător ideea expusă în titlul culegerii și de a reflecta procesul dialectic și ascendent al evoluției conceptelor de patrie, independență, suveranitate în gândirea social-politică românească.

Urmărind transpunerea în practică a acestei intenții — mărturisite de colectivul de autori* în prefață în paginile volumului înțlnim fragmente reprezentative din programul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu și din cele ale revoluției române de la 1848, din cel al P.S.D.M.R., din rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, rezoluții, apeluri și declarații ale C.C. al P.C.R., ordine de zi ale armatei române, extrase din presă și din lucrările intelectualității democratice și revoluționare românești, din declarațiile unor oameni politici de factură progresistă. La loc de cinste se află fragmente din operele și cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu, din Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism, din Constituția Republicii Socialiste România. Observăm deci că în ansamblu documentele și scrierile concentrate în volum se îmbină în mod armonios, înfățișând, prin prisma evoluției gândirii noastre social-politice de-a lungul a mai bine de un secol și jumă-

tate, consecvența luptei poporului român pentru apărarea ființei sale naționale și a teritoriului pe care s-a dezvoltat de milenii.

„Situat într-o zonă de interferență a politicii de expansiune a marilor imperii vecine — otoman, habsburgic, țarist — poporul român a fost nevoit să suporte în repetate rânduri ciuntirea teritoriului său, potrivit nenumăratelor proiecte de împărțire sau anexiune elaborate în cancelariile marilor puteri europene. A fost nevoie de o luptă îndelungată, dar mai presus de orice a fost credința în dreptatea cauzei pe care o apăra, pentru ca poporul român să sfârșească prin a ieși biruitor din încercările la care a fost supus” (p. 6)

Reflectând o perioadă dintre cele mai bogate în evenimente de seamă ale istoriei patriei (de la 1821 până în zilele noastre) materialele se polarizează în jurul acestora reliefând stringența cu care înfăptuirile istoriei noastre moderne și contemporane au reclamat independența și suveranitatea deplină ca atribute indispensabile ale dezvoltării libere și nestingerite a națiunii române și a statului său. Textele privitoare la anii 1848, 1859, 1862, 1877, 1918, 1940, 1944 se înscriu firesc pe această coordonată directoare a volumului.

O însemnătate deosebită capătă în această viziune materialele care se referă la contribuția mișcării muncitorești, a P.C.R. la clarificarea acestor concepte, la mobilizarea cu fermitatea sa caracteristică a întregului popor la lupta pentru apărarea țării în fața asalturilor reacțiunii externe în deceniul al patrulea al secolului nostru.

Volumul se încheie cu expunerea, prin documente ale Partidului Comunist Român și extrase din cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R. a concepției actuale a partidului și statului nostru cu privire la apărarea țării și la integritatea desăvârșită a independenței și suveranității României socialiste.

* Constantin Căzănișteanu (coordonator), Dan Căpățînă, Maria Georgescu, Ștefan Pîslaru, Ioan Talpeș.

ELIZA CAMPUS, *Politica externă a României în perioada interbelică*, București, Edit. politică, 1975, 92 p.

Politica externă în perioada interbelică rămâne în continuare o problemă de mare importanță a istoriei contemporane a României. Complexitatea acestei probleme a determinat apariția, mai ales în ultimii ani a unei numeroase literaturi de specialitate în care istoricii au tratat variatele aspecte ale acestei probleme. În același timp subiectul de care ne ocupăm a depășit cadrul, oarecum restrâns, al specialiștilor interesând cercuri largi de cititori.

Apărută sub semnătura unei cunoscute specialiste în probleme de politică externă lucrarea schițează principalele direcții ale politicii externe interbelice: recunoașterea statului național unitar român, acțiuni pentru menținerea statu-quo-ului teritorial, menținerea și apărarea integrității teritoriale, noile reorientări în politica externă în ultimii ani interbelici.

În primul capitol „Recunoașterea pe plan internațional a statului unitar român” este prezentată activitatea României la Conferința de la Paris (1919), dificultățile întâmpinate de delegația română, generate în principal de nerecunoașterea tratatului din august 1916. Autoarea insistă asupra conținutului și semnificației tratatelor de la Saint-Germain (sept. 1919) și Trianon (aug. 1920) prin care „România își vedea recunoscută pe plan internațional desăvârșirea unității sale naționale și statale” (p. 13).

În continuare sint trecute în revistă acțiunile diplomatice întreprinse de România pentru menținerea sistemului politic stabilit la Versailles.

Se subliniază în acest context preocuparea României pentru o politică de pace, refuzul ei în 1920 de a se angaja în război împotriva Rusiei Sovietice în ciuda intervențiilor repetate ale Franței și Angliei.

Eliza Campus se ocupă în continuare de geneza Micii Înțelegeri, concretizare pe plan politic a apropierii ce se realizează între cele trei țări (România, Cehoslovacia și Regatul serbilor, croaților și slovenilor) încă din timpul Conferinței de la Paris. Se reușește crearea de alianță antirevizionistă care timp de două decenii a servit politicii de menținere a integrității teritoriale a statelor din zonă. Pe aceeași linie de menținere a statu-quo-ului teritorial se înscriu și tratatele încheiate cu Polonia (1921) și Franța (1926) și Italia (1926).

În micromonografie se arată că activitatea României a urmărit același direcții și în cadrul Societății Națiunilor, unde a militat pentru o politică de pace. România a salutat

pactul Briand-Kellog (1928) considerându-l ca un instrument de menținere a securității internaționale, a păcii. Statul român a fost printre primele care a semnat acest pact precum și Protocolul de la Moscova (febr. 1929). Semnarea Protocolului de la Moscova, pe lângă importanța sa internațională, reprezenta primul pas de apropiere față de marele vecin din est. Tratatelor internaționale semnate de România și analizate mai sus au alcătuit sistemul pe care și-a axat România liniile fundamentale ale politicii sale externe. Acest sistem s-a consolidat prin realizarea Înțelegerii Balcanice, organism regional de deosebită semnificație.

În al III-lea capitol intitulat „Activitatea diplomatică pentru apărarea securității și integrității teritoriale” se analizează politica externă în contextul crizei economice, a noii situații europene după instaurarea fascismului în Germania.

Consecvență liniei sale politice anterioare. România (alături de partenerii din Mica Înțelegere) s-a ridicat împotriva tuturor încercărilor de schimbare a ordinii europene cum ar fi proiectul de uniune vamală austro-germană. Sesizând „intenția Germaniei de a transforma Europa centrală într-un hinterland al ei” țările Micii Înțelegeri s-au opus acestei tentative determinând respingerea proiectului de către Curtea internațională de Justiție. Instaurarea fascismului în Germania intențiile sale agresive revizioniste au determinat reacția țărilor mici printre care și cele din Mica Înțelegere. Aceste reacții au fost concretizate prin Pactul de reorganizare a Micii Înțelegeri (16 febr. 1933) și mai ales prin realizarea Înțelegerii Balcanice (9 febr. 1931) semnată între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia. Acest pact de securitate locală se baza pe pactele Societății Națiunilor și Briand Kellog. Atitudinea net antirevizionistă a determinat reacția statelor fasciste care s-au străduit și au reușit să împiedice aderarea Bulgariei în pofida stăruitoarelor eforturi depuse de Titulescu ale cărui reușite în realizarea Înțelegerii Balcanice sint subliniate de autoare.

Continuând să-și ia măsurile de prevedere față de eventualele modificări internaționale România a căutat să se apropie de U.R.S.S. pornind de la punctele ce apropiuau cele două țări.

Grație eforturilor marelui diplomat care a fost N. Titulescu s-a realizat reluarea relațiilor diplomatice la 6 iunie 1934 mai ales că și U.R.S.S. urmărea să se apropie de Mica Înțelegere. În același timp România a militat pentru încheierea tratatului de asistență mutuală franco-sovietic considerându-l un act pozitiv pentru menținerea păcii. Statul român a reacționat totodată vehement împotriva manifestărilor revizioniste și agresive ale

statelor fasciste ca ocuparea zonei Renane (1936) și agresiunea Italiei împotriva Etiopiei.

Se degaja în concluzie ideea că România în toată această perioadă s-a străduit să mențină sistemul politic de la Versailles sprijinindu-se de sistemul de alianțe realizat anterior. Politica conciliantă a Franței și Angliei a făcut ca eforturile României și ale aliaților ei să nu aibă decît o eficiență momentană. După 1936 modificările petrecute în ansamblul politic european au determinat noi orientări în politica externă românească, aspecte analizate în ultimul capitol al lucrării. Se prezintă încercările României de a obține un pact de asistență mutuală cu U.R.S.S., care însă nu a putut fi înfăptuit în condițiile înlăturării din funcție a lui N. Titulescu în august 1936.

În cadrul capitolului se analizează apoi activitatea delegației țării noastre la Conferința de la Montreux (1936), eforturile ei de a întări înțelegerea Balcanică prin realizarea acordului de la Salonic (1938), sprijinul acordat poporului cehoslovac, victima a dictatului de la Munchen.

La începutul anului 1939 presiunea Germaniei asupra României devine tot mai puternică și are ca urmare încheierea acordului economic din 23 martie 1939. Situația tot mai grea a României determină Anglia și Franța să acorde garanții României, dar acestea, ca și măsurile luate de guvernul român nu aveau eficiență într-un moment în care forța dreptului era înlocuită cu dreptul forței.

La începutul războiului situația României era grea, independența și integritatea ei fuseseră garantate de tratate care nu mai erau valabile. Prăbușirea sistemului ei de alianțe a dus la situația din vara lui 1940 cînd România a suportat, prin prevederile Dictatului de la Viena, grave amputări teritoriale.

În încheiere putem conchide, alături de autor, că România în toată această perioadă a dus o politică de pace, de menținere a integrității teritoriale, de eliminare a războiului din relațiile dintre state.

Nu putem încheia fără a aminti și unele mici lipsuri. La p. 15 se folosește denumirea de U.R.S.S. (1920), dar această denumire datează din 30 decembrie 1922 cînd se proclamă U.R.S.S.

La p. 45 se dă ca data a formării Înțelegerii Balcanice 4 februarie 1934 cînd a început conferința ca să se spună apoi că pactul s-a semnat la 9 februarie 1934. Corect ar fi să se fi dat data de 9 februarie.

Lucrarea este destinată să facă cunoscute maselor largi de cititori principalele momente ale politicii externe a României interbelice.

NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medicale din Moldova*. Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974, 985 p.

Harnicul medievist Nicolae Stoicescu, specializat, după o muncă de aproape două decenii, în publicarea unor prețioase instrumente de lucru indispensabile astăzi oricărui cercetător, continuă pe linia unor preocupări mai vechi¹, editarea repertoriului bibliografic al localităților și monumentelor medievale din țara noastră, ocupîndu-se de data aceasta de cele din Moldova. Lucrarea apărută anterior în mod rezumativ, în periodicul de restrînsă circulație „Mitropolia Olteniei”, între anii 1966—1971, vede astăzi lumina tiparului într-o formă substanțial ameliorată și extinsă, într-un masiv și impozant volum publicat cu sprijinul Direcției Monumentelor Istorice și de Artă în „Biblioteca Monumentelor Istorice din România”. Eforturile deosebite depuse de autor pentru a reuni în repertoriul său informații referitoare la aproape 3 000 localități din cuprinsul Moldovei între Carpați și Nistru în perioada feudală, la circa 5 000 de lăcașuri și fundații religioase, 100 edificii civile (palate, case domnești și boierești) sau militare (cetăți) și la 90 de hanuri orășenești, fără a ne mai referi și la instituțiile de asistență publică și învățămînt sau la alte monumente de ordin mai special (cruci, troițe, ș. a.), au fost, pe merit, subliniate în succinta dar grăitoare prefață semnată de Vasile Drăguleț, membru al Direcției Patrimoniului Cultural Național.

Metoda de lucru — riguroso științifică — folosită în repertoriu a fost explicată de autor în scurta sa introducere cu caracter tehnic, în care arată că a grupat localitățile și monumentele respective în ordine strict alfabetică, bibliografia aferentă fiind aranjată tematic. Astfel, titlurile lucrărilor referitoare la subiectele sus-menționate sînt dispuse în ordine cronologică, indicîndu-se mai întîi izvoarele (documente, inscripții, însemnări, cronici, relații de călătorie, catagrafii, materiale iconografice), urmate apoi de studii; în cazul monumentelor mai însemnate, ce au cunoscut o literatură istorică mai bogată, autorul a orînduit studiile și articolele pe probleme

¹ Vezi de pildă, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București* (București, 1961); *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I — Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)* (vol. I—II, Craiova, 1970); *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Banat* (Timișoara, 1973).

(documente, inscripții, iconografie, arhitectură, pictură, tezaur cultural și artistic etc.) pentru orientarea mai rapidă a cititorului. În cazul lucrărilor mai importante (apărute până în 1973), N. Stoicescu a ținut să rezume, în paranteze unghiulare și conținutul lor; de asemenea el a întregit bibliografia localităților și monumentelor moldovene și prin trimiterea la numeroase documente inedite aflate în depozitele Arhivelor Statului din București și ale Bibliotecii Academiei R.S.R. Îmbogățind în mod substanțial documentația indicată. În ceea ce privește înșirarea localităților, autorul a ales — pe bună dreptate — ca unitate *satul*, ca cel mai vechi nucleu socio-istoric de dezvoltare a societății omenești pe teritoriul patriei noastre, dotat cu edificii civile sau religioase. În lucrare au fost incluse și satele dispărute, dacă s-au mai păstrat astăzi pe locul lor vestigiile unor monumente de valoare sau s-a scris ceva despre ele. În ceea ce privește *orașele*, autorul a separat trimiterile, indicând mai întâi bibliografia generală referitoare la așezările respective apoi consecutiv, în ordinea alfabetică, monumentele mai de seamă din lăuntru lor, acordându-se prioritate edificiilor civile (curți domnești, case boierești, hanuri, școli, spitale, diverse alte clădiri) urmând apoi cele religioase (biserici, schituri sau mănăstiri, troițe și cruci). Construcțiile — deținând astăzi calitatea de monument istoric — au fost semnate ca atare.

Pentru fiecare edificiu autorul s-a străduit să indice — în limitele documentației existente — principalele date referitoare la construire, reconstruire, refacere, zugrăvire, ș. a. relevând și numele ctitorilor, cu informații de multe ori inedite, extrase din documentele de arhivă.

Repertoriul este completat, în final, cu doi indici: unul de ctitori (recrutați, cel mai adesea din familii boierești sau alte categorii sociale înstărite), iar celălalt de monumente, în ordinea cronologică a apariției lor.

Lucrare de o rară erudiție și de o utilitate asupra căreia nu mai este nevoie să insistăm, repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale moldovene realizat de N. Stoicescu reprezintă o contribuție însemnată la cunoașterea patrimoniului artistic și cultural al patriei, iar continuarea sa, prin tratarea în viitor și a construcțiilor din Transilvania, va putea pune la îndemna cercetătorilor un corpus complet al monumentelor istorice din țara noastră.

*** *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, 150 p. + 1 pl.

Comentariile nefavorabile cu care critic istorică a lătinat volumele de istorie apărute în anii din urmă, prin unele cerf provinciale, zăăă/uisera, oarecum, diletaŃ mul și lipsa de pregătire științifică¹. De curŃ însă, Buzăul își face simțită prezența și sectorul spinos al cercetării istorice cu o broșură intitulată: *Studii și Cercetări*..

În ce privește conținutul, ne îngăduim să formulăm aici o serie de rezerve față de două articole din prima grupă. De pildă. a) Eugenia Zaharia, prezentind pe vreo zece pagini relații despre cele douăsprezece nivele de locuire descoperite în așezarea de la Sărata-Monteoru, în ordinea în care au fost identificate prin săpături, nu oferă nicidecum cititorului rezultatele investigațiilor sale proprii, ci ale unor cercetări începute de alții acum peste șase decenii; b) prof. I. Ionascu, la rindul său, înainte de a intra în temă (*Bileiul de la Valea Teancului*), reia pe vreo 5-6 pagini chestiuni cunoscute din istoria bileiului buzoian Drăgaica, între 1779-1800, pe cind era administrat de Episcopie².

Încă din primele rinduri (p. 51), autorul comite o contradicție care se cere relevată. Astfel, după ce recunoaște în vechile nedei de pe munte³, „forma cea mai primitivă a bileiurilor”, continuă: „aparitia bileiurilor se datorează, în primul rind, creșterii producției, comunicațiilor rudimentare și slabei dezvoltări a orașelor care încep în sec. XVI ca niște țirguri permanente, pe lângă bileiuri” (p. 51).

Contrazicerea e mai mult decit evidentă.

Că Drăgaica nu avea un trecut prea îndepărtat lângă orașul Buzău, cum crede Ion Ionascu (p. 54), o indică și apariția sa țirzie în documentele interne (1778)⁴.

¹ Vezi Îndeosebi: I. Caproșu, *Danubius*, V, Galați, 1971, în *Anuarul de istorie și arh.*, „A. D. Xenopol”, X, 1973, Iași, p. 495 și *Acta Valachica — Studii și mat. de ist. și ist. culturii*, I, Tîrgoviște, 1971, p. 502-503. V. Joița, „Historica”, II, Craiova, 1971 în „Studii”, 26, 1973, I, p. 198-202.

² Vezi D. Gh. Ionescu, *Lupta orașenilor din Buzău cu Episcopia (1550-1850)*, „St. și art. istorie”, VIII, 1966, p. 83-1.

³ Despre proveniența Drăgăcii din vechi țirguri-nedei de pe culmile Carpaților, vezi I. Conca în „Bul. șt. geo-geografie”, t.I-II, 1957, p. 115; *Istoria României*, II, 1962, p. 846.

⁴ Arh. st. Buc., Ep. Buzău, ms. 171,

Dealtfel, nici *Anatefterul* lui Const. Brincoveanu nu o menționează atunci când stabilește anumite măsuri privind bilciurile Țării⁶. De asemenea, nu se justifică de loc necesitatea referirii într-un întreg aliniat (p. 52) la stări de lucruri dintr-o țară străină, în timp ce, pentru sec. XVI, era de amintit mai curînd târgul buzoian de la Pîrscov, atestat într-un document din 4 iunie 1582, cu ocazia determinării hotarelor acestui vechi sat moșnesc: „... ,din (apa) Buzău(lui) la târg plină la piatră și de la piatră la Piscul Daci” (DIR, B, XVI 5, p. 58). Este vorba aici de bilciul care de veacuri (se ține și astăzi) a transformat un sat de pe Valea Buzăului într-un centru social, economic și administrativ prosper și solid.

În continuare, s-ar mai putea spune și altceva despre aceste pagini: dacă expunerea merge pe drumuri străbătute de alții, realitatea social-istorică a timpului în care se circumscrie fenomenul respectiv — în cazul de față: aspectul social al conflictului dintre orașeni și episcopie — e lăsată cu totul la o parte⁶.

Paginile 57—65, rezervate bilciului de la V. Teancului, conțin o serie de interferențe și amănunte inutile, fără o legătură directă cu tema. Între altele, ni se înfățișează pe trei pagini neînțelegerile, prelungite 12 ani, dintre polcovnicul Costea, proprietarul locului, pe care se ținea bilciul, și vameșii Epitropiei Pantelimon, beneficiara veniturilor. Aceluiași episod nesemnificativ îi mai aparțin în întregime și anexele de pe p. 65—71. Încît, s-ar putea spune că întregul material, nepus de aglomerat de mulțimea amănuntelor, nu reușește să pună în lumină evoluția economică interesantă a bilciului de la V. Teancului, pe care noi o atribuim, în mare măsură, și situării sale la confluența unor drumuri importante: *Drumul de pe sub dealuri* (spre Moldova), drumul Văii Nișcovului și drumul Văii Buzăului nesensizate de autor.

În text, se întîlnesc greșeli stilistice și formulări demne de omologat, de tipul: „răspunsurile trebuiau să răspundă” (57), sau: „aceștia raportează că nedîndu-li-se (ce?) și moșnenilor din partea locului au consimțit...” (p.59).

Celelalte două lucrări din prima grupă (Gh. Diaconu, *Descoperirile arheologice de la Gherășeni-Buzău* (p. 7—13) și D. Șandru, *Contribuții la studiul unei proprietăți devălmășe: obștea Putreda* (p. 85—97) de mică întindere, aduc însă date noi și interpretări

juste în domeniul atât de fecunde ale arheologiei și situației social-economice a țărănimii noastre. Extindem aceleași aprecieri și asupra articolului *Gura Teghii—sat de cordon* (p. 109—117), scris de P. Georgian. De asemenea, dintre localnici, V. Drîmboceanu și König-Vlădescu publică două inventare, practic utile. Primul privind *monedele medievale descoperite în 1971 la Godeanu-Siliștea-Buzău*, iar secunzii: *armele albe și de foc din colecția Muzeului județean de istorie—Buzău*.

Titlurile altor două articole nu sînt corect exprimate. Astfel, în loc de *Ecouri buzoiene la mișcarea revoluționară din 1821*, ar fi trebuit: *Aspecte buzoiene ale mișcării...* (N. Vrapciu); sau: *Aspecte economice și sociale din Buzăul primelor decenii ale sec. al XX-lea* (V. Nicolescu), acoperind decenii din două perioade istorice net distincte datorită marilor prefaceri provocate de primul război mondial (1914—1918) care le desparte.

În fine, ceea ce vrem să subliniem cît mai mult este faptul că redacția n-a fost suficient de atentă la efectuarea corecturilor. Pe lângă erori de tipar (Mancius în loc de *Mauricius* (nota 19, p.29), Episcopul Trăsnea în loc de *epitropul...* (p. 62) ș.a. din subsol, lipsesc notele: 5 (p. 58), 78 (p. 63), 50 (p. 26), 31 (p. 80).

Nepotrivity și fără vreo semnificație pentru ținutul buzoian se vedește și imaginea de pe copertă. În practica ilustrației de carte se urmărește să se exprime, pe copertă, un simbol în cazul de față ceva local, însă specific, propriu și valoros.

Trecerea rîului Buzău nu a constituit nicicînd o piedică pentru circulația intensă din zonă. De fapt, litografia lui Raffet, din 17 iulie 1837, reprezintă urecului pantei malului opus, după trei zile de ploai care inundaseră regiunea⁷.

Credem că „Tîrgul de Drăgaică la Buzău” (I. Andreescu) de pe a doua copertă ar fi fost mult mai adecvat aci, însă reproduș în bune condiții tehnice.

Oricum, ținutul buzoian, plin de istorie, de folclor, de tiparnițe și de școli merita o valorificare pe plan local la nivelul exigențelor actuale. Broșura, așa cum se prezintă ca forniță și fond, ne dezamăgește.

Dimitrie Gh. Ionescu

⁵ În *St. și mat. de istorie medie*, V, 1962 (ed. D. Giurescu).

⁶ Vezi D. Gh. Ionescu, *loc. cit.*

⁷ Raffet însuși o recunoaște în notele sale: „Rîul Buzău, de obicei liniștit și închis între maluri înalte, devenise un torent primejdios”. (Album du *Voyage dans la Russie Méridionale...*, Paris, 1840, p. 17 (col. stampe, Acad. R.S. România).

ISTORIA UNIVERSALĂ

Velikiat prelom (Marea colitură), Sofia, Partizdat, 1974, 286 p.

În cei peste 30 de ani care au trecut de la eliberarea Bulgariei de sub dominația monarho-fascistă, în țara vecină și prietenă au apărut numeroase lucrări consacrate insurecției antifasciste din septembrie 1923. Lor li se adaugă volumul intitulat: „*Velikiat prelom*” (Marea colitură), apărut la Sofia anul trecut, care cuprinde comunicările sesiunii științifice jubiliare dedicată celei de-a 50-a aniversări a insurecției din septembrie 1923, ținută la Mihailovgrad (R.P. Bulgaria) în zilele de 13–14 septembrie 1973.

Sesiunea științifică internațională a avut ca temă: „Rolul insurecției din septembrie 1923 în bolșevizarea Partidului Comunist Bulgar”. La lucrările sesiunii au participat membri ai conducerii de partid și de stat din R.P. Bulgaria, oameni de știință bulgari, precum și specialiști din U.R.S.S., R.D.G., R.S. România, R.P.U. și R.S.C. Au fost prezentate 5 referate și 16 comunicări științifice publicate integral în volumul de față.

Este reprodus cuvântul de deschidere al lucrărilor sesiunii, rostit de Ivan Mihailov, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.B. (p. 7–13). El a arătat că insurecția bulgară din septembrie 1923 a reprezentat un eveniment care a zdruncinat sistemul monarho-fascist, având un puternic ecou internațional. Insurecția a jucat un rol hotărâtor în luptele ulterioare, duse sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, împotriva fascismului și capitalismului.

Referatul principal al sesiunii aparține acad. Dimităr Kosev: „Locul și rolul insurecției din septembrie în istoria Bulgariei” (p. 14–32).

Celelalte referate și comunicări ale istoricilor bulgari abordează probleme privind cauzele, desfășurarea și importanța istorică a insurecției din septembrie 1923. Prof. I. Mitev, referindu-se la eoul în alte țări a insurecției bulgare, subliniază în comunicare poziția internaționalistă a proletariatului român, în frunte cu partidul său de avangardă (pag. 279).

Interesante sînt de asemenea comunicările participanților de peste hotare la sesiune, privind răsunetul insurecției bulgare în țările respective: Zdenka Golotikova și Miroslav Boucek (Cehoslovacia), Erwin Lewin (R.D.G.), Agnes Szabo (Ungaria), precum și comunicarea Clarei Orlova (U.R.S.S.), care analizează însemnătatea internațională a insurecției din septembrie 1923.

În comunicarea istoricilor români Ion Babici și Crișan Iliescu este înfățișată pe larg: „Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu insurecția antifascistă bulgară din septembrie 1923”.

Evidențiindu-se tradițiile vechi de colaborare, întrajutorare frățescă și prietenie româno-bulgară, comunicarea menționează faptul că acestea au fost ridicate pe o treaptă superioară după făurirea partidelor comuniste în România și Bulgaria. Pe baza unui bogat și variat material documentar, autorii au prezentat „generalizări și concluzii prețioase” — după cum scria ziarul bulgar „Septemvri-isko slovo” din 15 septembrie 1973 — privind ajutorul acordat de forțele revoluționare și democratice din țara noastră poporului bulgar, atît în timpul insurecției din septembrie 1923, cît și după înăbușirea ei în sine.

„Susținînd consecvent lupta popoarelor pentru libertate, democrație și progres social, Partidul Comunist Român a mobilizat masele populare la un întreg șir de acțiuni de solidaritate cu lupta eroică a poporului bulgar. La chemarea partidului la aceste acțiuni au participat activ numeroase organizații de masă, printre care amintim: Comitetul Central de Ajutorare de pe lîngă Partidul Comunist Român, Cercul femeilor comuniste, Sindicatele unitare, organizația marxist-leninistă a tineretului. Forța principală a mișcării de solidaritate, la care au participat diferite clase și pături sociale, oamneni de diferite convingeri politice și filozofice, intelectualitatea progresistă, a reprezentat-o clasa muncitoare în frunte cu partidul său” (p. 144–145).

Autorii arată că solidaritatea maselor muncitoare din România s-a concretizat în ajutorul politic, moral și material, acordat antifasciștilor bulgari, partidul, clasa muncitoare, forțele progresiste acționînd în acest sens pe multiple planuri. Presa revoluționară și democratică românească a acordat o atenție deosebită evenimentelor din țara vecină, adoptînd o atitudine constantă de solidaritate cu proletariatul și țărănimea din Bulgaria. Sînt reproduse în comunicare știri, articole și reportaje despre pregătirea și mersul insurecției bulgare, despre dirigenția și eroismul insurgenților, apărute în „Socialismul”, „Tineretul socialist”, „Munkás”, „Lumea nouă”, „Adevărul”, „Aurora”, „Lupta” etc. „Credincioși datoriei lor internaționaliste, comuniștii și masele de oameni ai muncii din România au primit cu bucurie pe revoluționarii bulgari refugiați, oferindu-le o frățescă ospitalitate și sprijin” (p. 150).

Se menționează că la Corabia, Zimnicea, Turnu Măgurele, Giurgiu, București, Calafat, Tîrgu Jiu și în alte localități populația a întîmpinat cu grijă și înțelegere prietenească pe antifasciștii bulgari. „Revoluționarii bulgari refugiați în România au reușit să editeze numeroase manifeste pe care le trimiteau în

patrie. În tipărirea materialelor de propagandă ei au avut în permanență sprijinul P.C.R.” (p. 152).

Masele muncitoare din România, alături de proletariatul din întreaga lume, au sprijinit și în anii următori cu căldură cauza dreaptă a oamenilor muncii din Bulgaria, consensind prin aceasta filele memorabile în istoria legăturilor de solidaritate internațională dintre forțele revoluționare din cele două țări vecine.

În încheierea comunicării se subliniază: „Poporul român, angajat cu toate forțele sale creatoare pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, comunistii români se bucură sincer pentru marile succese dobândite de poporul bulgar, sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, pe drumul făuririi vieții sale noi, libere și fericite, ideal pentru care acesta s-a ridicat la luptă cu arma în mână în urmă cu o jumătate de veac” (p. 154).

Sesiunea științifică jubiliară la care ne-am referit, a fost organizată de Institutul de istorie al Partidului Comunist Bulgar de pe lângă C.C. al P.C.B., Academia de științe sociale și conducerea socială de pe lângă C.C. al P.C.B., Institutul de istorie al Academiei de științe din R. P. Bulgaria, Institutul de balcanistică al Academiei de științe din R. P. Bulgaria, Universitatea „Kliment Ohridski” din Sofia, Comitetul județean Mihailovgrad al P.C.B. și Muzeul insurecției din septembrie din același oraș. Volumul cu referatele și comunicările sesiunii a apărut sub redacția prof. K. Baicinski și dr. docent T. Koleva în condiții grafice excelente. Cartea se adresează deosebi cercetătorilor științifici, precum și tuturor celor care se ocupă cu studierea istoriei Partidului Comunist Bulgar.

Ion Babici

H. G. KOENIGSBERGER, *The Habsburgs and Europe, 1516—1660*, New York, 1971, 304 p.

Pomind de la ideea că există valoroase lucrări despre istoria Europei, a Spaniei și a reprezentanților casei de Habsburg în parte pentru anii 1516—1660, dare care nu analizează raporturile între țelurile politice și religioase ale casei de Habsburg și a celorlalte forțe europene tocmai în această perioadă de predominare habsburgică, H.G. Koenigsberger încearcă să discute această corelație în lucrarea de față.

Analizând situația imperiului lui Carol al V-lea față de restul Europei (în primul capitol al lucrării) autorul subliniază că de la alegerea contelui Rudolf de Habsburg ca

rege roman în 1273 și pînă la abdicarea ultimului împărat în 1918, casa de Habsburg sau de Austria nu a încetat nici odată să joace un rol preponderent în istoria Europei. Dar perioada de maximă importanță a acesteia este cuprinsă între anii 1516—1660. Ea începe cu domnia lui Carol al V-lea care a moștenit coroanele a patru dinastii importante, Castilia, Aragon, Burgundia și Austria, la care s-au adăugat mai trziu pentru casa de Habsburg coroanele Boemiei, Ungariei, Portugaliei și pentru scurt timp cea a Angliei; aceste moșteniri au coincis în parte cu cucerirea și exploatarea „noii lumi” de către spanioli și care a dat casei de Habsburg o bogăție cu care nici una din puterile europene, la acea dată, nu se putea măsura. Această situație de excepție și-a găsit prin Carol al V-lea un reprezentant pe măsura cerințelor. H. G. Koenigsberger subliniază că țelurile casei de Habsburg reprezentate prin noul împărat ales în 1519 nu au însemnat doar o simplă dominare a Europei de către un singur om sau o singură putere. Idealurile politice ale acestuia au putut fi definite atît de dușmanii cît și de apărătorii lui Carol ca încercarea închegării unei monarhii universale, a unui imperiu mondial. Dar ceea ce a părut adepților săi ca un dar divin cu promisiunea păcii universale, a unității întregii lumi creștine și a luptei generale contra necredincioșilor dinăuntrul și din afara imperiului (protestanți și imperiul otoman) părea dușmanilor săi ca o încercare (neacceptabilă) de dominație universală. Practic lupta dintre cele două curente a caracterizat întreaga domnie a lui Carol al V-lea și ea este scoasă în relief de autor în primul capitol al lucrării sale.

Koenigsberger a încercat să contureze evoluția, transformarea și declinul (cu o nuanță de tragism) a idealului imperial al lui Carol al V-lea. Abdicarea lui trebuie pusă în legătură cu nerealizarea acestui ideal. Deși Imperiul Habsburgic ca unitate, se afla pe o culme, Carol nu reușise să rezolve cele două probleme care îl preocupaseră intens: pacea religioasă din imperiu (la care trebuie adăugat faptul că nici turcii ca dușmani ai creștinătății nu fuseseră înfrinți) și succesiunea lui Filip la titlul imperial. Dacă țelurile universaliste ale lui Carol al V-lea rămăseseră neîmplinite cu atît mai puțin au fost ele rezolvate de urmașul său regele Filip al II-lea al Spaniei. Acesta, fără titlul imperial (de la care fusese îndepărtat din motive strategice chiar de tatăl său, prin acordarea titlului de rege roman unchiului său Ferdinand I în anul 1531) nu putea și nici nu dorea să le reinvie. Cu un temperament pașnic și foarte conservator el a apărut cel puțin în primii ani de domnie ca un simplu apărător al moștenirii sale. Dar spre deosebire de tatăl său care știuse să folosească pe cei mai pricepuți

membri ai casei de Habsburg în funcții de guvernatori, comandanți militari, viceregi, etc. acoperind tot imperiul cu slujitori credincioși țelurilor sale, Filip foarte suspicios și din această cauză dornic să rezolve toate problemele de stat a anchilozat de fapt politica teritoriilor moștenite de el. Ca șef al celei mai mari puteri catolice el s-a transformat în primul slujitor și apărător al lumii creștine, ce părea în continuare amenințată de dublu atac otoman și protestant. Dar dacă la Carol al V-lea această cauză a fost inclusă în țelurile sale de dominare, nu același lucru se poate spune despre Filip. Și Koenigsberger arată că regele Spaniei nu a putut armoniza cererile limitate dar absolutiste ale rațiunii de stat cu cele nelimitate ale politicii universale. Practic, atât apărătorilor cât și dușmanilor regelui Spaniei, Filip le-a apărut ca un conducător preocupat mai mult de interesele Spaniei și ale casei sale decât cele legate de biserica catolică. Evoluția domniei sale a întărit această părere.

Treptat principalele forțe politice europene inclusiv papalitatea, și-au dat seama de încercarea Spaniei de a domina Europa și lumea. Aceste probleme sînt discutate în capitolul doi al lucrării, avînd și cea mai mare pondere în alcătuirea lucrării. Toate luptele pentru autonomie, în primul rînd cele din Țările de Jos, originale și complexe, ale Europei apusene au fost generate de cele două tendințe distincte ale lui Filip: de animator al Contrareformei și de șef a celei mai mari puteri a timpului său (căci deși nu avea titlul imperial Filip moștenise partea cea mai importantă și valoroasă din posesiunile habsburgice, inclusiv lumea nouă). Carol al V-lea a încercat rezolvarea problemei religioase printr-o pace, Filip prin Contrareformă care a mărit și mai mult contradicțiile politice și religioase atât din posesiunile sale cât și din Europa. Tot din această cauză s-a adîncit și neînțelegerea între cele două ramuri, spaniolă și austriacă, ale casei de Habsburg.

Dar moartea lui Filip nu a însemnat și dispariția adepților din casa de Habsburg pentru Contrareformă. În prima jumătate a secolului al XVII-lea centrul s-a mutat de la Madrid la Viena unde spiritul Contrareformei a continuat prin persoana lui Ferdinand al II-lea.

În ce privește linia spaniolă a Habsburgilor ea a păstrat doar prin tradiție atitudinea de apărătoare aprigă a bisericii catolice. Mai ales după înfrîngerea mișcării protestante din Boemia și moartea regelui Gustav Adolf al Suediei, biserica catolică și-a găsit un nou echilibru, politica spaniolă nediferențindu-se acum substanțial de ceea ce caracteriza celelalte forțe europene și anume rațiunea de stat. În ceea ce privește dominația habsburgică asupra Europei ea s-a dizolvat

într-un „război civil” în secolul al XVII-lea (de unde și titlul celui de al treilea capitol al lucrării) în urma căruia țelurile ideal-religioase au dispărut în fața realităților politice; țările europene au căpătat un contur politic precis, iar biserica și-a păstrat o anumită poziție în viața social-culturală a fiecăruia din ele.

Cele mai mari transformări le cunosc Anglia și Țările de Jos unde se poate vorbi de emanciparea vieții intelectuale de sub controlul bisericii ca și de o dezvoltare flexibilă a stărilor sociale. Așa cum arată titlul lucrării¹, autorul a încercat într-o formă concentrată dar foarte clară să scoată în evidență rolul jucat de casa de Habsburg timp de un secol și jumătate în raport cu celelalte puteri europene, urmările idealului monarhiei universale cum o visase Carol al V-lea făcîndu-se simțite și în activitatea următoarelor patru generații ale casei de Habsburg.

Ștefana Simionescu

I. de RACHEWILTZ, Papal Envoys to the Great Khans Faber & Faber, London, 1971.

Există fenomene ale istoriei pe care fiecare epocă le redescoperă pentru a le recompune în datele lor esențiale în imagini mereu mai complexe ale unor permanențe istorice. Contactele culturale, interrelațiile de orice ordin între arii geografico-istorice diferite, au constituit un astfel de fenomen, menținut mereu viu, chiar dacă uneori a fost momentan estompat sub forța unor evenimente care la scara timpului istoric nu pot marca o cesură. Sub astfel de auspicii se structurează lucrarea lui I. de Rachewiltz, dedicată istoriei relațiilor între Europa și Asia în special în epoca dominată de mongoli, a secolelor XIII—XIV.

Încercînd să găsească originea istorică a contactelor între europeni și asiatici, autorul își începe relatarea cîteva secole înaintea primelor misiuni papale, atunci cînd în ambele continente se înfiripau sub perdeaua miturilor imagini reciproce, pe care o comparație le relevă în mod surprinzător foarte apropiate. Și, asemenea timpurilor ulterioare inițiativa istorică pare să aparțină asiaticilor, în China formîndu-se primele reprezentări, în timpul dinastiei Han (sec. II î.e.n.-e.n.). De partea europeană Bizanțul și varianta nestoriană a creștinismului au dus în primu-

¹ Lucrarea, fără referiri bibliografice, are un indice de persoane și locuri istorice; de asemenea textul este însoțit de 12 reproduceri și două hărți.

mileniu la contacte comerciale și apoi de ordin spiritual directe, fără însă a le urma și reprezentări imediate realiste. Venind în întâmpinarea nevoii umane de cunoaștere reciprocă, evenimentele politice de la sfârșitul mileniului I și începutul celui următor au dus la crearea unor personaje istorice, între mit și realitate, între care cele mai cunoscute erau cele desemnate ca preotul Ioan și regele David. La originea lor se aflau informațiile despre succesele obținute în lupta antimusulmană, de imperiul fondat de o populație apropiată de mongoli, în perimetrul geografic al Chinei (Quara-Khitay) în secolele X—XII. Europeanii a căror atenție în secolul al XII-lea se concentrează frecvent asupra Asiei Mici, încep să-și reprezinte imaginea unui factor politic necunoscut lor, în care întrevăd posibilitatea unui ajutor împotriva musulmanilor. La originea mitului stăteau probabil și știrile despre misiuni plecate din Orient spre Europa, întărite de fapte care azi ne apar doar izolate, ca sosirea în 1122 la Roma a unui prelat cu numele Ioan, sau circulația prin Europa anulului 1165 a unei scrisori apocrife conținând date despre iminența unei ofensive împotriva dușmanilor creștinătății. Ideea persistă în secolul al XIII-lea, fiind purtătorul unui asemenea mesaj de luptă era personajul numit regele David, ale cărui victorii în Persia ajung a fi notate în numeroase cronici occidentale.

Este interesant de remarcat că puțin timp înaintea marii invazii mongole din 1241, statele medievale nu erau preocupate atât de mongoli cît de musulmani, legenda reinviată a preotului Ioan circulând în continuare. Fapt paradoxal, în același timp, primul misionar, dominicanul Iulianus își trimitea în Europa relatările în care atrăgea atenția asupra programului expansionist mongol, asupra tacticii eficiente în război bazată pe o maximă mobilitate, ca și asupra elementelor de strategie în cucerirea orașelor fortificate. Este adevărat că paralel, așa cum observă autorul, circula tradiția unui eliberator asiatic, pusă uneori în seama lui Ginghis-Han, și de aici o oarecare confuzie asupra scopurilor și intențiilor politice reale mongole. Un capitol special al cărții discută concomitent aceste idei cu relevarea extinderii amenințătoare a imperiului mongol.

De o semnificație aparte sînt și canalele de informație pe care circulă știrile despre lumea asiatică, adesea corespunzând unor drumuri comerciale ce vor fi uzitate și mai târziu. Știrile aduse în 1237 de Iulianus erau retransmise de către Bela al IV-lea patriarhul de Aquileea, episcopul de Perugia, celui de Brixen, contelui de Tirol și direct papei printr-un raport special.

O a doua cale străbate Mediterana, informațiile venind direct din Asia, de unde regina

Rusadan a Georgiei, conducătorii asanizilor sau comunitățile creștine propuneau insistent încheierea unor alianțe pentru stăvilirea puterii musulmane. Apărea vizibil în toate aceste demersuri nerealizate sentimentul înrădăcinat europocentrist al conducătorilor statelor medievale. Sub raportul contactelor rămîne de observat inițiativa constantă pornită din Asia dealungul mai multor secole. Seismul iscat de mongoli în 1241—1242, relevă autorul, a dus la o mutație în imobilismul politic european. Inferioritatea vădită militară în care s-au aflat statele cucerite, primejdia unei reveniri a mongolilor, alături de o seamă de succese pe frontul cruciat a creat necesitatea obiectivă a unei mai bune cunoașteri a mongolilor. Conciliul convocat în 1245 la Lyon statutează această realitate, o sumă de misionari plecînd în același an cu scrisori de reprezentare și cu instrucțiuni precise pentru contacte cu hania mongoli și cu conducătorii comunităților religioase schismatice din Asia Mică. Într-un singur an au fost desemnate nu mai puțin de șapte misiuni, cinci dintre ele plecînd, conduse de Ioan de Pian di Carpini, Laurențiu de Portugalia, dominicanii Ascelinus și Andrei de Longjumeau și Dominic de Aragon. Capitale aparte în lucrare sînt acordate descrierii fiecăreia dintre misiuni.

Caracteristica generală desprinsă de misionari era în general imposibilitatea unui dialog cu mongolii, la fel de constanți în ideea de a-și subordona lumea medievală ca și europeanii în idealul cruciat, și de aici apelurile repetate în favoarea unor pregătiri militare. Persistă în relatări ideea prematurității efortului de creștinare, fapt pentru care misiunile papale au avut un caracter subliniat politic. Etapa acestor prime contacte se încheie practic în 1248 cu o suspendare a negocierilor, după ce Europa obținuse relațiile de ordin militar dorite.

O a doua etapă se conturează începînd de la mijlocul secolului al XIII-lea și se caracterizează prin eforturi comune din inițiativă mongolă, pentru încheierea unei alianțe antimusulmane.

Trimișii comandantului mongol al Asiei de vest, Eljigidei, reușesc să obțină un răspuns favorabil de la Ludovic al IX-lea, pentru o colaborare mongolo-creștină, care chiar dacă prin a doua misiune a lui Andrei de Longjumeau, în 1249—1250, nu se perfectează, se deschid perspectivele unor tratative mai ample. Expresia acestei platforme comune a fost misiunea lui Wilhelm de Rubrouk din anii 1250—1254, primirea lui de către marele han Môngke și răspunsul acestuia în care nu mai apar vechile pretenții de subordonare, motiv de neînțelegeri.

Cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea este tratată de autor într-un capitol

aparte intitulat „Cruciada mongolă” și reia problema alianțelor antimusulmane. Tensiunea creată în cadrul confruntării între turcii mameluci din Egipt și mongolii în expansiune spre Mediterana a implicat și forțele europene angajate în Asia Mică. Într-o perioadă scurtă de circa 10 ani, 1260—1270, cruciații au fost dislocați din posesiunile lor, în timp ce papalitatea neînțelegând adevăratul sens al propunerilor mongole, singura soluție de contrabalansare a forței crescînde musulmane, dezavuează pe Bohemund VI de Antiohia, aliat un moment, alături de regatul creștin al Georgiei, cu mongolii. Drept consecință supremația turcilor mameluci din Egipt se instalează în Orientul Mijlociu pentru două secole, pînă la cucerirea otomană, în timp ce pozițiile cruciate vor fi pierdute în cea mai mare parte.

Misiuni succesive mongole — în 1263—1264 și 1265—1266 — trimise papalității și regilor Europei sînt privite cu suspiciune, practic neluate în considerare, în timp ce la puțină vreme cruciada a VIII-a eșuează. La același rezultat ajung în deceniul următor tratativele purtate de trimișii mongoli la Conciliul ecumenic din 1274 sau la papă în anii 1276 și 1277. Neunită politic Europa nu poate profita de conjunctura politică favorabilă creată în 1277 în Egipt în urma morții sultanului, în timp ce mongolii singuri nu mai au capacitatea militară pentru o acțiune eficientă. Opoziția occidentului față de bizantini, rivalitățile republicilor maritime italiene au închis pînă la sfîrșitul secolului orice posibilitate pentru realizarea unui consens în acțiunile militare.

Lucrarea continuă cu prezentarea misiunilor din ultima parte a secolului al XIII-lea, dominate de figura fraților Polo sau de cea a lui Ioan de Montecorvino, ajuns episcop în China. Relațiile înclină spre caracteristici de natură confesională, părăsind linia anterioară politică. Este adevărat că, așa cum observă autorul, aceste relații au fost permanente dublate de interese comerciale. O întregă rețea de misionari împlinea Asia în prima jumătate a secolului al XIV-lea, fapt care îl pune în 1318 pe papa Nicolae al XXIII în situația de a delimita sferile de influență între diverse ordine călugărești. Franciscanii preluau sub autoritatea diecezei de la Khanbaliq (Pekin) teritoriile chineze, Mongolia, în general întreg Extremul Orient și zona supusă Hoardei de Aur. La rîndul lor dominicanii grupați în jurul centrului de la Sultanieh (la sud est de Tabriz) își exercitau jurisdicția într-un perimetru care includea Persia, Asia centrală și India. Drumurile comerciale erau astfel supravegheate de această rețea în care, semnificativ, predominau călugării de origine italiană.

În 1339 pleca spre China ultima misiune importantă condusă de florentinul Ioan de Marignolli, care după ce este primit de han revine în Europa în condițiile deteriorării situației politice prin izbucnirea răscoalei antimongole. Faptul coincide cu situația grea a călugărilor europeni, mult împușinați numeric în urma ciumei din 1348. Un declin general al activității misionare în Asia are loc în a doua jumătate a secolului al XIV-ica, favorizat și de persecuțiile și anarhia politică locală. Prăbușirea sistemului mongol în China prin instalarea în 1368 a dinastiei Ming, a antrenat și toate acele comunități ale căror interese erau legate de regiune. Izolarea creștinilor din China a dus treptat la o asimilare a lor în rîndul populației locale. Concomitent căderea regimului mongol al Ilkhanilor persani și criza Hoardei de Aur a dus la închiderea rutei comerciale continentale spre Extremul Orient. Momentan cucerirea otomană a întrerupt legăturile directe, care vor fi reluate abia la începutul secolului al XVI-lea cînd se inițiază noi misiuni.

I. de Rachewiltz își încheie lucrarea în aceste coordonate și nu este decît de regretat faptul că includerea ei în colecția „Great Travellers” i-a impus, așa cum specifică în partea introductivă, o tratare mai deschisă, lipsită de rigorile unui aparat critic complet, care ar fi făcut din lucrare o carte de referință prețioasă, pe măsura interesului justificat pe care lectura ei îl suscită de la primele rînduri.

Victor Eskenasy

CAMIL MUREȘAN, ALEXANDRU VIANU,
*Președinte la Casa Albă, București, Edit.
politică, 1974, 668 p.*

Dificultatea pe care au avut-o de depășit autorii lucrării de care ne ocupăm în cele ce urmează a constat nu numai în selecționarea și interpretarea vastului material bibliografic în spiritul cititorului european — căruia prin însăși specificul dezvoltării istorice și, implicit, al unei gândiri politice adecvate, li este greu să înțelegă complexitatea relațiilor dintre puterea executivă, puterea legislativă, puterea judecătorească și popor în S.U.A. — dar și în aceea că ei au intenționat (și după părerea noastră au realizat) o lucrare care să întrunească atît caracteristicile unei cărți științifice de referință, precum și acelea ale cărții de popularizare.

Volumul, cuprinzînd o galerie de schițe și portrete a celor care începînd din 1789 și pînă în zilele noastre au ocupat funcția poli-

tică cea mai înaltă creată prin Constituția din 1787 a S.U.A., se remarcă prin unitatea sa în sensul că, tratându-se despre viața și activitatea fiecărui președinte văzut în contextul epocii sale, nu se pierde din vedere să se scoată în evidență evoluția sau involuția gândirii politice a unuia sau altuia în raport cu predecesorii (mai ales când mandatele au fost apropiate), stabilindu-se permanent apropieri sau deosebiri, într-un sens sau altul, în activitatea și capacitatea personală a diferiților președinți. Cititorul poate aprecia astfel mai bine competența și șaptelea politică a fiecărui președinte, gradul de bună credință sau reacționism al fiecăruia, în ce măsură deciziile hotărâte la un moment dat au coincis cu necesitățile imediate sau de perspectivă, deci cât de realist s-a arătat unul sau altul prin acțiunile sale și, în fine, cititorul își poate mai bine da seama cât a influențat fiecare președinte prin personalitatea sa caracterul acestei instituții și cum prestigiul sau lipsa de prestigiu pe plan intern sau extern a președintelui S.U.A. s-a repercutat — adesea hotărât — în relațiile internaționale.

Prima parte a lucrării se ocupă de primii patru președinți supranumiți și „părinții revoluției”: George Washington, John Adams, Thomas Jefferson și James Madison. Dintre aceștia se desprinde o figură legendară, devenită simbolul Americii în plină eferescență revoluționară: G. Washington. Primul președinte al S.U.A. nu a fost poate un om excepțional așa după cum mulți istorici au încercat să-l prezinte, totuși cumpătarea și clarviziunea sa politică, capacitatea lui de a lua hotărâri imediate și radicale pentru salvarea unor situații critice — toate acestea izvorite dintr-un adinc respect față de națiune au reprezentat reale calități politice. Ca general-comandant al armatei tinărului stat american el s-a impus prin energie și tenacitate, organizându-și teneinic pe o largă bază populară, în pofida nenumăratelor greutăți și, depășind momentele critice ale înfringerilor provocate de armata engleză, și-a condus ostașii spre victoriile hotărâtoare de la Trenton (decembrie 1776), Yorktown (octombrie 1781) și Valley Forge (iarnă 1777—1778). Ales președinte la 4 februarie 1789 și reales după 4 ani, Washington a manevrat cu calm printre tendințele politice exprimate fie de federaliști, fie de antifederaliști (republicani) păstrând cu abilitate echilibrul între Nord și Sud, ducând de asemenea o politică economică chibzuită în cadrul căreia, printre alte realizări, se numără și înființarea Băncii Naționale, ceea ce a încurajat dezvoltarea industrială cu consecințe pozitive asupra exportului. În politica externă a reușit ca, în pofida presiunilor făcute asupra lui (și chiar a convingerilor intime), însă analizând realist situația militară precară a S.U.A.,

să tempereze avântul belicos pentru sprijinirea Franței în războiul acesteia cu Anglia început în 1793.

Președintele următor, John Adams (1797—1801), a fost mult prea plin de sine și de ambițiile sale, invidios și irascibil — deși dotat cu o rară energie și calități oratorice remarcabile — încît să păstreze echilibrul realizat de predecesorul său în raporturile federaliști-antifederaliști de data aceasta în privința atitudinii ce se impunea în relațiile încordate cu Franța. Legile antidemocratice inițiate de el („Legea naturalizării”, „Legea străinilor”, „Legea cu privire la inamici” și „Legea răzvrătirii”) nu au fost în măsură să-i sporească popularitatea nici chiar în cadrul propriului său partid (federalist).

Prin personalitatea sa complexă — om cu o cultură enciclopedică, orator capabil Thomas Jefferson (1801—1809), autorul „Declarației de independență”, și-a căpătat un loc de prestigiu binemeritat între „părinții revoluției” americane. Tactul politic l-a determinat să abroge cele 4 legi votate în timpul mandatului predecesorului său iar spiritul umanitarist l-a făcut să pledeze încă din 1784 pentru desființarea sclaviei.

Ultimul reprezentant al pleiadei „părinților revoluției”, participant la toate marile înfăptuiri din perioada de început a republicii, este James Madison (1809—1817). Dovedind abilitate politică și fermitate ca secretar de stat în timpul mandatelor lui Jefferson, Madison a manifestat ca președinte adesea șovăială, chiar slăbiciune, printre altele putându-i-se reproșa și lipsa unei atitudini corespunzătoare pentru oprirea declanșării războiului împotriva Angliei (1812), cu efecte grave pentru finanțele americane.

Autorii se ocupă în continuare de prezentarea conducătorilor politici ai Statelor Unite din prima jumătate a secolului trecut. Seria lor se deschide cu James Monroe (1817—1825), slujbaş corect-beneficind în ascensiunea lui de un complex de împrejurări favorabil — emitentul doctrinei ce-i poartă numele; și cu doi generali ajunși președinți — Andrew Jackson reprezentînd punctul de vedere al noilor îmbogățiți, tipul self-mademan-ului ambițios, dur, profund reacționar în concepții, a încurajat în timpul celor două mandate (1829—1837) spolierea sistematică a triburilor de indieni ca și prigonirea sclavilor negri (în 1831 fiind înăbușită în sînge răscoala condusă de negrul Nat Turner) și Zachary Taylor (1849—1850), „Bătrînul fără fașoane”, datorindu-și alegerea exclusiv aureolei de erou al războiului cu Mexicul (1846—1848).

Martin van Buren (1837—1841) numit și „Talleyrandul american”, a fost un politician de profesie, aparent fără opinii; maestru al culiselor care și-a urmărit tenace interesele

fără a avea și preocupări sau realizări deosebite de interes național în timpul mandatului prezidențial. După ce devenise un simplu particular van Buren a prevăzut cu clarviziune izbucnirea războiului civil grăbită de politica rasistă dezastruoasă dusă de președinții care l-au precedat pe Lincoln, Franklin Pierce (1853—1857) și James Buchanan (1857—1861).

Abraham Lincoln (1861—1865), acest modest, dar deosebit de înzestrat reprezentant al păturilor de jos, a știut, printr-o muncă uriașă, cu răbdare și perseverență, să depășească momentele critice ale secesiunii impuse de statele sudiste de la 4 februarie 1861. Călăuzindu-se după considerente umane și în interesul națiunii a militat activ pentru emanciparea sclavilor (prin proclamația de la 1 ianuarie 1863), însușindu-și prin personalitatea sa întreg efortul nordiștilor — în perioada războiului civil (1861—1865) — pentru restabilirea unității naționale. Moartea prematură a lui Lincoln — asasinat la 14 aprilie 1865 — apare cu atât mai tragică cu cât este privită prin prisma realizărilor care îl recomandau ca cel mai indicat să dirijeze efortul de cicatrizare a rănilor războiului. Ideile sale, cel puțin în privința abolirii sclaviei, vor fi continuate de Ulysses Simpson Grant (1869—1877), învingătorul de la Appomatox (9 aprilie 1865), însă gravele greșeli financiare comise de acesta, încurajând afacerile verzoase și lovind în interesele maselor largi îl caracterizează în general ca pe un politician mediocre, neavenit pentru rezolvarea întregului ansamblu de probleme al procesului de „reconstrucție” ce se impunea după război. Dealtfel nici succesorul imediat al lui Lincoln, Andrew Johnson (1865—1869), un politician cu mult mai multă voință și putere de muncă, dar tributari ideilor conservatoare și depășiți de evenimentele sociale și politice, nu a fost în stare să impulsioneze „reconstrucția”, să găsească metodele cele mai nimerite pentru traducerea în viață a actului ce consfințea egalitatea albilor cu negrii, ajungând chiar într-un asemenea conflict cu opoziția (radicalii), înct a fost primul președinte american pus sub acuzare pentru încălcarea lui „Tenure of Office Act”.

După 25 de ani de la războiul civil S.U.A. deveniseră o putere economică de prim ordin, o țară cu o viață politică și socială mai trepidantă ca oricând și în care diferitele schimbări în economie, demografie sau relații sociale se petreceau cu o rapiditate prodigioasă ducând în mod clar spre capitalism monopolist.

Pe drept cuvânt decada anilor 90 este considerată o „cumpănă a apelor în istoria americană”. În acest context evoluează Grover Cleveland (1885—1889; 1893—1897) președinte energic, chiar impetuos, adept al corectitudinii și care înregistrează în timpul

primului mandat câteva succese pe plan financiar și administrativ, pentru ca apoi, începând din 1893, când este confruntat cu o situație deosebit de dificilă (numai într-o perioadă de 8 luni a acestui an dăduseră faliment 500 bănci și 1.600 întreprinderi industriale), să facă datorită măsurilor neadecvate jocul lui Morgan și altor monopolști, îndatorind statul marelui capital privat prin împrumuturile masive acceptate. La aceasta se adaugă și politica antimuncitorească a lui Cleveland de al cărui nume se leagă masacrul greviștilor din Haymarket Square (Chicago) la 1 mai 1886.

Dar odată depășită perioada de criză, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, S.U.A., în plin avânt economic, se impune ca o mare putere mondială, manifestând tendințe anexioniste tot mai vădite printr-o politică externă de pe „poziții de forță”, care prevalează ca pondere pentru prima dată asupra celei interne. William McKinley (1897—1901) — în timpul căruia sînt anexate Filipinele, Porto Rico (de la spanioli) și Hawai și se preconizează „doctrina porților deschise” în China — și Thodore Roosevelt (1901—1909) — care autorizează intervenția în Panama (1903), trimiterea de trupe în Cuba (între 1906 și 1909) și proclamă dreptul exclusiv al S.U.A. de a exercita rolul de poliție internațională în emisfera vestică — sînt promotorii politicii agresive din perioada respectivă, exponenți ai intereselor monopoliste.

În comparație cu ei și chiar cu mulți care i-au urmat, personalitatea lui Woodrow Wilson (1913—1921) apare cu atât mai complexă — poate și pentru că multe calități îl apropie de Jefferson (multilaterală pregătire intelectuală, corectitudine aproape pedantă, o gândire politică limpede, de perspectivă), — cu cât în timpul mandatelor a fost confruntat cu o serie de probleme, în primul rînd externe, de o importanță capitală. Conștient de puterea crescîndă a clasei muncitoare călăuzite de marxism, Wilson s-a arătat — din motive tactice — sprijinitor al principiului „progresivismului” prin câteva reforme moderate, aparent în favoarea maselor, de fapt amăgindu-le, dar instituind totodată un control mai ferm al statului față de monopoluri. Și este foarte probabil că Wilson credea sincer — înții angajînd S.U.A. în aprilie 1917 în război împotriva Puterilor Centrale, iar apoi formînd în ianuarie 1918 „Cele 14 puncte” pentru încheierea păcii (se preconiza și crearea „Ligii Națiunilor”) — că acționează pentru salvarea omenirii de pericolul unui război viitor. Realitățile de mai trziu au dovedit însă că de eronate au fost majoritatea acțiunilor și presupunerilor sale și că, conștient sau inconștient, s-a făcut exponential intereselor marelui capital, singurul rezultat concret al intensei sale activități diplomatice fiind ridicarea S.U.A. pe primul lor în ierar-

hia țărilor capitaliste și, implicit, emiterea de pretenții imperialiste.

Cu un interes la fel de mare ca și pentru capitolele anterioare se parcurge paragraful destinat lui Franklin Delano Roosevelt (1933—1945), singurul președinte ales de patru ori la rând în împrejurări dramatice pentru întreaga lume. Într-un fel el a fost continuatorul politicii „progresismului”, prin instituirea cunoscutului „New Deal” — acel întreg ansamblu de măsuri social economice menite să reducă efectele crizei economice din anii '30 — și care nu era altt rodul unor vederi cu mult mai democratice decât ale predecesorilor, cît unei suplețe în elaborarea de soluții care să țină cont în mod realist de conflictele de clasă existente, mereu accentuate prin zguduirile economice intervenite. Indiscutabil, cu tot aspectul de improvizatie și oarecum de paleativ al multora din reformele lui Roosevelt, acțiunile acestea energice — se subliniază de către autori — au contribuit totuși în mod simțitor la depășirea momentelor critice ale crizei, administrația intervenind direct, adesea fără menajamente, în activitatea economică a monopolurilor, impunându-se prin decizii ferme punctul de vedere; ceea ce a dus la consolidarea capitalismului monopolist de stat. Același realism l-a arătat Roosevelt și în aprecierea situației internaționale activînd în vederea destinderii: în noiembrie 1933 s-au restabilit relațiile cu U.R.S.S., în mai 1934 se acordă independență Filipinelor, de asemeni se renunță la amendamentul Platt impus Cubei în 1901 etc. Roosevelt este singurul dintre conducătorii occidentali care, dîndu-și seama de urmările nefaste ale permanentelor concesiilor făcute fasciștilor, în octombrie 1937 s-a declarat public partizanul unor acțiuni colective menite să frineze agresiunea. În pofida

activității profasciștilor americani izolaționiști din comitetul „America înainte de toate”, lui Roosevelt i se datorează într-o măsură însemnată sprijinul economic acordat de S.U.A., Angliei și U.R.S.S.-ului în timpul războiului, precum și grăbirea intrării Statelor Unite în conflagrație alături de ele. În comparație cu clarviziunea politică specifică administrației Roosevelt, politica de pe „poziții de forță” față de țările socialiste a președintelui Harry S. Truman (1945—1953), instituirea așa zisului „război rece” (avîndu-și corespondent pe plan intern în „vinătoarea de vrăjitoare”), înființarea N.A.T.O. (4 aprilie 1949) și intervenția trupelor americane în Coreea (25 iunie 1950) demonstrează incontestabil spiritul mărginit al succesorului lui Roosevelt, reacționarismul său.

Dintre președinții care i-au urmat, John Fitzgerald Kenedy (1961—1963), ales în urma unei campanii electorale fără precedent sau Lyndon Baines Johnson (1963—1968), conservator și rezervat, și chiar Richard Nixon (1968—1974) se vor dovedi la fel de trist inspirați în continuarea politicii de forță, escaladînd războiul în Vietnam. În ochii opiniei publice mondiale amestecul acesta brutal, reprobabil, din orice punct normal de vedere, a umbrit chiar și realizările interne sau externe pozitive ale fiecăruia dintre ei.

Interesul cu care se citește volumul „Președinte la Casa Albă” este stimulat și de stilul clar, concis perfect adecvat unei lucrări de o asemenea anvergură — ce constituie și o premieră editorială —, și care adăugat rigurozității științifice, contribuie în mod substanțial la relevarea umbrelor și luminilor diferitelor președinții.

Claudiu Cristescu

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADĂMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE—
CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU, MUZICĂ, CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, E-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea baleanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, N. Iorga — a romanian historian of the Ottoman Empire, „Biblioteca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Englande trade politiciy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the Stuarts (1660—1714)*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 41(2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BANYAI, *Destin comun, traditions fraternelles*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV — XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, *Studii istorice*, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, „Istorie și civilizație”, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, *Bresle de negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, „Biblioteca istorică”, X, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.
- IOSIF PATAKI, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, 1973, 350 p., 28 lei.
- DAN BERINDEI, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 246 p., 10 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, 1973, 308 p. + XXXV planșe, 32 lei.
- RĂZVAN THEODORESCU, *Baleani, Bizanț, Occident la începuturile culturii medievale românești*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1974, 379 p., 27 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, „Biblioteca istorică”, XLII, 287 p., 25 lei.

R. M. ISSN 007—3878

